కు ం ద మా ల

కావ్యతీర్థ
గట్టి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి

పి. ఆర్. అండ్ సన్సు,
పబ్లిషర్సు : బెజవాడ

సర్వస్వామ్య సంకలితము

వెల ఒక రూపాయి

పరిచయము

కలాకుశలులారా !

దృశ్యప్రబంధ నిర్మాణమునుగూర్చి అవినీతులగు రాజపుత్రుల ననునయింప నిది యుపయోగించునని అభియుక్తులు తమ యభిప్రాయముల గ్రంథముఖమున వెల్లడించియున్నారు. కవికులగురుఁడగు కాళిదాసుఁడును, పశుహింసారహితమగుట శాంతమగు చాక్షుషక్రతు విది యని వేల్పులు సంతసింతురని మునుల యభిప్రాయమని నాట్యమును తన మాలవికాగ్నిమిత్రీయమున వర్ణించియున్నాఁడు. శాబ్దప్రామాణ్యప్రాధాన్య వాదమునకు లోఁబడు మాదృశుల కిది యిష్టమైనను కేవల ప్రత్యక్షప్రమాణ ప్రమాతలగు నాధునికులలో కొందఱకు రుచింపకపోవచ్చును. కాని మొదటివిషయ మందఱకుఁ బ్రమాణీకరింపవలసినదే యని తలఁచుచున్నాను. విజ్ఞుఁడగు నటుఁడు నాయకాదిభూమిక నవధరించి సత్యధర్మాదిప్రధానకథాధోరణుల నభినయింప జూచు నప్పు డెప్పుగిది వాని బాగుండెయేనియు నరకవాసుల దురవస్థ గనుగొన్న రావణుమనస్సువోలె మెత్తఁదన మెనయ కుండలేదు. కావుననే దీని నొక కళ యని లక్షణము వ్రాసి చాలకాలము నుండి లోకమునఁ బ్రచారములో నునిచిరి. నాయకుఁడు ప్రసిద్ధుఁడుగా నుండవలెనని, లోకోత్తరగుణోత్తరుఁడు కావలెనని, సుఖాంతముగాగాని, విజయాంతముగాఁగాని రూపకము ముగింపనగునని, ప్రతిలక్షణగ్రంథకర్తయు వ్రాయువిషయ మద్దానికి సాక్ష్య మిచ్చుచునేయున్నది. ప్రసిద్ధమగు నితివృత్తమునైనను సత్యధర్మములకు భంగకరమగు ననుచితమున్న నది మార్చియైన కవి యౌచితి నెఱపవలెనని తల్లక్షణము లుద్ఘోషించుచున్నవి. ఇప్పటి కొన్ని సినిమాలమాదిరి నిదియు ననర్థదాయక మగునేమో యనియే పూర్వు లంత కట్టుబాట్లు పెట్టిరని తలపవచ్చును. విసువు పుట్టునేమో, యట్టి రాజకుమారు లెక్కువసేపు ముడ్డి కుదిరి కూర్చుండరుకదా యని నాటకమంతయూ జాముసేపులో ముగియవలె ననిరి. కాఁబట్టియే సూచ్యార్థము దృశ్యార్థము అని రెండు భాగములు సేసి విష్కంభము, ప్రవేశము, చూలిక, అంకాస్యము, అంకావతరణము అను నైదింటిచే సూచ్యమును సూచించి దృశ్యమునుమాత్ర మంకములయందుఁ బ్రదర్శింపు మనిరి. మును మున్ను ప్రస్తావన, స్థాపన యను పేళ్ళతో కవి కావ్యకథాప్రశంసఁ జేసి

ప్రేక్షకుల డెందముల నెందుఁబోకుండ నరికట్టఁదగు పీఠిక నమర్చిరి. అందు ప్రధానకథాంశములో కొంత సంబంధము కల యితరపాత్రలు తమసల్లాపములలో జరిగినముఖ్యకథను వర్ణించి రాఁబోవు రంగమున, ప్రవేశింపఁబోవు పాత్రలను, తద్విషయవిభాగమును సూచించి పోవు రంగమునకు ప్రవేశక మని పేరు. స్వగతము లోలోపలియాలోచనము; సభ్యులకుఁ దెలియుటకు మాత్ర ముచ్చరింపఁబడును. జనాంతికము — చేయి యడ్డముపెట్టి దగ్గఱనున్న తక్కుపాత్రల కెఱుఁగరాకుండ నొక్కనితోఁ జెప్పురహస్యము. మఱియు నపవారితమించుమించుగ నట్టిదియే. ఇట్టి సంధులు, సంధ్యంగములు మొదలగు సామగ్రియెల్ల దశరూపకాదిగ్రంథములఁ బ్రసిద్ధంబై యుండు. ఇది యంతయుఁ బ్రాచీననాటకశైలి. ఆశైలి ననుసరించియే కుందమాల యనుపేర నీ నాటకరాజము రచింపఁబడెను. ఇందలికథ ఉత్తరరామచరితము. కవి దిఙ్నాగాచార్యుఁడు. ఈతఁడు కాళిదాసునకు సమకాలికుండును, తక్కవితయందు నెఱసు లేరి యభిభవింప నెంచు ప్రతిపక్షియును. కావుననే మేఘసందేశమునఁ గాళిదాసీయననుగూర్చి "దిఙ్నాగానాం పథి పరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపాన్" అని తనకవితాకన్యతో ననినట్లు శ్లేషింపఁ జేసినాఁడు. కాళిదాసునకు భవభూతికి స్నేహ మనియు భవభూతి యుత్తరరామచరితముకన్న మిన్నగ నుండవలెనని యిక్కవితల్లజుఁ డీరూపకము రచించెననియుఁ బ్రవాదము కలదు. నిజమునకు కల్పనలలో నేమి, రసములో నేమి, కవితలో నేమి, యీ రెండును గుడియెడమగ నుండును. ఉత్తరరామచరితము ననేకులు తెనిగించి తద్రసము నాంధ్రావలి కింతో యంతో చవి చూపినారు. కాని ఈ కుందమాలజోలి కెవరును పోయినట్లు నాకింతవఱకుఁ గంటికిఁగాని, చెవికిగాని సోకలేదు. ప్రస్తుతము మనశాస్త్రి ఆంధ్రలోకమునకా వెలితిఁ దీర్చనందుల కత్యానంద మగుచున్నది. ఈరెండు పాత్రములఁ దత్తత్కృతు లెల్ల నరసి తమ తమ యనుభవములకుం దగ నానంద మెనసి రసికవరులు కలహంసభూమిక నవధరించెదరు గాక యని ప్రార్థించుచున్నాను. ఇప్పని విద్యార్థుల కవశ్యకర్తవ్య మని యనియెద. మఱియు నిట్టి కృతిఁ గృతకృత్యుఁడయిన సోదరకవి యింతకన్న సరసప్రసంగములచే నాంధ్రభాషామతల్లిక నలరింపుచు జిరంజీవియగు గాక.

తాడేపల్లి రాఘవనారాయణశాస్త్రి

పీఠిక

"తే వన్ద్యాస్తే మహాత్మాన స్తేషాం లోకే స్థిరం యశః
యైర్నిబద్ధాని కావ్యాని యే వా కావ్యేషు కీర్తితాః"

రసగ్రహణపారీణులారా!

విక్రమాదిత్యకుంతలేశ్వరుల కాలమున సకలకవికులతిలక మనదగు దిఙ్నాగాచార్యవిబుధవరేణ్యుడు దివ్యసారస్వత మహావనవిహార మొనర్చి యపారయశస్సును సంపాదించెనని సర్వజనసామాన్యముగ లెలిసినయంశమే. కాని "కావ్యేషు నాటకం రమ్యం" అను సూక్తిననుసరించి యీమహాకవి నాటకీయసర్వలక్షణమణిలక్షితమై లోకోత్తరనాయకగుణ సంగ్రథిత మగు కుందమాల యను నాటకావతంసమును నిర్మించి, గీర్వాణభాషాయోషామ తల్లి నమూల్యభూషావిశేషశోభిత జేసె నను విషయము తద్జ్ఞులకు మాత్రమే విశదమని ప్రకృతప్రబంధపీఠికాసందర్భమున నితనియుదంత మించుకంత వ్రాయుచున్నాను.

ఇతనిది చెన్నరాజధాని యందలి కాంచీమండలాంతర్గతసింహవక్త్రపురము. ఇతఁడు బ్రాహ్మణకులజన్ముడు, బౌద్ధపండితుడు. బుద్ధావతార మన దగు కుమారదాసపండితుడు జానకీహరణమను రామకథాప్రతిపాదక గ్రంథ విశేషమును రచించెనను ప్రాచీనప్రవాదల బరికింప నక్కాలమున బౌద్ధులకు గూడ నేతాదృశగ్రంథరచనలయందు స్వీయప్రతిభాప్రసారముండెడిదని యూహింపవలసి యున్నది.

మహాకవి కాళిదాసు తన మేఘదూత కావ్యమున "అద్రేఃశృంగం" అను శ్లోకములో "దిఙ్నాగానాం......" అని శ్లిష్టపదమును ప్రయోగించుటయు, తద్వ్యాఖ్యాతయగు మల్లినాథసూరి, "కాళిదాసప్రతిపక్షస్య దిఙ్నాగాచార్యస్య స్థూలహస్తావలేపాన్"... అని వివరించుటయు, ఇంత కన్న పూర్వవ్యాఖ్యాతయగు దక్షిణావర్తనాథుడు - "దిఙ్నాగ ఇతికోప్యాచార్యః కాళిదాసప్రబంధాన్ స్థూలహస్తాభినయై ర్దోషయతి" అని వ్యాఖ్యానము సేయుటయు, మున్నగు కారణసామగ్రిచే నీదిఙ్నాగుడు కాళిదాస మహాకవికి సమకాలికుడని నిశ్చయింప బడుచున్నది.

మరియు నీకవిపుంగవుఁడు న్యాయప్రవేశము, ప్రమాణసముచ్చయము, హేతుచక్రడమరుకము, ఆలంబనపరీక్ష, త్రికాలపరీక్ష మొదలగు న్యాయగ్రంథముల రచించుటచే తర్కశాస్త్రమున నుద్దండపండితుఁడని సువ్యక్తమగుచున్నది. అక్షపాద వాత్స్యాయనాది శాస్త్రకర్తలచే నాదరింపబడిన పంచావయవన్యాయమును మూడవయవములచే నొప్పించిన పండితదిఙ్నాగుఁ డీదిఙ్నాగుఁడే.

చంద్రికాచండాతపములకువలె, కవిత్వతార్కికత్వముల కొకచో నునికి యసంభవమను నాక్షేపము భ్రాంతిమూలకమని తెలియపరచుచు వాత్స్యకులతిలకవరదాచార్యులు, తనవసంతతిలక భాణమున నిట్లు నుడివెను—

"తర్కేషుకర్కశతరాస్స్వ్యరథాపి పుంసాం
కాలే భవంతి మృదవః కవితాసువాచః
దైత్యేంద్ర శైలకులిశం దయితాకపోలే
నాథస్య కోమల ముదాహరణం నఖంనః."

ఈమహాకవిప్రణీతమగు కుందమాలను ప్రమాణీకరించుకొని భోజదేవకవి తనశృంగారప్రకాశికయందు "ద్యూతే పణః ప్రణయకేళిషు......" ఇత్యాదిశ్లోకముల నుదాహరించుకొనియె. ఇట్లే సాహిత్యదర్పణకారుఁడగు విశ్వనాథకవిరాజు, కావ్యకామధేనుకారుఁడగు బహురూపమిశ్రుఁడు మున్నగు ప్రాచీనపండితప్రవరులీదిఙ్నాగపండితుని ప్రమాణకవికోటియందు జేర్చికొనిరి.

ఈవిధమున నీవిద్వద్దిగ్గజము కుందమాలతో గీర్వాణవాణీవధూటి నలంకరింప నాంధ్రభాషావిశారద కీలోప మపనయింపగోరియో యన్నట్లు శ్రీ కవితావతంస మిట్లు రమణీయానువాద మొనర్చి రసవిత్ ప్రపంచమున కనుపమానోపకారము జేసెనని చెప్పుట కెంతయు నుత్సహించుచున్నాను. అనువాదకౌశలము గ్రంథమున పరికింపదగు.

కుందమాల నుద్దేశించి చేయుబడుటచే నీ నాటకరాజమునకు కుందమాల యను నామధేయము గలిగెను. ప్రధానప్రతిపాద్యము రామగాథ యైనను లోకవాదభీతిచే నడవులకు బంపబడిన గర్భనిర్భర సీతాదేవి ప్రథమాంకమున గంగ నుద్దేశించి "జననీ, భాగీరథీ! నే నిఁక సుఖప్రసవ నగుదునేని స్వహస్తగ్రథితమగు కుందమాలతో నిన్నను దినము నర్చించు

చుండెద, ననుగ్రహింపుము" అని నమస్కరించుటయు, గోమతీతీరమున కరిగిన శ్రీరామున కీ కుందమాలమూలమున సీతానివాసస్థలము గుఱుతింప వీలగుటయు, పర్యవసానమున నీ గ్రంథమునకు ముఖ్యఫలమైన సీతారాముల వియోగదశావిచ్ఛిత్తి కీ కుందమాల మూలకారణ మగుటయు, లోనగు నిమిత్తము లీ నామధేయమునకు హేతువులు.

"యద్య ప్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్య నాటకే
తథా ప్యవశ్యం కర్తవ్యా నాందీ విఘ్నోపశాంతయే"

అను బాదరాయణ వచన ప్రామాణ్యముచే ప్రత్యాహారావతరణా రంభాదులగు ద్వావింశతిపూర్వ రంగాంగములలో నాంది ముఖ్యకర్తవ్య మగుటం జేసి ఇచ్చట—

"ప్రావృఁగావృత నిఖిలాంత రాయజీవ
నధిఁ బురందరమాలిమందారకుసుమ
మాలికామధుచుంబనశీలములయి
పరగు హేరంబమృదుపదపాంసుతతులు"

అని నాంది చేయబడినది. అదియు "పదై శ్చతుర్భిః" ఇత్యాదివచన పర్యాలోచనచేచతుష్పదలక్షణ యని నిర్ణయింపదగును. అందునశ్లోకపాదము పదశబ్దవాచ్యమగుటలో "శ్లోకపాదం పదం కేచిత్ సు ప్తింజంత మథాఽపివా" ఇత్యాది నాట్యప్రదీపకారునివచనము మూర్ధన్యప్రమాణము.

ఆశీర్వచనసంయుక్తా స్తుతి ర్యస్మా ద్విధీయతే
దేవద్విజనృపాదీనాం తస్మా న్నాందీతి సంజ్ఞితా
మాంగల్యశంఖచంద్రాబ్జకోకకైరవశంసినీ

సాహిత్యదర్పణం

చంద్రనామాంకితా ప్రాయో మంగళార్థపదోజ్జ్వలా

రత్నాపణము

ప్రావృగావృత యని యాశీస్సంయుక్తముగా పురందరమాలీత్యాదిచే ప్రకృతగ్రంథరచనాదిప్రతిబంధకదురితధ్వంసహేతువగు హేరంబదైవమును స్తుతించుటచేతను, మందారమాలికా, మధు, కుసుమ ప్రభృతిమృదుపదప్రయోగములవలన వైలక్షణము లీ నాందియందు లక్షితము లగుచున్నవి.

భూదేవీ వాల్మీకి మహర్షుల యనుగ్రహలబ్ధమైన పునస్సమాగమరూప ప్రధాన ప్రయోజనము సీతారాముల నాశ్రయించుటచే నిచట సీతారాములే నాయికానాయకులు. ఉత్తరరామచరితయందువలె విప్రలంభకరుణారసము ప్రధానము. రసాంతరము లంగములు.

హాస్యరసపోషణకై ప్రసన్నరాఘవానర్ఘరాఘవాదినాటకములలోలేని విదూషక పాత్రప్రవేశము చేయబడినది.

అనూద్యమాన ప్రబంధము, ప్రబంధకర్తృచరితమును, ఇంత ప్రతిభావంతములు, మహోదాత్తములు.

మహాశయులారా!

“రసో వై సః” శ్రుతి.

“యా స్థాయి భావరతిరేవ నిమిత్తభేదాత్
శృంగారముఖ్యనవనాట్యరసీభవంతి
సామాజికాం స్త్వహృదయా న్నటనాయకాదీ
నానందయే త్సహజపూర్ణ రసోస్మి సోహమ్”

- స్వాత్మయోగప్రదీపము.

ఇత్యాదిమహార్షాభిషిక్తప్రమాణముల ననుసరించి, నానావిధవిమలకర్మ నిర్మలాంతఃకరణులై శమదమాదిసాధనసంపన్నులై శ్రవణ మనన నిదిధ్యాస పరులగు యోగిపుంగవులయందే రస మభివ్యక్తమై బ్రహ్మ, పరమాత్మ శబ్దలక్షిత మగుచున్నదో, ఆ బ్రహ్మానందరసముతో నేకీకృతములగు దృశ్య ప్రబంధములలో నొకటియై, రామకథ యగుటంజేసియు పరమపురుషార్థ ప్రాపకమగు నీ పంచనాలను పఠించి జన్మధన్యత నొంది కృతికర్తృపరిశ్రమను సఫలము గావించెదరుగాక యని ఆశించుచున్నాను.

సంస్కృత పాఠశాల,
కొల్లూరు.

పండిత ప్రతాప హనుమచ్ఛాస్త్రి

పాత్రలు

పురుషులు

శ్రీరాముఁడు
లక్ష్మణుఁడు
సుమంత్రుఁడు (సారథి)
వాల్మీకి
ఒకఋషి
కణ్వుఁడు (మహర్షి)
విదూషకుఁడు
కుశలవులు
కంచుకి

స్త్రీలు

సీత

వేదవతి యజ్ఞవేది	సీత చెలికత్తెలు (మునికన్యలు)

భూదేవి

కుందమాల

ప్రథమాంకము

తే. త్రావుఁగావుత నిఖిలాంతరాయ జీవ
నధిఁ బురందరమౌలిమందారకుసుమ
మాలికామధుచుంబనశీలము లయి
పరగు హేరంబమృదుపదపాంసుతతులు.

(నాంద్యంతమున సూత్రధారుఁడు ప్రవేశించి)

సీ. అరయ నూర్ధ్వగమయి పరిణతంబౌ నాంత
రిక తపోనలశిఖరీతి నలరి,
వల్మీకరమువోలె భవ్యగంగాజలో
త్తుంగతరంగభుజంగపుంగ
వావాసపదమై, సమంచితార్ద్రమృణాళ
నూతనాంకూరమనోజ్ఞదేహుఁ
డై యొప్పు రిక్కలరాయని కన్వహ
స్థాయిని యై ప్రదోషమువిధానఁ
గీ. దనరి, బాలభాస్కరునంశుగణముకరణిఁ
గపిలమై, పొలిచిన మిహికాగిరీంద్ర
జామనోహరుభారంపుజడలపిండు
ప్రోచుఁగావుతఁ గూర్మి మిమ్ముల సతంబు.

అరారాలపుర వాస్తవ్యుండును, కవికులతిలకుండును, అగు దిఙ్నాగాచార్యప్రణీతం బయిన కుందమాల యను నాటకరాజము నభినయించి మాకనులపండువొనర్పు మని మహాశయుల యాజ్ఞ యైనది. ఏతత్సందర్భ ప్రయోగ సహకారిణి యగు నాసఖి యింతదనుక రాక యేలనో తడవు సేయుచున్నది. ఒకమాఱు పిలిచి చూచెద.......... ప్రేయసీ ! ప్రేయసీ !

(నేపథ్యమున)

ఆర్యురాలా ! ఇచట స్యందన మవరోహింపుము

సూత్ర—(ఆలోచించి) ఈ మహాపురుషు డెవ్వడై యుండును? ఆర్యాసమాహ్వానముచే నాకు సయితము సహాయమును గావించుచున్నటు లున్నాడు. (చూచి) అకటా ! ఎంత కష్ట మెంతకష్టము ?

గీ. రావణునియింట నుండెఁ జిరం బను నప
వాదభీతి రాముఁడు జనపదమునుండి
వెడలఁగొట్ట గర్భిణి పృథ్వీజ నటవు
ల కిదె కొనిపోవుచున్నాఁడు లక్ష్మణుండు.

(నిష్క్రమించును)

(ఇది స్థాపనము)

(రథారూఢులై సీత, లక్ష్మణుఁడు, సారథి ప్రవేశింతురు.)

లక్ష్మ—ఆర్యారాలా! ఇచట స్యందన మవరోహింపుము. గహనతరులతాగుల్మములు మిక్కిలి దట్టముగా నుండుటచే నీ భాగీరథీతీరకాంతారములు రథసంచారమున కనువు కాకున్నయవి. కాన ఆర్యారాలా! స్యందన మవరోహింపుము.

సీత—వత్స! లక్ష్మణా! మనోజవములగు నీ వారువముల ధావనవేగముచే నా యొడలంతయు కంపించి పోయినది. బాగుగా రథముపైఁ గూర్చుండుటయే నా కసాధ్యముగ నున్నది. ఇఁక దిగు టేడ?

లక్ష్మ—అట్లయిన సుమంత్రా! గుఱ్ఱముల నాపివేయుము.

సుమం—గాంధర్వప్రియము లగు నీ అశ్వములు నాప్రయత్నము నతిక్రమించి పరుగెత్తుచున్నవి.

గీ. శ్రవణసుహరంబులం దమంద్రగతిఁ బ్రహృష్ట
కలహంసకలరవాకృష్యమాణ
ము లయి పఱచుచున్నవి హయములు రయంబ
సరకుసేయక ప్రగ్రహాసంయమంబు.

లక్ష్మ—సుమంత్రా! సంతోషాతిశయమున నినుమడించిన వేగమున నీజవనాశ్వములు మెఱకపల్లములు విచారింపక పరుగిడుచు గంగాప్రపాతమున రథము బడవైచునేమో యను భయము గలుగుచున్నది. సత్వరముగ వీని నాప సంపూర్ణప్రయత్న మొనరింపుము.

సుమం—(రథ్యము ఆగును.)

లక్ష్మ—దేవీ! ఇదిగో రథ్య మాగినది. ఇఁకఁ గంగ జాగరూక తతో నుండుము.

సీత—(ఆసక్తితో రథము దిగి యిటు నటు పచారు సేయుచుండును.)

లక్ష్మ—సుమంత్రా! దూరప్రయాణమువలన నీగుఱ్ఱములు మిక్కిలి అలసిపోయినవి. ఆచెట్టునీడకుం గొనిపోయి వీని శ్రమమును దూరముసేయుము.

సుమం—దేవర యాజ్ఞ. (గుఱ్ఱములతో నిష్క్రమించును.)

లక్ష్మ—(పరిక్రమించి) (తనలో, దుఃఖముతో)

"సీత రావణునియింట నున్నకతన నామెచరిత్రముపై పౌరులకెన్నియో శంకలు వానిమి పలుతెఱంగులగు ప్రవాదములు వెలువడుచున్నవి. ఒక్క సీతమూలమున శరచ్చంద్రచంద్రికాధవళములగు నిక్ష్వాకుకులకీర్తికిఁ గళంక ముత్పాదింపఁజాల. సీతయు గర్భవతి యగుటచే ము న్నొకమాఱు స్త్రీస్వభావమున భాగీరథీదర్శనమునకై నన్ను ప్రార్థించినది. నేనును అందుల కియ్యకొనియుంటిని. కావున నీవిగంగాతీరగమనవ్యాజమున సుమంత్రాధిష్ఠిత మగు రథము నెక్కించికొని కొనిపోయి సీత నెందేని యొకభీకరారణ్యమధ్యమున విడిచిపుచ్చి యింటికి మఱలి రమ్మ"ని ఆర్యపుత్రుఁడు—అట్లుగాదు స్వామియగు రాముఁడు ఆజ్ఞాపించియున్నాఁడు. తదనుసారము స్వజనుఁడ నగు

నాపైఁ గల నమ్మకమున నిర్విశంకయగు నీసీతాదేవిని గృహపాలితయగు హరిణిని వధ్యభూమికిం బోలె విపిన ములకుఁ గొనిపోవుచుంటిని. దైవమా! యన్యాయకార్యము నకుఁ బాపుచుంటివి? సీతారాములకు నాళీకములమీఁదుగ ఎడబాటు కలుగవలయునా? (విచారము నొందును)

సీత—లక్ష్మణా! సంపూర్ణగర్భభారభరణముచే నాచరణ ములు తడబడిపోవుచున్నవి. నే నిఁక నొక యడుగైన నిడఁ జాల. పరమపావనియగు భాగీరథీధుని మన కిఁక నెంత దూరమున నున్నదో చూచి వచింపుము.

లక్ష్మ—అమ్మా! భాగీరథి సమీపముననే యున్నది. మన మును చేర వచ్చితిమి. విషాద మందకుము. చూడుము—

ఉ. అంది మనోహరాంబుజవనాంతరసూనమరందగంధముల్
చెంద మొలర్పఁ దెచ్చుచు లలిం గలహంసకలారవంబులన్
సందడిగాఁగఁ జిమ్ముచు లసల్లహరీహిమబిందువుల్ త్వదా
నందనకాంక్షఁబోలె నృపనందని! వచ్చెడి గాంగవాయువుల్.

సీత—(స్పర్శ మభినయించి) ఇత్తఱి జననీకరస్పర్శసుఖశీతల మగు గంగాతరంగానిలస్పర్శమువలన మార్గాయాస ముతోఁబాటు పాపములును నశించినవి. అయినను గర్భ కౌతుకము పరమపావనియగు గంగానదియందు స్నానమూఁద నా కత్యంతోత్సాహము గలిగించుచున్నది. కాని దీర్ఘ ప్రయాణముచే కడు నాయాసము నొందియుంటినిగాన ఈతటప్రపాతమునుండి నీటిదరి కతిసుఖముగఁ జేరునటుల నాకుఁ ద్రోవ జూపుము.

లక్ష్మ—(చేతితోఁ జూపుచు) నిర్మానుష్యములగు నీతటప్రదేశములు మనుష్యసంచారమున కసాధ్యములుగా నున్నవి. కావున పాదాగ్రమును నేల మోపి బాగుగా —

గీ. వామకరమున నీవారపల్లవిఁ బూని
తదితరము జానువున నిడి తసర నాదు
నడుగుల న్మెల్లమెల్లన నడుగు లిడుచు
రమ్ము తృణనాల మీఁదైన రామపత్ని!

సీత—(అట్లే నటించి) లక్ష్మణా! ఆయాస మధికముగా నున్నదిగాన యీచెట్టునీడం గూర్చుండి యొకముహూర్తము విశ్రమించెద.

లక్ష్మ—చిత్తము.

(సీత చెట్టునీడఁ గూర్చుండి విశ్రాంతి నొందును)

లక్ష్మ—(పరిక్రమించి ఆహా! పుణ్యాత్ము లెచట నున్నను సుఖసాధనములు వారికి సమీపముననే యుండును గదా!

ఉ. శీతసతోయవాతములఁ జెచ్చెర వీవ నొడంగె వీచికా
వ్రాతము, తాల్పుచున్న దదిరా! కలహంసకలారవంబు
సంగీతము, కౌఁగిలించి స్వసఖిక్రియ హాయిని గూర్చె నీడ,
యీసీత సెలంగె శూన్యవనసీమల నైన సదాసిరిపోలికన్.

సీత—లక్ష్మణునివాక్యము నిజమే. ఇచటసైతము నామనము స్వజనులతోఁ గూడియున్నట్టులే అత్యంతానందకందళిత మగుచున్నది.

లక్ష్మ—(తనలో) ఈసీతాసాధ్వి బహిరేకైక సుఖోపవిష్టయై యున్నది. రామనిర్ణీతమగు కార్యము నాచరింప తగిన సమయ మిదియే. (త్వరగా పోయి సీతపాదములపైఁ బడి) నిరంతరప్రవాససంజనితదుఃఖభాగియు లక్షణహీనుఁడును అగు లక్ష్మణునివిన్నపము నీహృదయ మొకింత స్థిరము గావించుకొని యాలింపుము.

సీత —(తొట్రుపాటుతో) ఆర్యపుత్రుఁడు సేమమేగదా ?

లక్ష్మ—(వనమును జూపుచు) ఇట్టిస్థితియందు రామునకు సేమ మెట్లుండగలదు?

సీత—మీపెదతల్లియగు కైకేయి మఱల వనవాసమున కాజ్ఞాపించెనాయేమి ?

లక్ష్మ—వనవాసమునకుమాత్రము ఆజ్ఞ యైనది. కాని కైకచే మాత్రము గాదు.

సీత—అయిన మఱెవరిచే ?

లక్ష్మ—ఆర్యపుత్రునిచే.

సీత—ఆర్యపుత్రునిచేతనా ? అ దెట్లు ?

లక్ష్మ—(కన్నీటి నాపుకొనుచు)

గీ. అగ్రజన్ముఁ డాన యని కడు యతనంబు
తోడ విన్నవింపఁదొడఁగుచుంటిఁ
గాని నాదుహృదయగహ్వరంబున ముడి
వైచుచున్న దకట ! వాణి యిపుడు.

సీత—(సంభ్రమముతో) అట్లయిన లక్ష్మణా! ఈక్షణమునుండియు నే నీవనవాసక్లేశ మనుభవింపవలసినదే?

లక్ష్మ—అమ్మా! ఈవనవాసము నీకుమాత్రమే గాదు, తనకుగూడ—

సీత—తన కెవరును ఆజ్ఞాపింప లేదుగదా?

లక్ష్మ—ఒక రాజ్ఞాపింపవలయునా?

ఉ. అలరు సుహృచ్ఛయంబు స్వగృహాదిమతిన్ రసనోత్క
యుక్తిమై చెలగు బసాదము నెమి భుజించువారు నిత్య
సమారాధ్యరాజుల మావు నింట నున్కి విపినంబుల
వాసము గాదె? చూడకుము లజ్జల కెన్న నూత్నసుమ
కోమల! నీమ్రవాస మబ్బినన్.

సీత—లక్ష్మణా! నేటి నావనవాస మార్యపుత్రునివలన నెట్లయ్యెనో స్పష్టముగఁ దెలుపుము.

లక్ష్మ—మందభాగ్యుఁడనగు నే నీక నేమని తెలుపువాఁడ?

గీ. వినుము చారిత్రగుణశాలి విమలయశుఁడు
రామచంద్రుఁడు త్యజియించె రమణి! నిన్ను
అబల! ప నీకె ని న్నొంటి నడవి డించి
యరుగఁగావలె వీటికి నానతిమ్మ.

సీత—హా మామా! కోసలాధిపా! ఇత్తఱి నీవు దివంగతుఁడ వయితివికదా! (మూర్ఛిల్లును)

లక్ష్మ—(వడఁకుచు) అతికష్టమతికష్టము! నిర్ఘాతపాతదారుణ మగు నీపరిత్యాగవార్తాశ్రవణముచే భూపుత్రి నిక్కువ

ముగ నసువులు బాసినది. (పరిశీలించి చూచి) భాగ్య వశముగ మఱల శ్వాసలు విడచుచున్నట్లున్నది. అయి నను ఈమెను సంపూర్ణముగ సచేతనురాలిం జేయదగు నుపాయ మెయ్యది? (విషాదము గందును) (సీత గొంచె మటు నిటు కదలుచు) ఆహా! ఏమి నాఅదృష్టము!

చ. అతితరపూతజహ్నుతనయాంబుశీకరశీతలంబునై
హితమతి మందగంధవహ మెక్కుడు సేవ లొనర్చు నాదు వి
స్తృతమవు తొంటిభాగ్యమవశేషము బోధనసేయ,
నెట్టెటో క్షితిసుత మెల్లమెల్లన సచేతనురాలయి యొప్పెం
గ్రమ్మఱన్.

సీత—(మెల్లగ లేచి కూర్చుండి) లక్ష్మణా! పోయితివా యేమి?

లక్ష్మ—లేదు, లేదు. ఇచటనే యుంటిని. ఏమి యాజ్ఞ?

సీత—న న్నెట్టిదోషముచే ఆర్యపుత్రుండడవుల కంపివైచెనో యెఱిగింతువా?

లక్ష్మ—జనకతనూజాతయెడ నెట్టిదోష ముండగలదు?

సీత—అక్కటా! ఏమి నామందదృష్టము? ఏదోషమును లేకయే ఆర్యపుత్రుడు నన్ను శిక్షించెనా! లక్ష్మణా! మనల నడవులకు పంపివేయునపుడు నానాథు డేమైన నీతోం జెప్పియుండెనా?

లక్ష్మ—ఆ. ఒకసందేశము నంపియున్నాడు.

సీత—ఏదీ వచింపుము.

లక్ష్మ —

చ. సమరములందు వంచు, గుణసంఘసమాన వటంచు, సద్గుణౌ
ఘమహిత వంచు, నెల్లపుడుఁ గష్టసుఖంబులఁ దోడునీడ
వంచు మది నెంచిగియ్యుగ విశ్వసించుచుంటిని నిజ్జనవాద
గతిమాత్రమునన భావదోషయుకతంబునఁ గాదు నిజంబు
జానకీ !

అట్టిపుత్రుఁ డీవిధముగనే వచింపను నేను.

సీత—అటువంటి శపథయ మెట్టిది? మత్తైనఁ గలదా ?

లక్ష్మ—బ్రహ్మాద్యైవశ నీ కేమని వచింపఁగలవాఁడ ?

గీ. అరయు నింద్రాదిలోకపాలురు ఋషీంద్రు
లేను నెల్లఱుఁ గనుఁ నీక్షింపుచుండ
ననలశుద్ధిని గొంటి వీ వపుడు కాని ...
... ...

సీత—(సిగ్గుతో తల వ్రాల్చి) చెప్పుము. కాని ...

లక్ష్మ— ...తరుణీ! లోక మంకుశరహితంబు గాదె ?

సీత—అనలశుద్ధి యనుటచే నాఁటి లంకానివాసవృత్తాంత మంతయు జ్ఞాపకమునకు వచ్చి నాదేహ మాపాదమస్తకము వడఁకి పోవుచున్నది. స్త్రీయగుటచే సీతయందే లోకము పాప మాశంకించుచున్నది. ఆఁడుపుట్టు వెంత నీచము? కావుననే నాథునిచే త్యజింపఁబడితిని. (కొంచెమునే పూరకుండి మఱల నాశ్చర్యముతో) నిజముగాఁ ద్యజింపఁ

బడితినా? నిర్దోషురాలును నిండుచూలాలును అగు నే నన్నైకసవతికుమారునితో ప్రవాసమే నైనను ఈగర్భస్థ సంతానము రాఘవకులమూలాధారము కావున అతి జాగరూకతతో కాపాడుకొనవలసియున్నాను. అందువలన కంటకప్రాయమగు జనాపవాదశంకాకలుషితమైన నాజీవితము నెట్లెట్లో రక్షించుకొనియెద.

లక్ష్మ—అనుగృహీతుఁడ నైతిని. (నమస్కరించి) ఆర్యపుత్రుఁ డింకొకటి వచింపు మనెను.

సీత—అ దెయ్యది ?

లక్ష్మ—

ఉ. దేవి! తలంప నాగృహదేవత వీవ, మదంతరంగసం
భావిత వీవ, స్వప్నమునఁ బానుపు జేరెడు నన్ను మిన్నయు
న్నీవ, నిజంబు లాలితతరుణీమణిచేయి గ్రహింప నొల్ల నే
నేవిధినైన, నీప్రతిమయే యజనంబున ధర్మపత్ని యౌ.

సీత—ఆర్యపుత్రుఁ డీరీతిగ సెల వొసంగుటచే పరిత్యాగ దుఃఖమంతయు రూపుమాసినది. పరదారాసక్తుఁడగు పురుషుడు పరమసాధ్వియగు తనతరుణీమణికి గలిగించునంత దుఃఖమును పరాసక్తయగు వనిత తనపురుషునకు గలిగింపఁజాలదుకదా!

లక్ష్మ—(దోసి లొగ్గి) ఇఁక ప్రతిసందేశ మేమి?

సీత—ఎవరికి ?

లక్ష్మ—ఆర్యపుత్రునికి.

సీత—ఓహో! ఆర్యపుత్రుఁడు నాసంబంధ మిసుమంతయు నొల్లక త్యజింపుచుండ ప్రతిసందేశముకూడనా? అయి నను నాఅత్తలగు కౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రలతో చరణ ములకెఱఁగి—మనోహరుఁడు త్యజింప సింహశార్దూలాది భయంకరజంతుసంతాన సంతతసంచారసంభరిత మగు నిర్జనాంతారగర్భమున దిక్కులేనిదాననై పడియున్న న న్నెన్నఁడును మఱువవలదని సీత విన్నవించె—నను ము.

లక్ష్మ—చిత్తము. ఆర్యపుత్రున కేమియు వచింపవా?

సీత—లక్ష్మణా! నీవెంత ధన్యుఁడవోయి! కఠోరహృదయుఁ డయ్యును నానాథుఁడు నీప్రేరణచే సందేశింపఁబడు చున్నాఁడు. ప్రేమపూర్వకముగా నా మనోహరునకు వర్తమాన మంపికొనునంత భాగ్యము నానుదుట వ్రాయఁ బడియుండలేదుగదా! (విచారము నొంది మఱల) మంద భాగ్యనగు నన్ననవరతము తలపోసి నాకై విలపించుచు రాచకార్యములను వదలి వర్ణాశ్రమపరిపాలనమున విము ఖుఁడవై తనకు స్వవిఘాతమును దెచ్చిపెట్టుకొనక సత్పురు షాచరితమగు ధర్మమందును, నిజశరీరమందును సావధానుఁ డవై యుండు మంటి—నని నానాథునితో విన్నవింపుము. లక్ష్మణా! ఆభూకాంతు నేమైన నిందించుచుంటినా?

లక్ష్మ—నిష్కారణముగ నెన్నఁడును కని విని యెఱుంగని యిట్టి యిక్కట్టులపాల్సేసిన యాతనిని నిందింపఁగూడదా? అట్లు నిందించుటకు సాధ్విశిరోమణి యగు విదేహరాజ తనూజ తగదా?

సీత—అయినను నిందింపజాల. అంతియగాక లక్ష్మణా! నిర్దోషురాల నగు నన్ను దేశముతో బని యేమి! నీ హృదయమునుండిమాత్రము దూరము సేయు టుచితము గా దంటి నని నీయన్నతో విన్నవింపుము.

లక్ష్మ—ఆహా! తగునట్లు సందేశించితివి.

గీ. ఇంటనుండియు నిల్లననేల, స్వవిష
యమునుండి నిర్వాసిత వైతి కాని
చాన! ప్రభవిష్ణుఁ డా రామచంద్రుని హృద
యమునుండి నిర్వాసిత వౌదు వెటులు?

సీత—మఱియొక టాలింపుము—తపోవనవాసినియగు జనకనందని బద్ధాంజలియై— నేను దోషరహిత ననియు, చిరపరిచిత ననియు, ఈసమయమునమాత్రము దిక్కులేని దానననియు, సీత ననియు, ఆర్యపుత్రునిచే నొకప్పుడు గాకున్న నొకప్పుడైనను స్మరణమాత్రముననైన ననుగ్రహింపఁబడుచుందునుగాక యని మాటిమాటికి విన్నవించుకొనియె —ననుము.

లక్ష్మ—అట్లే కావించెద. కాని—

గీ. వ్రణసమాహితమైన క్షారంబుకరణి
నతులపీడాకరమగు నీప్రతివచనము
విని నిజంబుగఁ గాంచు నమ్మనుజవిభుఁ డ
సహ్యమా శోకభారంపుచరమగతిని.

సీత—అత్యంతఘోరరవపూర్ణమైనను నిజరాత్రిమున స్త్రీపురుషులెల్లరు సుఖసమయమున నార్యపుత్రునకు సాయముసేయవత్తురా? కల్ల. కాన యిపుడు నేనడవుల నుండియుంటిని నీ వుండెదవే ఆర్యపుత్రునిశరీరసంరక్షణమున నతిజాగరూకుండవై యనుక్షణ మాతనిస్థితి నాలోచించుచుండవలయునుసుమా.

లక్ష్మ—తల్లీ! మహానుభావత్వమున కియ్యది యొప్పు.

సీత—లక్ష్మణా! రాఘవకులరాజధానియగు అయోధ్యాపురికి నావచనమునఁ బ్రణమిల్లుము. ప్రతిమాగతుఁడగు దశరథ ధరణీకాంతు ననుదినము శుశ్రూషించుచుండుము. నాఅత్తలగు మీముగ్వురు తల్లుల యానతిని శిరసా వహింపుము. ప్రియంవదలగు నాసఖురాండ్రకు నాక్షేమవార్త నెఱింగించి వారివిచారమును దూరముసేయుము. మందభాగ్యురాల నగు నన్నెన్నఁడును మఱువక జ్ఞాపకముంచుకొనుము. (ఏడ్చుచు నేలపైఁ గూలును.)

లక్ష్మ—(దుఃఖముతో) అక్కటా! పతివ్రతాశిరోమణియగు రామునిపట్టమహిషి యనుభవించు క్లేశపరంపరలను నా కన్నులార చూచుటకు తొలిజన్మమున నే నెంతపాపము చేసికొంటినోగదా! మఱియు—

చ. విమలచరిత్ర సీత నటవిన్ స్వకరంబుల నొంటి డింప దే
హ మలయు నేలపైఁ బొరలు నావెవిలాపము నాలకింప
నాఁ డమితభయంకరంబగు మహారణభూమిని నీల్గినట్టినన్
జెమటల నోడ్చి మారుతి సజీవునిఁ జేసె నుపాత్తవైరుఁడై.

(నలువైపులఁ జూచుచు)

చ. హరిణము లేడ్వసాగె ముఖమందలి పూరిఁ దినంగ మాని,
ఆ గ్గిరగఁగ హంసపంక్తులు గ్రుచ్చుచునున్నవి బాష్ప
ధారలన్, సరగున వీడుచున్నయవి నాట్యము నెమ్మలు
సీత గాంచి యీ కరుణయె లేని మానవుల కంటెను
శ్రేష్ఠము తిర్యగోఘమే.

సీత—(లేచి) లక్ష్మణా! సూర్యుఁ డస్త్రాద్రిమాటున డాఁగనున్నాఁడు. మనుష్యసంచారగోచరమగు ప్రదేశ మిచటి కతిదూరమున నున్నది. పక్షులు తమతమ గూండ్లకే గుమన్నవి. అవిగో చూచితివా! పెద్దపులులు పొదలలో నుండి బొబ్బలిడుచు పరుగిడుచు వచ్చుచున్నవి. ఇఁక నాలస్యము సేయదగదు. పొమ్ము. పురికి మఱలి పొమ్ము. ఆర్యపుత్రుఁడు భద్రముసుమా!

లక్ష్మ—(అంజలి మోడ్చి) ఈలక్ష్మణుని తుదినమస్కారము గైకొనుము. అమ్మా! భయంకరమగు నిశ్కాంతార గర్భమున కడు జాగరూకవై యుండ వేఁడెద.

సీత—నాకేభయమును లేదు. పొమ్ము. అంధకారము నలు వైపుల గ్రమ్ముచున్నది.

లక్ష్మ—దేవీ! ఈదీనుని విన్నప మొకటాలింపుము.

చ. నిరతము నీమనోహరుని నెచ్చెలిపింపుము నెల్లవిందులన్
స్మరణ యొనర్చి శోకమునఁ బ్రాణముపీడఁ దలంప కిప్డు భా
స్కరకులవర్ధనం బయిన సంతతి నీశుభగర్భసంస్థమై
పరగెడు దాని యత్నమునఁ బాలనసేయఁగదమ్మ జానకీ!

సీత—నా కీవిషయము నంతగా బోధింపవలయునా?

లక్ష్మ—ఈయభాగ్యుని మఱొక మనవి—

సీత—ఏ మది ?

లక్ష్మ—

ఉ. భామిని! నాదుసగ్రజునిపంపున నున్నతరత్నహర్మ్యపుం
భూముల నెచ్చెలుల్ గొలువ భూరిసుఖంబులఁ గన్న నిన్ను
నిం కేమి వచింతు? డించితి నిదే జనశూన్యభయంకరాటవీ
సీమల, సైప్రుమా జనని! చెచ్చెర నాదగు నేకదోషమున్.

సీత—ఇందు నీదోస మేమున్నదోయి? అగ్రజునియాజ్ఞ శిరసా వహించువాఁడవుగదా నీవు?

లక్ష్మ—(సీతకు ప్రదక్షిణము సేసి నమస్కరించి నాలు గడుగులు వైచును.)

సీత—(ఏడ్చును.)

లక్ష్మ—(నలువైపులఁ జూచి) ఓలోకపాలురారా! ఇటు వినుఁడు,

గీ. కుతలి రఘుమౌళి దశరథుకోడ లీపె

సీత—ఆహా! అతిశ్లాఘనీయములగు నక్షరములు నావీనులకు విందు లొనర్చుచున్న వే.

లక్ష్మ—...రామనామాంచితుఁడగు శ్రీరమణుగృహిణి

సీత—అయ్యొ నిట్టి యిక్కట్టులపాలయితిని.

లక్ష్మ—పతిపరిత్యక్తయయ్యె...

(నలువైపులఁ జూచుచు)

చ. హరిణము లేడ్వసాగె ముఖమందలి పూరిఁ దినంగ మాని,
ఆ ర్తిగ నగఁగ హంసవంశములు గార్చుచునున్నవి బాష్ప
ధారలన్, సరగున వీడుచున్నయవి నాట్యము నెమ్మలు
సీత గాంచి యీ కరుణయె లేని మానవుల కంటెను
శ్రేష్ఠము తిర్యగాఘమే.

సీత—(లేచి) లక్ష్మణా! సూర్యుఁ డస్తాద్రిమాటున దాగ
నున్నాఁడు. మనుష్యసంచారగోచరమగు ప్రదేశ మిచటి
కతిదూరమున నున్నది. పక్షులు తమతమ గూండ్ల
కే గుచున్నవి. అవిగో చూచితివా! పెద్దపులులు పొదలలో
నుండి బొబ్బలిడుచు పరుగిడుచు వచ్చుచున్నవి. ఇఁక
నాలస్యము సేయదగదు. పొమ్ము. పురికి మరలి పొమ్ము.
ఆర్యపుత్రుడు భద్రముసుమా!

లక్ష్మ—(అంజలి మోడ్చి) ఈలక్ష్మణుని తుదినమస్కారము
గైకొనుము. అమ్మా! భయంకరమగు నిశాంతార
గర్భమున కడు జాగరూకవై యుండ వేఁడెద.

సీత—నాకేభయమును లేదు. పొమ్ము. అంధకారము నలు
వైపుల క్రమ్ముచున్నది.

లక్ష్మ—దేవీ! ఈదీనుని విన్నప మొక టాలింపుము.

చ. నిరతము నీమనోహరుని నెచ్చెలిపించును నెల్లవిందులన్
స్మరణ యొనర్చి శోకమునఁ బ్రాణముపీడఁ దలంప కిప్డు భా
స్కరకులవర్ధనం బయిన సంతతి నీశుభగర్భసంస్థమై
పరగెఁడు దాని యత్నమునఁ బాలనసేయఁగదమ్మ జానకీ!

భ్రాతృత్వ మలరార రక్షింపరే మీర
లవనిజ నవనీరుహాంబులార !
తిలకంపరే యీసతీతిలకము నెప్డు
కరుణ నైవార భూధరములార !
గీ. శరభశార్దూలమహిష కేసరివరాహ
ముఖ్యజంతుసంచారసంపూర్ణమవు మ
హోగ్రవనసీమ నీసాధ్వి నొంటి డించి
పోవుచుంటిని మొఱఁగనై పురికి మఱలి.

(అని మెల్ల మెల్లగా నిష్క్రమించును.)

సీత—లక్ష్మణుఁడు తా ననినయుకులనే న న్నిచట నొంటరిగా విడచి చనినాఁడు. అక్కటా! దివాకరుఁ డపరాంబుధిఁ గ్రుంకినాఁడు. లక్ష్మణునికంఠధ్వనియైనను వినవచ్చుట లేదే. ఇఁకెక్కడికంఠధ్వని! ఆతఁ డీవఱకే పురసమీపమునకరిగి యుండు. (నలువైపులఁ జూచి) అవిగో హరిణములును తమతమ నెలవుల కరుదెంచుచున్నవి. పతంగము లఱచుచు తమగూండ్లకు జేరుచున్నవి. (భయముతో) అబ్బా! అవిగో బెబ్బులులు బొబ్బలిడుచు కనులనుండి అగ్నికణం బులు రాల నావైపునకే పరుగిడుచు వచ్చుచున్నవి. బం ధురమగు నీయంధకారము నాకన్నులనుగూడ కప్పివేయు చున్నది. అతిభయంకరము, నిర్మానుష్యము, అశరణము గదా యీమహారణ్యము. దైవమా! నే నేమిచేయు దాన? దిక్కు లేనిదాన నయితినే. ఎచటి కేగుదు? నిరం తరవిరహవేదనాదోదూయమానమానసనై పడరాని పాట్లు

(నలువైపులఁ జూచుచు)

చ. హరిణము లేడ్వసాగె ముఖమందలి పూరిఁ దినంగ మాని, ఆ ల్గురుగఁగ హంసపంపతులు గార్చుచునున్నవి బాష్ప ధారలన్, సరగున వీడుచున్నయవి నాట్యము నెమ్మలు సీత గాంచి యీ కరుణయె లేని మానవుల కంటెను శ్రేష్ఠము తిర్యగౌఘమే.

సీత—(లేచి) లక్ష్మణా! సూర్యుఁ డస్తాద్రిమాటున దాగ నున్నాఁడు. మనుష్యసంచారగోచరమగు ప్రదేశ మిచటి కతిదూరమున నున్నది. పక్షులు తమతమ గూండ్ల కేగుచున్నవి. అవిగో చూచితివా! పెద్దపులులు పొదలలో నుండి బొబ్బలిడుచు పరుగిడుచు వచ్చుచున్నవి. ఇఁక నాలస్యము సేయదగదు. పొమ్ము. పురికి మరలి పొమ్ము. ఆర్యపుత్రుడు భద్రముసుమా!

లక్ష్మ—(అంజలి మోడ్చి) ఈలక్ష్మణుని తుదినమస్కారము గైకొనుము. అమ్మా! భయంకరమగు నిశాంతార గర్భమున కడు జాగరూకవై యుండ వేఁడెద.

సీత—నాకేభయమును లేదు. పొమ్ము. అంధకారము నలు వైపుల క్రమ్ముచున్నది.

లక్ష్మ—దేవీ! ఈదీనుని విన్నప మొక టాలింపుము.

చ. నిరతము నీమనోహరుని నెచ్చెలిపింపుము నెల్లవిందులన్ స్మరణ యొనర్చి శోకమునఁ బ్రాణముపీడఁ దలంప కిష్టు భా స్కరకులవర్ధనం బయిన సంతతి నీశుభగర్భసంస్థమై పరగెడు దాని యత్నమునఁ బాలనసేయఁగదమ్మ జానకీ!

వాల్మీ—కనులు పొడిచికొనినను కానరాని యీయంధకార తమున దృష్టిప్రసార మతికష్టముగ నున్నది. కావున మాట్లాడి చూచెద (సీతతో) అమ్మా! నే నిదే వచ్చితిని.

సీత—(సంతోషముతో,) లక్ష్మణా! మరల నన్నయోధ్యకు కొనిపోవ వచ్చితివా యేమి?

వాల్మీ—నేను లక్ష్మణుడను గాను.

సీత—(భయముతో) అయ్యో? ఇతడు లక్ష్మణుడు గాడట. మరల నెవడో పరాధము డొకడు మాయవేషముతో నరుదెంచియున్నాడు గాబోలు. ఈఅనర్థమెట్లు తొలగి పోగలదు? (విచారించి) అక్కటా! దిక్కులేనిదాననై అసువుల విడుచుటకైన నోపిక లేక ఇట్టి యిక్కట్టులందుచుంటినే. దైవమా! ఆరాఘవు డింక నాకన్నుల కగుపడునా! (ఏడ్చును)

వాల్మీ—అమ్మా! ఏడ్వకుము. నారాకవలననే నీకష్టము లన్నియు తొలగినవని యెఱుంగుము. దివసావసానసవ నార్థము భాగీరథీస్నాతులైవచ్చిన మునికుమారులవలన నీవృత్తాంత మంతయు విని నిన్ను రక్షింప పరుగుపరుగున వచ్చితిని. నే నొక తాపసుడను. ఎవడో మాయగాఁ డని భావింపకుము. నిజముగ నిన్ను కాపాడుటకే వచ్చితి నని నమ్ముము.

గీ. రమణిరో! ధర్మసంగ్రామరంగమందు
రావణుని రూపుమాపి శ్రీరామవిభుఁడు

క్ష్మావలయ మేలుచుండ నకంటకముగ
నిట్టి యిక్కట్టు లిపుడు నీ కెట్టులొదవె?

సీత—ఆమహనీయుని వలననే నా కీగతి సంభవించినది.

వాల్మీ—శ్రీరామచంద్రునిమూలముననే నీ కీ కష్టములు సంభవించినవా?

సీత—చిత్తము.

వాల్మీ—వర్ణాశ్రమవ్యవస్థాభూతుండగు నారాముని చేతనే నీవు నిర్వాసిత వయితివేని నీకు మంగళమగుంగాక. దుఃఖింపకుము. నే నిదే ఆతనిపాలికిం బోయి తగిన హితవు గఱపి వచ్చెద. అంతదనుక నీ విచటనే జాగరూకతతో నుండుము. (పోంబోవును)

సీత—స్వామీ! నావిన్నప మొక టాలింపుడు.

వాల్మీ—అదేద్దియో త్వరగా తెలుపుము.

సీత—రఘువరునిచే విడనాడంబడితి నని నన్ను రక్షింప మీరు శ్రమంపడవలదు. కాని రఘుసగరదిలీపదశరథాది మహనీయుల కులదీపకమగు నాగర్భస్థ సంతానమును కాపాడ నన్ననుగ్రహింప వేడెద.

(పాదములకు నమస్కరించును)

వాల్మీ—అట్లే కావించెద. లెమ్ము. అమ్మా! అట్లయిన నీవు దశరథుని కోడలవా?

సీత—చిత్తము.

వాల్మీ—విదేహాధిపతియగు జనకుని తనయవా?

సీత — అవును.

వాల్మీ — సీతయేనా నీనామధేయము?

సీత — సీత గాదు, దిక్కులేనిది.

వాల్మీ — హా! ఎంతకష్ట మెంతకష్టము? త్రిలోకాధిపతియగు శ్రీరామునిల్లాలికా యిట్టియిక్కట్లు సంభవించుట! నినూత్న రత్నస్తంభనిర్మితములగు నున్నతప్రాసాదముల రత్నగోలికల నూగెడు నీ వీభయంకరారణ్యములకు విభునిచే గనుగొంబడ నెట్టితప్పిద మొనరించితివి?

సీత — (సిగ్గుచే తల వంచుచు)

వాల్మీ — బిడ్డా! సిగ్గిలకుము. దివ్యజ్ఞానముచే నంతయు నేనే తెలిసికొనియెద. (కనులు మూసికొని ఆలోచించి మఱల తెఱచి) దారుణమగు లోకాపవాదముచే రాముడు ని న్నడవిపాలు గావించినాడుకాని హృదయముచేమాత్రము గాదు. నిరపరాధురాల వగుటచే నీవు మాకపరిత్యాజ్యవు. రమ్మ, ఆశ్రమమునకుం బోదము.

సీత — స్వామీ! దయామయులగు మీ రెవరో నా కెఱిగింతురా?

వాల్మీ — తెలిపెద వినుము —

గీ. చాన! నీజనకుండగు జనకధరణి
పతికి దశరథునకు నేను బాలసఖుఁడ
పేరు వాల్మీకి యందురు వినుము నీకుఁ
దండ్రియు న్మామయు నగుదుఁ దథ్య మిదియు.

సీత — మహాత్మా! పాదాభివందనములు (పాదములకు నమస్కరించును.)

వాల్మీ — వీరమాత వగుదువుగాక. అనతికాలమున నీభర్తృదర్శనభాగ్య మబ్బుఁగాక.

సీత — తండ్రీ! మీదర్శనభాగ్యమున నా వెత లన్నియు నడుగంటినవి. ఇఁక ఆశ్రమము జేరబోవుదము రండు. (నిలచి నమస్కరించుచు) జననీ భాగీరథీ! నేనిఁక సుఖప్రసవ నగుదు నేని స్వహస్తగ్రథితమగు కుందమాలతో ని న్ననుదినము నర్చించుచుండెద ననుగ్రహింపుము. (నడువసాగుదురు)

వాల్మీ — (వెనుకకు దిరిగి) సీతా! విషవృక్షలతాకంటకమయమగుటచే నీమార్గమున నడచుట మాబోంట్లకే అతికష్టము. ఇఁక నీవిషయము వేఱె చెప్పవలయునా? కావున నేఁ జూపినచోట నడు గిడుచు కడు జాగరూకతతో రావలయును. భద్రముసుమా! (నడచుచుందురు. ఒకచో ఆగి వ్రేలితోఁ జూపుచు)

సీ. అతితరసూక్ష్మాగ్రమా కుశకంటకం
బిది మెల్లన నడుగు లిడఁగదమ్మ
వసుధాతలం బంట వంగిన దీకొమ్మ
వినమితమధ్యవై చనఁగదమ్మ
వామభాగంబున భయదగర్తము గాన
నీతరు వూఁతగా నెనయుమమ్మ
పండితస్వాంతంబువలె నొప్పు నీసమ
తలమునఁ గడువడి నడువుమమ్మ

గీ. అస్మదాశ్రమవాసిమహామునీంద్ర
బృందనిరతావగాహపావితజలప్ర
పూర్ణ మీసరోవర మిందుఁ బుణ్యచరిత !
వేగ చరణసంశుద్ధిఁ గావించికొమ్మ.

సీత—(అట్లే చేయుచుఁ బోవును)

వాల్మీ—అమ్మా! జానకీ!

గీ. తొలుతనుండియు నిక్ష్వాకుకులజులకు ధ
రిత్రిఁ బుంసవనాదికక్రియ లవెల్ల
బూర్ణములగు మావలనన పొలఁతిమిన్న !
కాన గర్భశోకము మది మానుమమ్మ.

మఱియు—

గీ. తరుణి ! కోసలాధిపసుతాచరణనలిన
యుగలసేవాసుఖముఁ గను మొనర వృద్ధ
తాపసీజనమందునఁ, దనర మునిసు
తలను జెలులు చెల్లెండ్రుగాఁ దలఁపు మెపుడు.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

కుందమాల

ద్వితీయాంకము

(ఇరువురు మునికన్యలు ప్రవేశింతురు)

మొదటిది—సఖీ! వేదవతీ! మన నెచ్చెలియగు సీతకు రామునివలెనే శ్యామవర్ణులగు నిరువురు కొమరు లుద యించిరి వింటివా?

వేద—అలాగా? సంతసము. వారిపేరేమి?

మొద—పెద్దవానికి కుశుఁ డనియు చిన్నవానికి లవుఁ డనియు వాల్మీకియే నామకరణ మొనరించినాఁడు.

వేద—చెలీ! వారేమైన నడువఁగలరా?

మొద—నడువఁగలరా! వినుము,

గీ. హరిణశాబకముల వెంట నంటి పరుగు
లిడి యొడిసి పట్టి కూల్చుచుం డెపుడు ఫాల
తలమున న్స్వేదము 'మునికాంతా ప్రమోద
బాష్పబిందువు లేకమై వసుధఁ బాఱు.

వేయేల? వారిని తొడలపై కూర్చుండబెట్టుకొనని ముని యొకఁడైన గలఁడా? ఇపుడు వారు వాల్మీకి విరచితమగు రామాయణమునుగూడ చదువుచున్నారు.

వేద—ఔర! ఈవార్తచే సీత కృతపుణ్యయని తలంచెద.

మొద—సీత యొనర్చిన పుణ్యములు త్వరలోనే ఫలింపఁ గలవు. అది యటుండనిమ్ము. నైమిశవనవృత్తాంత మేమి?

వేద—శ్రీరాముని యజ్ఞసంభార మంతయు సిద్ధము గావింప బడినది. ఋషులెల్లఱు తమతమ పరివారములతో విచ్చేసి యున్నారు.

మొద—మన వాల్మీకి మహర్షికిఁగూడ పిలుపు వచ్చినదా?

వేద—ఇపుడే రామదూత వాల్మీక్యాశ్రమమునకు వచ్చెనని వినియుంటిని. నీ వెఱుఁగవా? సీత యిపు డెచట నుండును?

మొద—ఇచటనే సమీపమున శీతలమగు నొకలేతమామిడి చెట్టునీడం గూర్చుండి యుండగలదు. నిన్నచటికి తీసికొని పోయెద రమ్ము.

(ఇరువురు నిష్క్రమింతురు)

(ఇది ప్రవేశకము)

(సీత చింతాక్రాంతయై వట్టినేలపై గూర్చుండియుండును)

సీత—(నిట్టూర్పు పుచ్చి) అక్కటా! స్వభావనిష్ఠురములగు పురుషహృదయములందు బ్రహ్మదేవు డెంతటి అవిశ్వసనీయత్వమును పొందుపఱచియున్నాఁడు. అచంచలమై ఆదర్శప్రాయమగు అన్యోన్యప్రేమ గల దంపతులలో స్వర్గమున ఉమామహేశ్వరులు భూలోకమున సీతారాములే అగ్రగణ్యులని ప్రసిద్ధిఁగాంచి తుదకు ఏయపరాధమును లేక యిట్టి నీచాతినీచమగు నవస్థ ననుభవించుచుంటినే! ఎంత కష్ట మెంతకష్టము! నానాథు నెట్లు నిందింపఁగలదాన ? భర్తృనింద పరమపాపముగదా! ఇట్లు మున్నార్యపుత్రుని చే......ప్రస్తుతము బహుయోజనాంతరితమైన యీయుగ్రారణ్యమున.......అకారణముగా.......... పూర్ణదుఃఖకారిణి నయితిని. మున్నార్యపుత్రునితోఁ గలిసి శరచ్చంద్రచంద్రికావిభవమును జూచితిని. కోకిలకులకల కలధ్వనుల వింటిని. మలయమారుత సుఖస్పర్శ మనుభవించితిని. కాని నేఁడు ఏకాకినినై ఈయుగ్రారణ్యమున... చూచుచుంటిని, వినుచుంటిని, అనుభవించుచుంటిని. ప్రాణములను త్యజింతు నని తలంచినను నాబోటిస్త్రీల కయ్యది అసంభావ్యముగదా? పూర్వము సకలమిథిలాజన ప్రార్థనీయనై వన్నె గాంచి మఱల నేఁ డిట్టి హీనదశ నొందుటకు దైవమా! నే నేమి పాపము లొనరించితిని ? అది యటుండ సీతను మగఁడడవులలో విడిచిపుచ్చె నను దుఃఖముకంటె లజ్జ నాసర్వావయవములను దహించివైచు

చున్నది. ఏమి యీవిపరీతము? (దుఃఖము నాపుకొనుచు) అవక్రపరాక్రమసంపన్నులగు తనయు లిరువు రుదయించి క్రమక్రమముగ వృద్ధి నొందుచున్నారు. వాల్మీకియో నన్నత్యాదరముగ కన్నతండ్రికంటె నెక్కువగా చూచుచున్నాడు. తపోవననివాసవిరుద్ధమగు నీదీర్ఘశోకముతో కాలయాపనము సేయుట అసంగతము. కాన మరణప్రయత్నము నింతటితో విరమించికొనెద. అక్కటా! ఎంతవిస్మృతమతిని! నాప్రియసఖియగు వేదవతికి సుతజననవార్త నెఱిగింపకుంటయేగాక జాతకర్మాదు లొనరించు సమయమున నైనఁ బిలువనంపకుంటినే!

(వేదవతి ప్రవేశించును)

వేద—అక్కటా! ఈమె నిరంతరచింతానలదందహ్యమానమానసయై మోము వ్రాల్చి అతిదీర్ఘములైనను చిక్కువడినముంగురులచే నేత్రద్వయ మాచ్ఛాదితమైపోవ మూర్తీభవించినశోకమో యన గానవచ్చుచున్నది. ఈమె శోక మంతరించుట కింక నెంతకాలము పట్టునోగదా! పలుకరించి కొంచెమూరడిల జేసెద. (సమీపించి) సఖీ! జానకీ!

సీత—(అదరిపడి చూచి) సంతసము సంతసము. చెలీ వేదవతీ! వచ్చితివా! కుశలమా?

వేద—కుశలవ్రులు సేమమా?

సీత—ఆ. వనవాసులవలె.

వేద—నీవు కుశలమా?

సీత—(జడను చూపి) ఈజడ యెట్లున్నదో చూచితివా?

వేద—జానకీ! నీయందపేక్ష యిసుమంతయు లేని కఠోర హృదయుఁడగు నారామునికొఱకు బహుళపక్షమందలి చంద్రలేఖవలె నిర్మల అనుదినము కృశింతువు? ధీరస్వాంతల కిది తగునా?

సీత—ఏమి! నానాథుఁడు కఠోరహృదయుఁడా?

వేద—కాఁడా! ఏదోషమును లేకయే నిన్నాతఁడు అడవులలో విడువలేదా?

సీత—నన్నాతఁడు విడచెననియా నీయుద్దేశము?

వేద—ఏమో లోక మట్లనుకొనుచున్నది. నిజముకూడ నంతియే.

సీత—శరీరముచేమాత్రమెగాని హృదయముచేగాదు.

వేద—అలాగా! ఇతరులహృదయము నీవెటు లెఱుంగఁగలవు?

సీత—ఆతనిహృదయము నె నెఱుఁగనదియా? సఖి! అతఁడు నాపై ననురాగమును త్యజించె ననుకొంటివాయేమి? అటు లెన్నఁడును గాఁజాలదు. మందభాగ్యనగు నాకై పడరాని యిడుమలంబడి యాధరాధిపుఁడు మున్ను శతయోజనవిస్తీర్ణమగు సముద్రముపై సేతువు నిర్మించియుండలేదా? అప్పుడైన నవ్వానికి నాపైఁగల యనురాగము వెల్లడికాలేదా? ఏమి నీమరూపా!

వేద—పిచ్చిదానా! ఇంత తెలియనిదానవు కావుననే నీకిట్టి కష్టములు సంభవించుచున్నవి. శత్రువగు రావణునిపై కోపముచే నట్టి మహాసాధ్యములగు పనులకు బూనుకొనెనుగాని యింతయు సీతపై ననురాగమే కాదుసుమా.

సీత—నాకీ విషయమునకూడ కలత. నీ వది విచారించుట లేదు కాబోలు.

వేద—అది యెట్టిది?

సీత—సకలస్త్రీజనవిశ్వాసానుప్రవిష్టమగు రాముని వక్షఃస్థలమున నేను చిరకాల మాశ్రితనై యుంటిని.

వేద—సఖి! అట్టిభ్రమ లంచకుము. రామునియజ్ఞదీక్షాసమయముకూడ సమీపించినది.

సీత—సమీపించిన... ...

వేద—అతండు తప్పక సహధర్మచారిణీపాణిగ్రహణము చేయవలయును. భార్య లేనిచో యజ్ఞము నిరర్థకమని నీవెఱింగి నదేకదా!

సీత—ఆర్యపుత్రునిహృదయము ఇతరస్త్రీపాణిగ్రహణమున కిష్టపడునని నేను స్వప్నమునందైనను తలంపను.

వేద—పోనిమ్ము. సఖి! సుకుమారులగుకుమారుల ముఖారవిందమును జూచుచున్నను నీశోక ముపశమించుట లేదేల?

సీత—వేదవతీ! శోకము నాపుకొనుటకై ప్రయత్నము చేసినకొలంది అధికమైపోవుచున్నది.

వేద—ఎట్లు?

సీత—అమ్మా! తనయు లిరువురును వచ్చియు రాని దంతములుగల తమముఖకమలముల నెత్తి చిగురుటాకులఁబోలు చిన్ని చేతులతో నాచేతులు పట్టుకొని మనోహరముగా నవ్వినపుడును, అతిమృదుమధురమై శ్రవణపేయమగు నాలాపముతో ఏమియో నాతో మాటాడునపుడును చెలీ! ఆమహాదుఃఖమున నేనును ముగ్ధనై శోకమును మఱచుచుంటినిగాని యిపుడు మరల కాలవశమున నా సుకుమారు లిరువురు పరిణతులై బాలభావమును వదలి పెరుగుచుండుట జూడ నాహృదయ మంతయు శోకావేగమున బ్రద్ద లగుచున్నది.

వేద—సాక్షాత్త్రిలోకమాతయు జనకుని తనయయు నగునిన్ని భయంకరారణ్యముల నిట్టి యిడుములపాల్సేసిన ఆ రాముని నిష్ఠురత్వము నేమనవచ్చును?

సీత—కాని యిపుడు... (సిగ్గొందును)

వేద—సిగ్గిలెదవేల? చెప్పుము ఆర్యపుత్రుని జూడవలయునని-

సీత—నిజమే, సిగ్గుతో పని యేమి? సఖీ! కుశలవుల తండ్రి నొకమాఱు చూచిన నాజన్మ సార్థక మగునని తలంచెద.

వేద—సఖీ! తొందరపడకుము. రాజసందర్శనకాలము సమీపించియే యున్నది.

సీత—ఎట్లు?

(నేపథ్యమున)

ఆశ్రమవాసులారా ! వినుడు----

ఇచటికి కనతిదూరమున అశ్వమేధము జరుగుచున్నది యజ్ఞోపకరణము లన్నియు సిద్ధము గావింపబడినవి. నానా దేశాశ్రమనివాసులగు వసిష్ఠాత్రేయాది ఋషు లెల్లరు విచ్చేసియున్నారు. కాని వాల్మీకి మహర్షి యింతదనుక రానికారణమున మహారాజు యజ్ఞదీక్ష గైకొనక ఆ మహర్షియొక్క రాక కెదురుచూచుచున్నాఁడు. వాల్మీక్యాశ్రమమునకు రామమాత కూడ వచ్చియున్నాఁడు గదా ! ఇఁక నాలస్య మొనరింపకుఁడు,

తే. సకల తీర్థోదకంబుల, సమిత్కుల, నవ
కోమల కుశాంకురంబులఁ గొని రయంబ
రండు మునులార ! ఆశ్రమ ప్రాంగణముల
సరస వలు లమర్పుఁడు ఋషిజాతలార !

సీత—ఓహో ! ఈ ప్రస్థానఘోషణమువలన కాశ్యపుఁడును యజ్ఞవస్తువులు దీసికొని అశ్వమేధమునకు ప్రయాణమై పోవుచున్నాఁడు. నేనును సత్వరముగా బోయి కుశలవుల ప్రయాణము సాగించెద.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

కుందమాల

తృతీయాంకము

(ఒక బరువుమూటతో అలసిన ఒక ముని ప్రవేశించును.)

ముని—(చతికిలబడి ఆయాసపడుచు) అబ్బా! భరింపరాని యీ ఎండవేడిమిచే నాయొడలంతయు మాడిపోయినది. చెమటచే కట్టుగుడ్డలుగూడ తడిసిముద్దలైపోయినవి. అంతకంతకు ఆయాసము మిక్కుటమగుచున్నది. దీర్ఘప్రయాణముచే వాచి బరువెత్తిన నాతొడలిక నాతోడ వచ్చునట్లు లేవు. అఱకాళ్ళనిండ స్ఫోటకపు బొబ్బలే. నాపని యిటులుండ సుకుమారాకారులును బాలురును అగు కుశలవులతో అబలయగు సీత సూర్యాస్తమయము కాకమునుపే నైమిశారణ్యమును జేరినదట. నేనో యింతదనుక ఆ నైమిశారణ్యమువైపునకే చేరలేదు. (ఇటునటు చూచుచు) ఇచటినుండి నాకు నైమిశారణ్యపుత్రోవ జూపువారెవరు? ఒకపిట్టయయిన నగుపడుటలేదే (ఒకచో దృష్టినిల్పి) అరుగో, రామలక్ష్మణులిరువురు నిపుడే నైమిశమును జేరబోవుచున్నారు. నేనును వారి త్రోవననుసరించెద. (నిష్క్రమించును)

(ఇది ప్రవేశకము)

(విచారముతో రాముఁడు ప్రవేశించును)

(రాముని వెనుక లక్ష్మణుఁడు వచ్చును)

లక్ష్మ—అగ్రజా! అగ్రజా! అటు గాదు. ఈత్రోవకు రమ్ము.

రాము—(పలుకక తిన్నగానే పోవుచుండును.)

లక్ష్మ—అక్కటా! నాయగ్రజుని శోకాతిశయముచే బుద్ధిమాంద్యముకూడ సంభవించెనది. నాపిలుపు ఆతనికి వినబడుటలేదు. ఏమి చేయుదు? దైవమా! ఈవిషమస్థితులన్నియు నామీఁదుగా జరుగుటకు మున్నెంతపాపమొనరించియుంటినోగదా!

చ. అరిగితి మున్న ఘోరవిపినాంతరమున్ దకృతాపరాధ యౌ
ధరణిజ డించ పూనివనితాజనపర్యసకైతవాన, ని
త్తఱి రవివంశశేష మును దాశరథిం గొనిపోవుచుంటి నే
నెఱుఁగఁగరానితావునకు నిట్లు నిజాన్వయఘాతకుండనై.

ఆహా! మహాత్ములు వచించిన వాక్యము లసత్యములా?

క. అరయఁగ కలసతి ధనముల,
గరువము ప్రణయంబు, వ్యసనకాంక్ష, వినయమున్,
నిరుపమశోకము ధీరత,
సరగున సశియింపఁజేయు క్ష్మావలయమునన్.

మందరగిరిధీరుఁడగు నాఅగ్రజుఁడు వాల్మీక్యాగమనము నాలించి తద్దర్శనార్థమై గోమతీతీరమందలి ఆశ్రమమును జేరఁబోవుచు నిపుడు శోకాతిశయమున నొడలు మఱచి సరియగు మార్గము వదలి పిచ్చివానివలె ఆభయంకరారణ్య

మనకుఁ బరువడిపోవుచున్నాఁడు. ఇఁక నతని నెట్లు స్వస్థుని గావింపఁగలవాఁడెవఁడు? ఎల్ల నీవు త్రోవ తప్పి పరుగిడుచుంటివని తెలుపఁగలవాఁడెవఁడు? ఇంకను నింకొకమాఱు గట్టిగా పిలచి చూచెద ... . అగ్రజా! అగ్రజా! ఇటు రమ్మా.

రాము—(పలుకకయే ఆగి నిట్టూర్పు విడచి)

సీ. పర్వతావళితోడ వారాశిపై సేతు
నిర్మాణకష్టంబు నేలఁ గలిపి
లోకకంటకుఁడగు కైకసీసుతు నెది
రించి చంపిన శ్రమ రిత్తజేసి
అకలుషభక్తి నన్ననయ మర్చించిన
యరుణనందనుసాయ మగ్గి వైచి
సాధుభావమునకై సాక్ష్య మొసంగిన
యనలదేవుని పల్కు వ్యర్థపఱచి

గీ. అకట! ఇక్ష్వాకుకులభూధవాంకురంబు
నైనఁ గనక మోహాంధత నవనిదుహితఁ
బెండ్లియాడినదాది నేడ్పించి తుదకు
నడవిపాల్సేసి తిట్టులు జడుఁడ నగుచు.

(పరిక్రమించి) అసహాయ మగు వనవాస మెంతకష్టము! ఎంతఘోరము!

చ. ఏరమణీయవస్తుపపయిం దననేత్రయుగంబు నుంచి వి
స్తారముదంబు నందు, మదిఁ దాపము వాయును దేనిఁ గోరి,

వతీరున నాస లేకయును దేహముధారణసేయు వ్యాఘ్రసంచారపరీతమా భయదసాంద్రవనాంతరసీమ సీత తాన్?

లక్ష్మ—ఈతనికి శోక మంతకంత కధికమగుచున్నది. ఉపేక్షించిన నేమి ముప్పు వాటిల్లునో? సమీపించి ప్రస్తావాంతరము చే కొంచెము శాంతింపజేసెద (సమీపించి) అగ్రజా! ఈగోమతీనది యెంత మనోహరముగా నున్నదో చూచితివా?

ఉ. ఘన పత్త్రప్రసుమనున్ సలిలంబులు రాజిలన్ మనోహారులు సికతాకలాపవరమ్యతటప్రదేశమై సరసిజసౌరభోల్లసితసర్వదిశావలయంబునై ప్రభాకరకుల రత్న! అల్లదిగొ కాంచితె? జాహ్నవి చెన్నుమీఱెడిన్

రాము—(స్పర్శ మభినయించి)

మ. కెలికిం బాసిననాటఁగోలె నను ముక్తాహారముల్ దక్షిణానిలుఁడుం జందన మిందుపాదములు నెంతేతప్తునిం జేసె నేఁ డెలమిన్ మోదముఁ గూర్చుచున్నయది కంటే గోమతీతీరశీతలమందానిల, ముందునే తలఁప సీతాసాధ్వితా నాదెసన్

లక్ష్మ—ఈగోమతీప్రపాత మతివిషమముగా నున్నది. కాన నెమ్మదిగను జాగరూకతతో దిగవలయును సుమా!

(ఇరువురు నట్లే చేయుదురు)

లక్ష్మ—(నేలపై నలువైపుల పరిశీలించి చూచి) ఈ ఇసుకతిన్నెపై మనుష్యపదచిహ్నము లధికముగా కన్పట్టుచున్నవి. ఈపూతీగెలయందు నయితము పూవులు లేని

తొడిమెలు దట్టములుగా నుండి కరాగ్రములయందు రస మింకను స్రవించుచుండుటం జూచిన నిప్పుడే కొందఱు లతాంగు లెవరో పూవులు కోసుకొనిపోయినట్లు తోచుచున్నది. తదాలూనకిసలయభరితములగుట క్షీరభూరుహములు విరళచ్ఛాయాయుతములై యలరారుచున్నవి. వేయేల? ఈప్రాంతమును బాగుగ పరిశీలించి చూడ ఇచటి కనతిదూరముననే మనుష్యులు నివసించుచున్నట్టు లున్నది. (కొంతదూర మేగి ఒకచో పరిశీలించి చూచి) శరచ్చంద్రచంద్రికాధవళములగు నీ వాలుకాతలములం దెవరో మహనీయులు దేవతాపూజయు సలిపియున్నారు. అందు ఈ పూవులును కసుగందక సుగంధమును వెలిజిమ్ముచున్నవి. ఇది చూడ ఈపూజయు నిప్పుడే జరిగినట్టులున్నది. (నదీజలమును సమీపించి చూచి)

గీ. రహిఁ జెలఁగ నదస్తటినీతరంగమాలి
కలలో రుచిరలలితకలావిలసనముల
సలుపుచు సురగాంగనవలెఁ బొలుపుమీఱు
కుందమాలఁ గంటివె యినకులవతంస!

రాము— కేవలము మనుష్యులు సమీపమున వసించుటయే గాక వారిపుడే ఈగోమతీతీరమునకు వచ్చిపోయియుందురు.

లక్ష్మ— ఏమి యీయాశ్చర్యము! సముద్రగామినియగు నీ గోమతీతరంగజాలము శ్రీరాముని చరణారవిందము నర్చిం

చుటకు వైనాతై క్రమముగా నీకుందమాల నాతని చరణారవిందములను మెలివైచుచున్నది. (చేతితో మాలను తీసి) అగ్రజా! ఈమాలారచన యెంతమనోహరముగానున్నదో చూచితివా?

రాము—(పరికించి చూచి) లక్ష్మణా! ఈమాలారచనా కౌశలమును మున్ను చూచినట్లున్నది.

లక్ష్మ—ఎచట చూచియుంటివి?

రాము—స్ఫురించుటలేదుగాని చిరపరిచితమే యయినట్లు మాత్రము తోచుచున్నది.

లక్ష్మ—చిరపరిచితమయిన......మావదినెగారియందా?

రాము—ఆ. అయియుండవచ్చును.

లక్ష్మ—(ఇంచుక విచారించి) అట్లయిన ఈ అడుగులజాడంబడి గోమతీతీరము ననుసరించి పోయి యీకుందమాలా విషయమును తెలిసికొందము. రమ్ము పోదము.

రాము—లక్ష్మణా! లోకమున ఒకవస్తువును పోలిన వస్తువులనేకము లుండగలవు. ఈకుందమాల కనుపడినంతమాత్రమున మన మదృష్టవంతులము కాముసుమా. భయంకరమగు నరణ్యమధ్యమున పరిత్యజింపబడిన సీత యీగోమతీతీరభూముల కేతెంచియుండుననుదువా? కల్ల! ఏల యీ పిచ్చిఆశలు? ఈమాల నెవరో నేర్పరులు తయారుచేసి యుందురు. అయినను ఈసలిలాంతరమును విడువ కరిగి అరసి చూచెదముగాక. నడువుము.

లక్ష్మ—ఈనదీప్రపాతమునకంటెఁ బ్రాయముగుట యేగాక శక్తి ఖండిమిశ్రిత మగుటవలన నాలుకాలుబను నడచుటకతికష్టముగా నున్నది. అయినను చేయూపిన త్రోవను మెల్ల మెల్లగా రావలయునుసుమా.

రాము—అట్లే వచ్చెద. కాని యీకుందమాల అత్యంతమనోహరముగా నున్నను దేవతోపహారముగా నొసంగఁబడి యుండునుగాన ఇచటనే విడిచివైచెద. (కుందమాల నచటనే వదలివైచును.)

(ఇరువురు పోవుచుందురు)

లక్ష్మ—(త్రోవలో వ్రేలితో చూపుచు)

మ. పొడవౌ వేత్ర మతిక్రమింపు, మిడిగో స్ఫోటాదిఖండంబు లీడడగు లోఁగుపకు, దూరనమ్రతరు వీడం బొమ్ము నమ్రోత్తమాంగుఁడవై, యావల కొత్తుమీ యెదుట నీకొమ్మన్ శరాగ్రంబుచే, జడియున్ హింస్రసతీచయంబు చను మీ జాడం గనన్ క్షీరతన్.

రాము—(అట్లేకావించి) లక్ష్మణా! ఈప్రాంతముననే వాల్మీక్యాశ్రమ మున్నదా యేమి?

లక్ష్మ—చిహ్నము లేమైన నగుపడుచున్నవా?

రాము—చూడుము—

గీ. తద్దయున్ సూక్ష్మమై యవధానదర్శ
నీయమౌ హోమధూమంబు నింగి కొనసి
క్రమ్మివైచుచునున్నది చిమ్మరేగి
ఆడ నలుదెసల్, కాంచితె మ్రోల ననుజ!

అనిపలుకగా —

క. అవిరళగతి వానియు నే
వివరింపగా దోడకొని చనియె లక్ష్మణ! మృదుగం
ధవహాసనిరంబుయి శ్రవ
ణంపివనములలోన సామగానం బలరెన్.

లక్ష్మ - బాగుగా సెలవిచ్చితిరి. నేను కింకొంత ముందునకు పోయి పరీక్షించెదను. (కొంతముందుకు వృక్షసంబంధముచెంత కేగి) ఆహా! ఏమిది! తిక పదములు వైచుటకు నాకోదము జడియుచున్నదేల! తొడలు స్తంభించిపోయినవే. ఎంత ప్రయత్నముచేసినను అడుగులు పైకిలేవనేఉన్నవి. ఎందు వలన నయ్యయుండవచ్చును! (విచారించి) ఈప్రదేశము గదా వనమాక్రాంతమై యుండునో. ఇవిగో ఈఇసుకపై వారివాణిగలజాడలు కన్పడుచున్నవి. (నేలపై పరిశీలించి చూచును.)

రాము—లక్ష్మణా! అచట నంతగా పరిశీలించుచుంటివేమది?

లక్ష్మ—అగ్రజా! అతిమనోహరములగుకతన సంక్రాంతచరణా ళిస్తలసౌకుమార్యభాసురములగు పదచిహ్నము లీపులిన తలమున కనులపండువు సేయుచున్నవి. చూడగా లలిత నిభృతపదవిన్యాససహితంబులగుకతన నివి అనన్యవనితాజన సామాన్యలావణ్యయగు నొక మహిళారత్నముయొక్క సుందరచరణారవిందద్వయచిహ్నములై యుండునని తోచు చున్నది. చూడుము—

చెంత సుఖ మనుభవింప నోచుకొననైతిని. త్రిజగత్పావనీ! భాగీరథీ! అనుదినము స్వహస్తగ్రథితమగు కుందమాలతో మున్నినతీరున నర్చించుచునే యుంటినిగదా! ఇప్పటికైన నను గరుణించి నానాథునిదర్శన మబ్బునట్లనుగ్రహింపవా ? కానిమ్ము, అకలుషమగు భక్తిభావముల నిన్నర్చించుచుంటినేని నానాథుఁడు స్వయముగ నాకై యీవాల్మీక్యాశ్రమమునకు లక్ష్మణునితోఁగూడ రాకుండునా! ఏల ఈవిచారము ? (ఒడిలో పూవులు గోయుచుండును.)

(రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు ప్రవేశింతురు)

లక్ష్మ—అగ్రజా! ఈ అడుగులజాడ రానురాను యిసుకనేల నుండి యీకఠినతలమున కరుదెంచినది. కాన యేడఁజూచి నను గానవచ్చుటలేదు. కావున ఈముంగల కనంబడుచున్న పూదోటలో నించుక విశ్రమించి శ్రమ వాపికొని పిదప వాల్మీకిదర్శనమునకు ప్రయాణము సాగించుట సమంజస మని నాయూహ. ఏమి నీయభిమతము ?

రాము—అలాగే కానిమ్ము.

(పూదోటలో జేరి ఇరువురును కొంచెము కొంచెము దూరముగ కూర్చుందురు)

రాము—(తొందరతో) లక్ష్మణా! లక్ష్మణా!

సీత—(చెవి యొగ్గి ఆశ్చర్యముతో) ఏమిది ? సజలజలధరారావగంభీరమగు కంఠస్వరమున నతిశోకవిధురమై యున్న

నాశరీరము నకస్మాత్తుగా పులకితము గావించుచున్న యీ మహనీయుఁ డెవఁడై యుండునో! పరిశీలించి చూచెద గాక. (మఱల సంకోచముతో) వాస్తవము నెఱుంగ కేకాంతమున నిట్లన్యులపై దృష్టి బఱపుటయు సమంజసము గాదు. కాన అతఁ డెవరో కనుగొందునా? లేక నాకృత్యము నెఱవేర్చుకొనుచు నూరకుందునా? కష్టము నే నేమి చేయవలయును? అది యటుండ ఇతఁడు నాకపరిచితుఁడై పరపురుషుఁ డగు నేని యీతనికంఠస్వరము నాకు మనో వికారమును గలిగింపఁగలుగునా? ఒకవేళ ఆ అదయ హృదయుఁ డిట కేతెంచెనా యేమి? చూచెదగాక. పరా ఙ్ముఖుఁడగు వ్యక్తిపై లేనిపోని యుబలాటమున నే నిట్లు తొందరపడు టొకింత లజ్జాస్పద మగునేమో? ఇంతయేల? అత డెవఁడైన నేమి? నే నేల వానిం దెలిసి కొనవలయును? ఆవైపునకు ముఖమైనను ద్రిప్పక నా కర్తవ్యము నొనరించుకొనియెద. (ఆవలకు దిరిగి పూవులు కోయుచు మఱల నాపి వైచి) అక్కటా! ఏమి చేయుదు? బలాత్కారముగా నాదృష్టి యావైపునకే లాగివేయఁ బడుచున్నది. ఇఁక నాతనివృత్తాంతమును దెలిసికొనక నిముసమైన నిలువఁజాల. (నలువైపుల వెదకి చూచి సంతోషముతో) ఆహా! నే నెంతధన్యనయితిని! నానోము లన్నియు ఫలించినవి. పరమపావనియగు గంగాభవాని నాపై నేఁటి నిర్వ్యాజకరుణ బూనినది! మనోవిభుఁడు కంటి కగుపడెనను సంతసము, చిరకాలవియోగమును

కోపము, కృశించెనను చింత, కఠినుఁడను నభిమానము, చిరపరిచితుఁడని యనురాగము, దర్శనీయస్వరూపుఁడని యుల్లాసము, నాథుఁడని సన్మానము, కుశలవులతండ్రియని కుటుంబినీసద్భావము, అకారణముగ దండింపఁబడితినని లజ్జ, ఆహా! మనోహరుఁ డగుపడినంతమాత్రమున నా హృదయమునం దెన్ని యూహలు పొడమినవి?

లక్ష్మ—(తొట్రుపాటుతో) ఏమి యాజ్ఞ?

రాము—లక్ష్మణా! మనుష్యసంచారరహితంబును, గహనతరు లతాగుల్మగుల్మినీసాంద్రంబునగు నీమహారణ్యమును, తట రుహబహువిధవిటపివిటపచ్ఛాయాసమాచ్ఛాదితపులినతట మ్మును, విమలసలిలప్రవాహభాసురంబును నగుగంగాతరం గిణిని గనుంగొని నాటి వనవాస మంతయు గనుల కగు పడ హృదయ మదరినదోయి.

సీత—(దూరమున నుండియే) కేవలవనవాసమేగాని వనవాస క్లేశ మనుభవించుచున్న వారలుమాత్రము జ్ఞాపకమునకు రా లేదనగా బోలు.

రాము—తమ్ముఁడా! ఏమంటివి? దుఃఖైకవాసమగు వనవాస మున స్మరింపఁ దగువస్తువనియా? స్మరింప కేమోయి? వినుము—

చ. సరసవచఃకలారచనచాతురి మీఱ ధరాతనూజనుం
దరకరపల్లవం బతిముదంబునఁ బట్టి సవేగపాదసం

చరణవినిస్సృతాంబువులు సౌఖ్యముఁ గూర్ప స్మరింపు చుంటి సోదర! దివసావసానసికతాతలమంథరచంక్రమం బెదర.

సీత—అదయహృదయా! ఈసల్లాపముచే దిక్కు లేక వనమున పడరానిపాట్లు పడుచున్న యీదీనురాలిని మఱింత పీడింతువేల?

లక్ష్మ—అగ్రజా! విచారము నందకుము.

రాము—ఇట్లు చేతకానివాఁడనై విచారింపక, విలపింపక, మఱేమి చేయఁగలను?

గీ. ప్రథమమున వనవాస మాపైని లంక
మఱల నీదుస్సహవియోగ మరయ ధరణి
తనయ నిర్వాస్యుఁడనగు నన్ తగ వరించి
పడుచునున్నది పడరాని పాటు లెన్నొ.

సీత—స్వయముగా నడవుల కంపి యిట్లు విలపింపఁదగునా?

రాము—హా! జనకరాజపుత్రి!

సీత—కావుననే కనుల కగుపడకుండ దూరానఁ బారవైచి...

రాము—హా! వనవాససహాయినీ!

సీత—ప్రస్తుతము కాదుగదా?

రాము—హా! ప్రాణసఖీ! ఎందేగితివి?

సీత—అబల ఎచటి కేఁగఁగలదు?

రాము—మౌనమేల? మధురములగు నీవాక్సుధాధారలచే నాహృదయతాపముల మాన్పఁజనదా? సీతా! పలుకవేల? రమ్ము. నాకన్నుల శోకమాఱు దర్శన మిమ్ము. (శోకించును)

సీత—అసంభావనీయునితో నేల మాటాడవలయును ?

లక్ష్మ—అగ్రజా! శోకమును మానవా? ధీరపురుషుల కిది న్యాయమా ?

రాము—లక్ష్మణా! సీతకై విలపింపక యూరకుండగలనా?

సీత—సీతకై విలపింపవలయు ననుచుంటివా? అట్లనకుము. ప్రియునిచే నెల్లపుడు నేడ్పింపఁబడువారలకై శోకింపవల యునుగూడనా?

రాము—సౌమిత్రీ! సీత ఎచట నున్నదో తెలిసికొనగలవా ?

సీత—దివసావసానవినివారితసమాగమమైయొంటి దిరుగు చక్రవాకాంగనవోలె ప్రవాసవ్యథ ననుభవించుచు ఇచటనే యున్నది.

లక్ష్మ— తెలిసికొనుట మిక్కిలి కష్టము.

రాము—పూర్వమునుండియు నవిచ్ఛిన్నముగా వచ్చుచున్న ఈ రఘుకులమును నేడు సంపూర్ణము గావించివైచితిని గదా! (విచారపడును)

సీత—నామనోహరునకు శోక మంతకంత కధిక మగుచున్నది. ఇక నే నేమి చేయగలదాన? సాహసించి కనుకొలంకుల

నుండి కాల్వలై కాఱుకన్నీటిని నాచేలాంచలముచే తుడిచి వైతునా? (ఒక యడుగు వైచి) అట్లుచేయుట తప్పిద మగునేమో? జనాపవాదమునుండి కాపాడుకొనవల యునుగదా? కావున ఆర్యపుత్రుఁడు కన్నుమూచి గురు తించునంతదనుక తొందరపడకుండుటయే శ్రేయస్కరము. అది యటులుండ ఇచ్చట మును లనవరతము నెక్కుడుగ తిరుగుచుందురు. అట్టిచో నే నిచట నుండి సీతతో సంభా షించుచుండు టేమునీంద్రుఁడైన చూచి కోపించునేమో? అటులైన ముప్పు వాటిల్లఁగలదు. కావున వెంటనే ఆశ్ర మమున కరిగి కుశలవు లెటులుండిరో విచారించుకొని యెద. (చూచుచు నిష్క్రమించును)

(ఒక ఋషి ప్రవేశించును)

ఋషి.—వాల్మీకియాజ్ఞప్రకారము ఎంత వెదకినను రామలక్ష్మ ణులు కనుపడకుండుటకు కారణ మేమై యుండును? నిజ ముగ వారు ఆశ్రమప్రాంతమునకు వచ్చిరో లేదో? రెండు జాములు కావచ్చుచున్నది. ఒకవేళ వారు వచ్చినది నిజ మేయైన అతిథి సత్కారములకు కాలముకూడ అతిక్ర మించిపోవుచున్నది. వారిజాడ తెలిసికొనక ఆశ్రమము నకు బోయిన వాల్మీకి యేమనునో? కానిమ్ము, మఱొక మాఱు వెదకి వారిం గలిసికొనియెద.

(నిష్క్రమించును)

లక్ష్మ—(చూచి) (తొందరతో) అగ్రజా! ఎవఁడో తపోధనుఁ డొకఁడు మనవైపునకే వచ్చుచున్నటులున్నాఁడు. చూడుము

(రాముఁడు కన్నీటిం దుడుచుకొని ధైర్యమూని యుండును.)

(వెదకుచు ఋషి ప్రవేశించును.)

ఋషి—(పరికించి చూచి) ఈపూదోటలో నెవరో యిరువురు పురుషు లున్నటులున్నారు. వీ రెవ్వరై యుందురు? రామలక్ష్మణులే యైనచో నాఅదృష్టమే. (పరిశీలించి చూచి) ఇంకను సందేహమా?

సీ. కన ఫుల్లసుమజాలగంధబంధురమై యొ
సఁగె మందపవనంబు స్పర్శసుఖము
ప్రబలనిదాఘోగ్రరశ్మిరశ్మిప్రభల్
శరదిందుచంద్రికాస్ఫురణ మెఱసె
మృగరాజములఁగూడి మెలఁగఁజొచ్చెను దమి
హరిణాంగనల్ మది వెఱపు దొఱఁగి
మధ్యాహ్నమైన గుల్మము దరికేఁగ దో
య్యనఁ దదధ్యాసితంబైన ఛాయ

గీ. మాట లేక నేల యొకవేయి క్షామతనూజ
కష్టములఁ దీర్పఁ గొమరులఁ గౌఁగిలింప
విడిసియున్నాఁడు వల్లరీవితతియందు
రామనామాఖ్యుఁడౌ పరబ్రహ్మమూర్తి.

కేవల మమానుషప్రభావసంభవమునకే గాక త్రిలోకమోహన మగు నాకారమునకే నయిన సీతాదేవి తగినదని యనినా మనోనిశ్చయము. ఏలన—

గీ. సరసజాక్షునకరికి నాజానుబాహు
సుందరుని సున్నతుని పరవిందనయను
నతివిపులతరోరస్కు నతు వితతయశోధను
సంచితుం జేల యిత్తును కౌసల్యకొడుకు.

త్వరగా నీతనిపాలికిఁ బోయి నావచ్చిన పని నెఱింగించెద. (సమీపించి) మిహిరకులమండనా! కళ్యాణమగుగాక.

రాము—మునీంద్రా! నమస్కారము.

ఋషి—విజయమగు గాక.

రాము—మహాత్మా! మీ రిచటకు రాఁ గతం బేమి?

ఋషి—రామచంద్రా! మాధ్యాహ్నికకృత్యము లన్నియు పరిసమాప్తి నొందించుకొని వాల్మీకిమహాని మీదర్శనమునకై ఆశ్రమమున వేచియున్నాఁడు.

రాము—(చూచి) లక్ష్మణా! అపరాహ్ణమునయిత మిక్కిలి మించిపోయినది. చూడుము—

క. ద్రుమమూలాశ్రయరయసం
శమితప్రాహ్ణాతపోరుసంతాపములై
తమి నరుగఁదొడఁగెఁ బాంథా
ఘములట్టులు చాయలెల్లఁ గాంచితె యనుజా!

అంతియగాక—

మ. కరఘాతాధికఘూర్ణమానఝరిణీకల్లోలమై శీకరా
కరకర్ణానిలసేవితాననమునై కన్గొంటె మధ్యాహ్న భా
స్కరతాపంబు జలావగాహమున వేగం బో నురఃక్షుణ్ణనీ
రరయాక్రాంతతటాభిగామి యగుచు౯ రాజిల్లు నీనాగము౯.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

కు ం ద మా ల

చతుర్థాంకము

(వేదవతి యజ్ఞవేది యను నిద్దఱు తాపసాంగనలు
ప్రవేశింతురు)

వేద—సఖీ! యజ్ఞవేదీ! రామాయణగానమునకై స్వర్గలోకము నుండి మనవాల్మీక్యాశ్రమమునకు వచ్చిన తిలోత్తమ—నేను సీతరూపమును ధరించి రాముని సమీపమున కరిగి రామునికి సీతపై నెంత ప్రేమ కలదో పరీక్షింపవలయును. నీ వాతఁ డెచట నుండెనో తెలిసికొని నా కెఱిఁగింపుమని యింతకుఁబూర్వమే నాతో చెప్పియున్నది. ఆతఁ డెచట నుండెనో నీ వేమైన నెఱుఁగుదువా ?

యజ్ఞ—చెలీ! తిలోత్తమ నీకీవిషయమును చెప్పునప్పుడు అచటి కనతిదూరముననున్న పొదమాటున డాఁగి యుండి రాముని స్నేహితుఁ డొకఁడు మీయిరువురిమాటలను విని యుండెను. అది నీ వెఱుఁగవు కాఁబోలు.

వేద—అలాగా! ఎంత మోసము జరిగినది! అట్లైన రామునకుకూడ యిదంతయు తెలిసియేయుండునుసుమా! ఒకవేళ తిలోత్తమ కపటసీతయై రాముని యెదుట నేమైన చేసిన హాస్యాస్పదము కాగలదు. కాన నేను త్వరగాబోయి

తిలోత్తమ కిదంతయు చెప్పి వచ్చెద. (పోఁబోవును)

యజ్ఞ—చెలీ! ఒక్కమాట. ప్రస్తుతము సీత యెచట నున్నది?

వేద—నేఁటి కొక వారముదినములక్రిందట నే తెంచిన తాపసోత్తములు—చక్రవర్తి యగు శ్రీరాముఁ డిచటి కతిసమీపమున నున్నాఁడుకాన పద్మములుగోయుటకుఁగాని స్నానాదులకుఁగాని పరపురుషులు చూచుచుండ స్త్రీలు ఈఆశ్రమసరోవరమున దిగుట మంచిదిగా దనిరి. అంత వాల్మీకి యేమియో విచారించి తుదకు—ఈసరోవరమున నుండు స్త్రీలు పురుషుల కగుపడకుండునట్లుగాతమని యనుగ్రహించియున్నాఁడు. నాఁటినుండియు సీత రామునిదృష్టిలో బడక ఆసరోవరతీరమునందే దిన మంతయు గడపుచున్నది.

యజ్ఞ—కుశలవులు రామునికిని తమకును గల సంబంధమేమైన తెలిసికొనిరా ?

వేద—పుట్టినప్పటినుండి మునికుమారులతోనే కలిసియుండుట వారు తమతల్లిపేరే యెఱుఁగరు. ఇఁక ఎప్పుడో పుట్టకపూర్వమే వదలిపెట్టిన రాము నెట్లు తెలిసికొనఁగలరు ?

యజ్ఞ—పోనీ! రాముఁడీ ఆశ్రమములోనికి వచ్చెనా ?

వేద—అతఁ డేల వచ్చును ?

యజ్ఞ—అవును. ఇక నీవు త్వరగా బోయి తిలోత్తమతో మాట్లాడి రమ్ము. నేనును సీతయొద్దకుఁ బోయి పరిస్థితు లన్నియు విచారించెద. (నిష్క్రమింతురు)

(ఇది ప్రవేశకము)

(ఒకవస్త్రముచే శరీరమంతయు కప్పుకొని
సీత, యజ్ఞవేది ప్రవేశింతురు)

యజ్ఞ — జానకీ! ఈవస్త్రముచే శరీరమంతయు కప్పివేసికొనుమని నీ కెవరు బోధించిరి ?

సీత — నా కెవరును బోధింపలేదు. ఈ సరోవరముపైనుండి వచ్చు వాయువు మిక్కిలి చల్లగా నుండి విపరీతముగా చలివేయుచుండుటచే నేనే కప్పుకొంటిని.

యజ్ఞ — అట్లయిన ఇది ప్రవాసవిరుద్ధము కాదా ?

సీత — నెచ్చెలీ! పూర్వము మేము దశరథునియాజ్ఞానుసారము వనవాసమునకు జని చిత్రకూటమున కొన్ని దినము లుండి అచటినుండి బయలుదేరి దక్షిణాపథమునకుఁ బోవ సిద్ధమయి యున్న సమయమున చిరనివాసనిబద్ధస్నేహ యగు మాయావతి యను వనదేవత నాఎడబాటున కోర్వక జ్ఞాపకచిహ్నముగా శరచ్చంద్రచంద్రికాధవళమును, మనోహరసుగంధసంభరితమును అగు నీ చీనాంశుకమును నా కొసఁగినది. ఇది మే మరణ్యమున నున్నంతకాలము మా యిరువురకి తోడునీడగా నున్నది. కాన యిచట కూడ ఆదరముతో ధరించితిని గాని వేఱొండుగాదు. కాని......

(అని దుఃఖము నొందును)

యజ్ఞ — అమ్మా! వగవకుము. ఈతపోవనవాసమును వనవాసముగా తలంపకుము.

సీత—సఖీ! నేనెట్లూరకుండగలను? ఆర్యపుత్రు డిచటి కరుదెంచెనుగదా యని ఆపుకొనుచుంటినిగాని దిక్కులేక మగనిచే విడువఁబడి దీర్ఘముగ తీక్ష్ణనిశ్శ్వాసములతో రాత్రిందివములు గడపుచుంటినిగదా! హృదయవిదారక మగు నీప్రవాసక్లేశ మంతయు నొక్కుమ్మడిగా పైకుబికి వచ్చుచున్నది.

యక్షి—అవును. నీ వేమి చేయఁగలవు? ఎప్పుడైన నిట్టికష్టములు వచ్చునని యనుకొంటివా? కాని సరోవరమున నళినములం బాయు విహంగములవిభ్రమాదికములం జూచితివా?

సీత—(సరోవరమును జూచి) ఆహా! ఎన్నఁడును విరహమునన నెఱుంగని సమాగమసుఖ మనుభవించుచున్న యీవిహంగదంపతు లెంతధన్యములోకదా! ఇవి లలితములై మృదుమధురములై శ్రవణపేయములగు కలకల ధ్వనులతో నొండొంటిహృదయము లపహరించుకొనుచు చాటువాక్యములను గడించుచున్నవి.

యక్షి—(ఒకచో దృష్టి నిల్పి) మహర్షు లెల్లరు తొట్రుపాటుతో తమతమ యాసనములపైనుండి లేచి గుంపుగా పోవుచున్నారు. కారణ మేమై యుండనోపు? రామచంద్రుఁ డేతెంచెనాయేమి? నే నిదే అచటికి బోయి విషయము తెలిసికొని వచ్చెద. నీ విచటనే యుండుము.

(నిష్క్రమించును)

(చింతాక్రాంతుఁడై రాముఁడు ప్రవేశించును)

(వాని వెనుకే మెల్లగా కణ్వుఁడు ప్రవేశించును)

కణ్వుఁడు—వాల్మీకియాజ్ఞచే నైమిశారణ్యరామణీయకము నంతయు జూపి సంతసింపఁజేయ ఎంత ప్రయత్నించినను యీతఁడు నన్ను కన్నెత్తి చూడనైనఁజూడఁడే. ఒక వైపునకు బోవుచున్న పిచ్చివానివలె తా నొకవైపునకు బోవుచున్నాఁడు. మఱియు—

గీ. సమపథంబునయందైన స్ఖలనమొందు
వెనుకఁ బడుఁ గడు మందగమనము నెఱసి
ప్రేక్ష్యమై యొప్పు నైమిశవిపినభూమిఁ
గనఁ డొకింతేని యవనతాననుఁడు నగుచు.
(సమీపించి) సార్వభౌమా!

రాము—(వెనుకకు తిరిగి) మిత్రమా! నేఁడేమో వింతగా బిలచుచుంటివి. వయోవస్థాభేదముచే నట్లు పిలచితివి. కాకున్నచో బాల్యస్నేహితు లిట్లు పిలచుకొందురా?

గీ. ఏను రాముఁడ, కణ్వుఁడ వీవు గాఁగ
వావిచేఁ బుచ్చితిమి శైశవంబు మున్ను
కాని యిపుడు వయోవృద్ధికతన మీర
లార్యులును, సార్వభౌముల మైతిమేము.

కణ్వ—అవును. వాస్తవము వచించితివి.

రాము—సరే. వీని కేమి? నీవేదియో వచింపఁబూనినటు లున్నది. అదెయ్యది?

కణ్వ—

చ. పఙ్క్తిరథకులాబ్ధిచంద్రమ! యమేయబలాన్విత! ప్రేక్ష్య
రూప! మీ గహనము మోదపదంబగుచుం గ్రాలెనె ? సత్ఫ
లప్రసుశాఖలై బహువిధసూనసౌరభసువాసితసర్వదిగంత
కాంతభూరుహావలయాశ్రితనిలతరరూపసమీపతలంబులై కనన్

రాము—బహుమాననిరంతరీకృతమానసుండనగు నా కీవనము మనోమోదదాయకమో కాదో వచించుట కిప్పు డవకాశము లేదు. పూర్వము—

మ. క్రతుహోమాగ్నిమతిన్ దవానలుఁ దరువ్రాతంబు యూపా
స్థచేఁ బతగవ్యాహృతంబు సామనినదభ్రాన్తిన్ మృగ
ప్రతతిం దాపసగౌరవంబునను సంభావించు చిక్కానన
క్షితిఁ బాపంబుల మాపుచుంటి నెటులో క్లేశంబు
వాటిల్లఁగన్.

కణ్వ—సకలలోకకళ్యాణార్థమై యవతరించిన మహానీయులకు అకల్మషతపఃసిద్ధక్షేత్రమును పూర్వరాజర్షివంశనిషేవితంబును అగు నీ నైమిశారణ్యముపై నిట్టి యవ్యాజగౌరవమనురూపమే గదా!

ఉ. ఏకధనుఃప్రభావమున నీజగతీవలయంబు గెల్చి యా
నాకముఁ జేర దివ్యయజనప్రచురంబుల మెట్లు వెట్టె యి
క్ష్వాకుకులక్షితీశు లపవర్గపువాంఛ వసింతు రీయెడం
బ్రాకటయోగనిష్ఠత నపత్యనివేశితరాజ్యభారులై.

(రాముఁ డడవికి నమస్కరించును)

కణ్వ—రామచంద్రా! అనన్యతపోవనసామాన్యమగు నీ నైమిశ
వనమాహాత్మ్యముం గనుగొంటివా?

మ. కన లేయాకుల వాటనీమ విలసత్కాసారవారిప్రియం
బగుమాత్రం బొకరింపఁ జూనము మనుష్యాలోకమాత్రం
బెగాక నిదాఘాతప మివ్వనిన్ మనెను శ్రీశీతోత్తమాంగ
స్థలస్థనిశానాథకలావిమిశ్రణకదుష్టత్వమ్ము దానొందుటన్

అంతియగాక—

శా. చిత్తానందపసందనాదివిటపిశ్రేణిన్ విసర్జించి యే
తత్తుంగేష్టిసమాగతేంద్రభటబాధస్తంభతాంప్రాపితా
త్యుత్తాలాఖిలసాలజాలము కరంబొప్పారెఁ గర్గొంటె యు
న్మత్తైరావణకంఠరజ్జువలయన్యాసక్షితిన్ రాఘవా!

రాము—(చూచి) నిరతప్రవృత్తాధ్వరసహస్రసంబంధ నీయరణ్య
రాజప్రభావవశమున నింద్రుఁడు సయితము స్వపురమును
మఱచిపోయెఁ గదా!

గీ. నిజమనోధవాకర్షణనిస్వనశ్ర
వణవశంబున భీతయై వాసవుసతి
పూనఁగాఁ బూనెను వియోగవేణి నిపుడు
లలితమందారసుమమాలికలఁ ద్యజించి.

కణ్వ—మఱియొకవింతయుఁ గలదు. చూడుము—

చ. పరఁగఁ గపోలభాగమదపానవిధానసమాకులంబులై
యరమరలేక మూఁగు మధుపాళికిఁ గూర్చ వొకింతవిఘ్నమా

దరమునిగీతసామనినదశ్రవణోత్సుకతాత్యజన్నిరం
తరచలనంబు లైన మదదంతికులాయతకర్ణతాలముల్.

రాము—(నవ్వి) ఇం దాశ్చర్య మేమి?

గీ. అతికఠినవిరహవ్యథావ్యధితమాన
సులకె మోదదం బయి క్రాలుచుండ మిగుల
శ్రావ్యమైన యీమునిజనసామరవము
సంతసము నీదె మదగజసమితికెల్ల?

కణ్వ—(తనలో) ప్రవాసదుఃఖ మీరాముని నధికముగా పీడించుచున్నది. వేయేల? అధోముఖములగు మృగములను సయితము విరహవ్యథాపీడితులవలె శూన్యహృదయములుగా నెంచుచున్నాఁడు. (ప్రకాశముగ) రాఘవా! ఇది చూచితివా?

చ. మునులతపఃప్రభావమునఁ బొల్పుగఁ బూచిన మావికొమ్మ
లామనిదారఁ బాసి యేఁగినను మత్తసుమంధయముల్
త్యజించి చయ్యనఁ గ్రతుహోమధూమము భయంకర
వృత్తిని బాధవెట్టఁగాఁ బనివినుచున్న వాకొలనిఁ బంకజ
గర్భములందు డాఁగఁగఁ.

రాము—అబ్బా! ఎడతెగని ఆహుతులచే అంతకంతకు పెచ్చు పెరిగి పోవుచున్న యీ అగ్నిగుండపుపొగ తుమ్మెదలనువలె మనలనుగూడ బాధించుచున్నది. (పొగబాధ ననుభవించును.)

కణ్వు—పొగచే నీకను లెక్కవాటి నీరు గ్రమ్ముచున్నటుల కనుపించుచునే యున్నవి.

రాము—మిత్రమా! కేవలము నీరు గ్రమ్ముటయే కాదు—

గీ. అవనిజాతను నడవుల కనిపినదిగ
కాల్వలై పాఱ నశ్రువుల్ కాఱి కాఱి
పోడిమి చెడిననాకనుల్ మొదలె మోస
మునకు గురియగుచున్న వీపొగలవలన.

కణ్వు—అటులైన ఈకనంబను ఆశ్రమసరోవరమున స్నానపానాదులం జేసి నయనసంతాపము వారించుకొని క్షణకాల మిచట విశ్రమించియుందుము. వాల్మీకిమహర్షికి అగ్నిహోత్రసమయముకూడ సమీపించినది. కాన నేనొకమా ఱాయనకడ కరిగి వచ్చెద. (నిష్క్రమించును)

రాము—(కొలనిదగ్గఱకుం బోయి) ఆహా! ఈకమలాకరమందలి నీ రెంత నిర్మలముగా నున్నది? (నీటిలో చూచి) ఏమి యీచిత్రము! సీత ఇచటి కెట్లు వచ్చినది? నిజముగా నే చూచునది సీతయే యైయుండునా? లేక పొరబడుచుంటినా?

(సంతసమును, ఆశ్చర్యమును సూచించును)

సీత—(రాముని జూచి) ఎంత మోసము జరిగినది? హంసమిథునానురాగావలోకనస్పృహచే ఆర్యపుత్రుఁ డిచట నుండుటయే గమనింపక అరుదెంచి ఎంత పొరబాటు

చేసితిని ? ఇఁక నే నిచట నుండుట భావ్యము కాదు.
మఱలి పోయెద. (పోవును)

రాము—(నీడను చూచుచు) అక్కటా ! సీత నన్ను సమ్మానింపకయే మఱలి పోవుచున్నదే !

గీ. శుభ్రసంస్కారమే లేమి సొగసుచెడిన
ముంగురుల్ గ్రమ్మ వెల్లనిమోముతోడ
దర్శనం బిడి మఱల మద్వాంఛితములు
కూడ రాఁ జనుచున్న దీజాడ సీత.

పోనీయక పట్టుకొని ఈమెను నాబాహుబంధమునం జేర్చెద. (చేతులు సాచి) అక్కటా ! ఎంత భ్రమ నొందితిని? ఈమె సీత కాదే.

గీ. కొలనిదరిని నీత్రోవ వెంబడిని నెటకొ
అరుగుచుండ క్ష్మాసుత, నీట నా పెరూపు
వేగఁ గని చెలి యను భ్రమ వెఱ్ఱి నైతిఁ
గాని ముమ్మాటి కిది సీత గాదు కాదు.

రాము—ఈప్రతిబింబముయొక్క మూలప్రకృతి నరసెదఁగాక. (వెదకును) అక్కటా ! ఈసరోవరప్రాంతమంతయు జనసంచారరహితముగా నున్నది. మనుష్యసిజాడ లెచటను గాన్పించుట లేదు. (కొంచె మాగి) అయినను మనుష్యు లెవరును లేకున్న నీటిలో ఈ రూపము కాన్పింపఁగలదా?

సీత—ఆర్యపుత్రుఁడు నానీడనుమాత్రము చూచి నన్ను చూడఁ జాలకుండుటకు కారణ మేమైయుండును ? (ఆలోచించి)

ఆ. తెలసినది. ఈఆశ్రమసరోవరతీరమున నుండు స్త్రీలు పురుషుల కగుపడకుండునట్లు వాల్మీకి యనుగ్రహించి యున్నాఁడు. నీటిలో నీడ కూడ కనుపడకుండునట్లు చేసిన నెంతయో బాగుండెడిదిగదా! నానీడ సయిత మార్యపుత్రున కగుపడకుండున ట్లొనర్చెద. (ఆవల కేఁగును)

రాము—పోనీ! ఆవ్యక్తి కానుపింపకున్న నేమి? నీడకూడ మాయమై పోయినదే! (దుఃఖమున మూర్ఛిల్లును)

సీత—(తత్తరముతో) అయ్యో! అయ్యో! ఆర్యపుత్రుఁడు మూర్ఛ నొందినాఁడు. ఇఁక నేమిచేయుదాన? సమీపించి సేవ సేయుదునా? (నాలు గడుగులు వైచి మఱల ఆగి) ఆర్యపుత్రుఁడు నన్ను దెలసికొనినయెడల మఱల కోపించునేమో! మునులుకూడ యీసీత అవినీతయని తలంతురుగాఁబోలు. అట్లని యిట్టిసమయమున కఠినహృదయనై సమీపమున కేఁగకుండుట అసంగతముగదా! ఏమైనఁ గానిమ్ము. యుక్తాయుక్తములు విచారించుట కిది సమయము గాదు. ఆర్యపుత్రుడు కోపించిన కోపించుఁగాక. మునులు న న్నవినీతయని తలంచిన తలంతురుగాక. ఏమైనను సరియే ఆర్యపుత్రుఁ డిట్టిప్రమాదావస్థలో నున్న సమయమున నాకన్నులతో చూచుచు నిట నొక నిముసమైన నిలువజాల. (మఱల నాలు గడుగులు వైచి) ఓలోకపాలురారా! ఇటు వినుడు. నే నార్యపుత్రునిచే విడనాడఁబడినను ఇపుడు మతిహీననై యీతనియాదేశము నతిక్ర

మించుటలేదు. కాని శోకావేగముచే బలాత్కరింపఁబడి యిట్టి విషమావస్థయందు నిలువజాలక యీసాహసకృత్యమునకు గడంగుచున్నాను. (సమీపించి చూచి) హా! దైవమా! ఎట్టిఘోరకార్యమున కొడిగట్టితివి? ఆర్యపుత్రుని మేన ప్రాణము లున్నటులు కానుపించుటలేదు. ఇఁక నే నేమి చేయఁగలదాన?

(దుఃఖించుచు కౌఁగిలించికొనును. రాముఁడు తెలివి నొందును. సీత ఆవల కేగును.)

రాము—అకస్మాత్తుగా దేహ మంతయు బులకితమైపోయినదే! దీనికి కారణ మేమై యుండును?

సీత—నిర్వాసితనయ్యు నిట్టిసాహసకృత్యమొనరించి నిజముగా భీత నయితిని.

రాము—(శోకించుచు) హా! వైదేహీ! వైదేహీ!

గీ. గాఢతరపరిరంభసౌఖ్యమ్ము నిమ్మ

సీత—అనపరాధనుగదా! కాని......

రాము— సకలతాపాపహమ్ము దర్శనమునిమ్మ

సీత—అణిమాదియోగసిద్ధి సంపన్నులగు మహనీయుల ఆజ్ఞలకు లోబడి అస్వతంత్రనైన నే నేమి చేయఁగలను?

రాము— వడిగ నతిదీర్ఘరోషంబు వదలి రమ్మ

సీత—నేనును మనోహరు నిట్లే వేడుకొనుచున్నాను.

రాము— స్వాంతమున నిర్దయతఁ బూనఁ జనదు సుమ్మ.

సీత—ఆర్యపుత్రా! ఈఉపాలంభము కడుంగడు విపరీతము సుమా.

రాము— గీ. దేవి! విన్నవించుచునుంటి నీవు తలఁప

సీత—ఏమది ! ఆజ్ఞాపింపుము.

రాము— అమలచారిత్రవిలసితమైన నిటులు

సీత—కావుననే ప్రాణములు వదలివేయుటకు మన సొప్పకి గతికి దెచ్చుచున్నది.

రాము— విడచిపుచ్చితి నిన్ ఘోరవిపినభూమి

సీత—నాథునియాజ్ఞల కెల్లఋ బద్ధులే గదా!

రాము— వెసను సైరింపు మీనాదుదోసఁగుఁ గూర్మి.

సీత—ఇఁకనైన ఈమందభాగినిపై ననుగ్రహ ముంచుము.

రాము—ప్రాణేశ్వరీ! ప్రాణేశ్వరీ!

ఉ. ఎన్నఁడు కన్నుదోయి ఫలియింపఁగ నిన్ను గనంగలాఁడ నిం
కెన్నఁడు నీదుకూర్మినుడులీచెవులన్ విని యుబ్బువాఁడ నే
నెన్నఁడు పూలపానుపయిం గయిదిండులఁ గప్పువాఁడ
నోసన్నుతగాత్రి! నిన్గలిసి శారదరాత్రులపండువెన్నెలల్.

సీత—జనాపవాదభీతహృదయా! ఆర్యపుత్రా! సమీపముననే సమ్ముఖమున నున్నవారలపై యింత సంతాపము నొందు చుంటివా ?

రాము—హా! వైదేహీ! జనకనందనీ! మాటాడవా? ఏమి యీనిష్ఠురత! (మూర్ఛిల్లును)

సీత—దైవమా! ఆర్యపుత్రుని మఱల మూర్ఛిల్ల జేసితివా ? ఇఁక నే నేమి చేయుదు? (ఒకవస్త్రముతో విసరును)

రాము—(కొంచెము తెలివొంది) చేయి సాచి వస్త్రము నంది కొని, (ఆశ్చర్యముతో) ఏమిది? చేలాంచలమువలెనున్నదే! ఆహా! ఇట్టిసమయమున నాకు సపర్యసేయు నీ వ్యక్తి ఎవ్వరై యుండనోపు? (విచారించి)

గీ. సాధుచారిత్రవిలసిత జనకసుహిత
యొక్కతెయెగాక అవని నిజోత్తరీయ
కాంచలానిలంబుల మదీయావయవము
లిటులు స్పృశియింప నర్హులే ఎన్న నొరులు?

అయినను చూడక నిర్ధారణ చేయుట మహాదోషము. (కనులు తెఱచి) అనవరతబాష్పధారాసమాచ్ఛాదితము లగు కతన నాకనుల కేమియు కానరాకున్నయది. కాన ఈవస్త్రమును లాగికొని కనులు పరిశుభ్రము గావించి కొనియెద. (అట్లే లాగి కనులు తుడుచుకొనును)

సీత—(వస్త్రమును వదలి) ఆర్యపుత్రా! ప్రణయకోపము నొందిన వానివలె ఇతరులయుత్తరీయముచే నీఅశ్రువులం దుడిచికొన దగునా?

రాము—(ఉత్తరీయము నేలపైఁ బడుటం జూచి ఆశ్చర్యముతో) ఏమిది? వస్త్రముమాత్రము నేలపైఁ బడుట స్పష్టముగా గనుపించుచునే యున్నది. కాని ఆవ్యక్తి కానుపింపదేల!

క. తలఁపఁగ నంబరతలని
గ్గలితహిమాంశ్వమలదీప్తికించుకరాపు
ల్లలితం బీ యన్యపటాం
చల మవిచారముఁ లాఁగి సలిపితి దొసఁగుల్.

(మఱల ధ్యానముతో చూచి) ఇంచుకైన నాలోచింపక ఎంత మందమతి నైతిని ? పూర్వము చిత్రకూటవన దేవత యగు మాయావతిచే నీయుత్తరీయము ప్రసాదింపఁబడి యుండెనుగదా?

చ. మురిపెపుజూపమంపుఁ బఱపుం గళపాశము సర్మకేళులన్
స్మరసమరావసానమునఁ జల్లనివీవన యొప్పుచప్పు రా
తిరికలహాంబులంపుఁ గసిఁ దీర్చెడు కల్పితకోపశయ్య యీ
ధరణిజయుత్తరీయము విధాతకృపం గనుగొంటి నేఁడిటన్.

సీత— ఆర్యపుత్రుఁ డీయుత్తరీయమును బాగుగా గుఱుతించి నాఁడు.

రాము— ఎఱుఁగక నేలపైఁ బడవేయఁబడిన యీయుత్తరీయమున కిఁక నేవిధముగ తగు సత్కార మొనరింపగలవాఁడ? (విచారించి) ఇంత ఆలోచింపవలయునా? దీని కిదియే సన్మానము (తీసి తనదేహమునంతయు కప్పుకొని, తనను చూచుకొని) వస్త్రద్వయమును కప్పుకొనిన నన్ను చూచిన మును లేమనుకొనియెదరో కాన నాయుత్తరీయమును వదలివైచెద. (తనయుత్తరీయమును దీసి నేలపై వైచును)

సీత—(ఆయుత్తరీయమును తీసికొని సంతోషముతో) అహా! ఇంతదనుక నెట్టెటో జీవధారణ సేసినందులకు తగిన ఫలమనుభవించితిని. ఎంత సుకృత మెంత సుకృతము! (ఆఘ్రాణించి) ఆహా! అన్యవనితాకరగ్రహణపరాఙ్ముఖుఁడగు నామనోహరుని యుత్తరీయము విలేపనపరిమళవిహీనమై యున్నది. రఘుకులజులు సత్యసంధు లనుట కిదియే తార్కాణము. (కప్పుకొని) ఏమి నాభాగ్యము? ప్రియజనసంసర్గసహిత మగు కతన సుఖస్పర్శమగు నీయుత్తరీయమును కప్పుకొనినంతమాత్రమున ఆర్యపుత్రవక్షఃస్థలపరిశ్రాంతిసమయంబునంబోలె నాయొడలంతయు నొక్కమాఱుగ పులకితమైపోవుచున్నది.

రాము—(ఆశ్చర్యముతో) ఏమిది? నాయుత్తరీయము నేలపైఁబడకపూర్వమే ఎవరో అపహరించినట్లున్నది. దీనిని జూడ నామనోరథ మీడేరుకాలమునయితము సమీపించినటులే యున్నది. (ఆలోచించుచు) నాయుత్తరీయ మపహరించుటమాత్రము జలమునఁ గన్పడుచునేయున్నది. కాని నాసీతమాత్రము కానుపించుట లేదే! ఇదెందువలననైయుండనోపు? ఇదంతయు సిద్ధాశ్రమవాసులగు మహానీయులమహిమ కాఁబోలు. సీత నెట్లెఱింగికొనఁదగు నుపాయ మెయ్యది? హా! వైదేహీ! వైదేహీ! నీదర్శనమైన నొసంగక నన్నిట్లేల పీడింతువు? పూర్వపుసరసమును స్మరించియైన నన్ననుగ్రహింపకూడదా?

సీత—ఏమాసరసపువిషయము?

రాము—

చ. వనరుహనేత్ర! తొంటివనవాసమునం దల చిత్రకూటమం
దున నొకనాఁడు నీవు విరిఁబోఁడులొ పూవులు గోయుచుండ
నే వెనుకనె వచ్చి యవ్విరులు ప్రేమనొయ్యనఁ జిక్కుఁ బార
వ్రాసి నాతనువున నీకటాంతమును దాల్చితి, నెంతు నె
య్యెన్నఁ డేనియున్.

సీత—(నవ్వి) సాహసికా! అందువలననే నేఁడిట్టి వియోగము సంభవించినది.

రాము—ప్రాణేశ్వరీ! ఇంచుకైన మాటాడ వేల?

సీత—(విచారముతో) సాయంసమయమూ సమీపించినది. ఇట్టియవస్థకు లోనై సంతాపము నందుచున్న ఆర్యపుత్రుని అసహాయునిగ వదలి వెడలిపోవుటయూ అసంగతము. ఏమి చేయుదాన? (నలువైపుల జూచి) ఆహా! అదృష్టవశమున కౌశికుఁ డేమియో వెదకికొనుచు ఈవైపునకే వచ్చుచున్నాఁడు. ఇఁక నానాథున కితఁడు సహాయుఁడై సంతసమును గలిగింపఁగలఁడు కాన నేను మెల్లమెల్లన నరిగెద.

(నిష్క్రమించును)

(ఏదియో వెదకికొనుచు విదూషకుఁడు ప్రవేశించును)

విదూ—శ్రీరామచంద్రుఁ డిపు డెచట నుండియుండును? ఎంత వెదకినను వానిజాడయైన కానరాకున్నది. కానిమ్ము, ఇంకొకమాఱు వెదకిచూచెదఁ (వెదకిచూచి) ఓహో! ఇదుగో! నాప్రియమిత్రుఁ డిచటనే వ్యాకులహృదయ

ముతో ఈసరోవరతీరమునఁ గూర్చుండియున్నాఁడు. (సమీపమున కరిగి) రాజా! విజయీ భవ.

రాము—(చూచి) మిత్రమా! కౌశికా! వచ్చితివా! ఇంత దనుక నెచట నుంటివి? నన్ను మఱచిపోతివికాఁబోలు?

విదూ—మఱచితినా! సూర్యోదయము మొదలుకొని నిన్ను వెదకుచునేయుంటిని. తుదకు సూర్యాస్తమయముకూడ సమీపించినను నీదర్శనము లభింపకున్నది.

రాము—ఎంత ప్రయాసము నొందితివోయి మిత్రమా! నన్నేల ఆతురతతో వెదకితివి?

విదూ—ఏమియు లేదు. నేఁటిప్రభాతసమయమున నేను మాధవీమంటపమున డాఁగియుండి-కొందఱు మునికన్యలు, అప్సరసలు నేనచట నున్నదియే గమనింపక తపోవన రహస్య మెయ్యదియో ఆలోచించుకొనుచుండఁగా విని యుంటిని. అది నీకు కొంచెము... ...అ......ప్రియముగా నుండునేమో! అయినను దాని నప్పటినుండి కడుపులో దాచియుంచికొని చెప్పుకొనుటకు నీ వగుపడనికారణమున పొట్ట ఉబ్బి అబ్బా! పెద్దబాధ ననుభవించుచుంటిని.

రాము—అదెయ్యది? త్వరగా నెఱిగింపుము.

విదూ—నీ వెఱుఁగవా?... ... ఆమెను ....

రాము—(చెవులు మూసికొని) శివశివా! స్త్రీలసంగతియా? చాలుచాలు. ఇఁక విరమింపుము.

విదూ—వయస్యా! భయమునందకుము. మఱేమియుఁగాదు. నేను నీకు అంతరంగికమిత్రుఁడనుగదా? ఏల యీ వెఱపు? స్వర్లోకదాసిని నీ వెఱుఁగవా?

రాము—(తనలో) ఓహో! ఇది దేవవేశ్యలసంగతియా! (ప్రకాశముగా) సరే! ఆమె యెవరు? తిలోత్తమయా? లేక ఊర్వశియా?

విదూ—ఆఁ. ఆమెయే. తిలోత్తమ సిలోత్తమయని నీ వెఱుఁగవా? ఆమెయే నీచే నెన్నఁడో పరిత్యజింపబడిన సీతా స్వరూపమును ధరించి నిన్ను పరిహాసముసేయ నూహించు చున్నది.

రాము—(తనలో) సీతాస్వరూపమున నాయెదుటనున్నను ఆమెను గుఱుతింపజాలక ఎంత మోసపోయితిని?

గీ. వెసను దాహంబు తీవ్రమై యుసురు దీయ
నడవి నెండమావులఁ గని మలవిహీన
సలిల మను గంపెడాస నంజలి ఘటించి
ప్రోవఁ బ్రార్థించి మోహాన మోసపోతి.

(ఉత్తరీయమును జూచి) ఈ ఉత్తరీయమునుగూడ ఎంత నేర్పుతో నిర్మించిన దీమాయావిని! ఆహా! ఏమి దీని వంచనానైపుణ్యము! (ఆశ్చర్యము నొందును.)

విదూ—మిత్రమా! అట్లాశ్చర్యపడుచుంటివేల? ఆమె నిన్ను వంచించినదా యేమి?

రాము—ఆహా! మోసగించినదోయి.

(నేపథ్యమున)

మ. పరసూర్వారమహాప్రతాపవిభవభ్రాజిష్ణుఁడై సప్తసాగర
వేలాభిపరీతభూతలము వీఁకం గాసిలంజేసి యిత్తఱి సాయా
హ్నమునం బ్రచండరుచి మాంద్యం బందఁజొచ్చెన్ వయః
పరిణామంబున శాంత తేజుఁడవు దీప్యత్కామధవుండుంబలెన్.

రాము—కౌశికా! చూచితివా! సూర్యుఁ డస్తాద్రిఁ కరుగు
చున్నాఁడు.

మ. పరదేశంబున నున్నభర్తలకునై భావంబునం గుంది క్ర
మ్మరి వా రెన్నఁడు వత్తురంచు దినముల్ బల్మారు లెక్కించి
వంపురు వాల్గంటులకరాంగుళీవితతి నాప్తుం డేఁగ నస్తాద్రికిన్
భరమా వేదన నందఁజొచ్చె ముఖముల్ వాడం బయోరు
ట్ తతుల్.

అంతియగాక —

మ. గతిరీతిన్ నియమించి ప్రగ్రహసమాకర్షంబునం దోత్రచో
దితముల్ భానుతురంగముల్ చకితవృత్తిం బొల్చు కాళ్లొప్ప
స్వీకృతవైధుర్యములై నిలం జనఁగ లేకట్టిట్లా అస్తాద్రికూ
టతటంబందుననుండి వారినిధి గిట్టల్ జొన్ప నుంకించెడిన్.

కుందమాల

పంచమాంకము

(విదూషకుఁడు ప్రవేశించును)

విదూ—(నేపథ్యమును చూచుచు) రామా! తపోధను లేతెంచుసమయము సమీపించుచున్నది కాన కొంచెము త్వరగా నీయాహ్నికవిధులు ముగించుకొనవలయును.

(రాముఁడు ప్రవేశించును)

రాము— గీ. స్నాన మొనరించి చన్నీట, జ్వలను వ్రేల్చి
యుదయభానున కర్ఘ్యంబు నొసఁగి భక్తి
వాసరాదివిధానంబు వరుసఁ జేసి
వచ్చి తిదె మౌనిదర్శనాభ్యర్థి నగుచు.

విదూ—ఈఆస్థానమంటపమునకు రమ్ము.

రాము—(అట్లే చేసి చింతాక్రాంతుఁడై) నిన్నటిదినమున నెట్టి ఆశ్చర్యమైన విషయము జరిగినది?

మ. పిఱుఁదుల్ దాఁకెడు వేణికాభరముతో పీనస్తనద్వంద్వభా
స్వరవక్షంబుతొ పాండుగండయుగళీభాగంబుతో నాసరో
వరనీరంబున దర్శనం బిడిన యప్పద్మాస్య స్వర్లోకసుం
దరియో మర్త్యలతాంగియో యెఱుఁగ నః తాపంబు
నొందించెడుః.

(విచారము నొందును.) (కొంచెము ఆగి) ఒకవేళ నిది యంతయు తిలోత్తమ యొనరించిన కపటనాటకమే యను కొనినను—ఆమె, వైదేహిచే స్వయముగా కూర్పఁబడిన కుందమాలికంబోలిన మాలికను, ఇసుకతిన్నెలపై అవే పాదములవంటి పదచిహ్నములను, సరోవరజలమున సాక్షా త్సీతాసమానమగు ప్రతిబింబమును దేవతాంగన యగుట వలన తనప్రభావమున నిర్మింపఁగలదు. కాని—అన్యవనితా పరాఙ్ముఖుఁడనగు నన్ను తన చీరకొంగుతో విసరుచు స్పృశింపఁగలదా? అసంభవము.

విదూ—(రాముని సమీపించి) మిత్రమా! నీవీ మంటపాభ్యం తరాగతుఁడవై ప్రావృట్సమయసజలజలధరనికరరుచిరా కారుండవును, నవముక్తాహారవారసమలంకృతవిశాలవక్షః స్థలశోభితుఁడవును అగుకతన అత్యున్నతములును, అతి విశాలములును, మనోహరములును, అగునింద్రనీలమణి మయభవనస్తంభములలో నొకరుఁడుగ నాహృదయమున కత్యంతవిభ్రమము గలిగించుచుంటివి. లక్ష్మీనివాసభవనం బును, సేవాసమయసముపాగతసామంతక్ష్మామండలాధీశ్వర మధురరవోపగేయమానమునగు నీఆస్థానమంటపపుండ రీకమునకు కర్ణికామండలముంబోలె మధుమథనావసర నాభీసరఃపద్మమధ్యాధిరూఢుఁడగు పితామహునివైభవము నధిక్షేపించుచు నీసింహాసనము నధిష్ఠింపుము.

రాము—(అశ్లో కావించి) (విచారముతో) నేఁడు మజిల నిం కొకరకపు నూతనసుఖదుఃఖములకు గుఱియైతిని.

(ఱొమ్ముపైచేతులు వైచుకొని)

చ. అవనితనూజఁ గానలకు నంపిననాఁడె నిరాశ నాపెపైఁ
దవులముఁ బాసి యెన్నఁడు ముదంబును శోకము నైన లేక
నేఁడు విధివశంబునన్ గని మహాంగున నీడఁ బటాదికంబు
శోకవిధురమై యధైర్యమును గాంచఁగఁజొచ్చెను డెంద
మక్కటా!

(చింతిల్లును.)

విదూ——(పరిశీలించి చూచి) (తనలో) నే ననుదానికి తగిన సమాధానమైన నీయక యాతఁ డెద్దియో దుఃఖమున నొడలు మఱచుచున్నాఁడు. ఈతని మనోగతము నెఱింగి యెట్లులైన ఈతనిదుఃఖమును దూరముసేసినఁగాని మేలు గానరాదు. (ప్రకాశముగా) సార్వభౌమా! చూచితివా? ఈసింహాసనసింహరాజములు అతిదుర్భర భారభరణపరిశ్రాంతములువోలె ముఖవివరవినిర్గతముక్తాకలాపవ్యాజమున నురుగులు గ్రక్కుచున్నవి. దీనినిబట్టి చూడ తమరు బాహుద్వయమున భూమండలమును, వక్షస్స్థలమున భూజాతను వహించుటవలన మిక్కిలి బరువుగా నున్నట్లు నాకు తోఁచుచున్నయది.

రాము——(తనలో) ఈతఁడు భావగర్భితములగు వాక్యములచే సీతావృత్తాంతమును వినియుండికాబోలు నాచే చెప్పింపఁ గడంగడు ప్రయత్నించుచున్నాఁడు. అయినను బాల్యమునుండియు నాకత్యంతహితుఁడుగదా. ఈతనికి యథార్థస్థితి యంతయు నెఱిఁగించెద. (ప్రకాశముగా) మిత్రమా!

నీకీ కుయుక్తు లేల? నేను వైదేహిని స్మరింపని నిమున మొకటైన నుండదు.

విదూ—ఎందువలన? సుగుణములవలననా? లేక అవగుణముల వలననా?

రాము—ఆ రెంటివలనను గాదు.

విదూ—అలాగా. ఈ రెండును కానిచో పురుషులు స్త్రీల నేల స్మరింతురు?

రాము—దంపతులలో ప్రేమావేశము కారణానుబంధమై యుండుట లోకసామాన్యము. కాని సీతారాములవిష యము మాత్ర మట్లు గాదు.

మ. వనవాసాదివిపత్పరంపరలు సంప్రాప్తింపనీ, నర్మిలిన్
మణిసౌధాంతరరత్నడోలికల నానందింపనీ, సద్గుణా
ద్యనపేక్షంబయి నిర్వికారమవు నవ్యాజానురాగాన నొయ్యె
నిబద్ధాత్ములమై పరస్పరము సౌఖ్యం బందమేయెంతయున్.

విదూ—వయస్యా! సుమసమానమానసయగు నవనిజాతంబోలె మధురసములగు కృత్రిమవాక్యములచే మాబోటివారలను గూడ వంచింప నెంచుచుంటివా ? కావుననే సీత సాన్ని ధ్యమున లేకున్నను ఇంతదనుక ......

రాము అట్లుకాదు సుమా. రామునకు సీతపై ప్రేమ బాహ్యాడంబరమేకాని వాస్తవమున నిసుమంతయు శూన్య మని తలంపకుము.

గీ. వెలికి నత్యంతకఠినత వెతలఁ బడఁగ
వైచుచున్నను, నాపైపైఁ బాముకొనియ
స్వాంతమునఁ గల యనురాగపాశతతులు
జలజనాళాంతరితతంతువులవిధాన.

విదూ—మిత్రమా! నే నట్లు తలంతునా? ఆభీలజ్వాలాలోలమై గర్భస్థితమగు బడబానలముచే పయోరాశివ్రాలె నీవు దుస్సహహృదయసంతాపసంతప్తుఁడ వగుచుంటివి. నేనో అతిమృదుస్వభావుండనగుటచేత నవనిజ యనుభవించు దుర్గతిని మాటిమాటికి తలఁపోసి దాహానలముచే తుషారబిందువుచందమున సంపూర్ణముగ రూపుమాసి పోవుచుంటిని.

రాము—సీత స్మరింపఁదగునదియే యని నీ వెఱింగికొనినపుడు నేను సీతను విడనాడ స్థిరసంకల్పము గావించికొనినసమయమున న న్నేల నిరోధించితివికావు?

విదూ—అప్పుడా! ప్రసాదసుముఖులే యైయున్నసమయముననే మహారాజులయెదుట మాబోంట్లు నోరెత్తుట అసంభవము. అట్టిచో దారుణకోపభీషణులై యున్నతరి నిఁక వేఱె చెప్పవలయునా?

రాము—ఓహో! అదియా నీభయము? అస్మాదృశులెన్నఁడును మిత్రులకు సయితము పలుక వెఱపుగలిగించునంతటి కోపావస్థ నొందరుసుమా.

చ. అరయ నతిప్రవృత్తమవు నాయతతేజమునన్ మహోహా
గ్రుఁడై పరగెడునప్పు డేనిని నివారణసేయఁగ నోఁప్రబుధా
ను లందరు, నిజభానుదీప్తి భువనంబులనెల్లఁ దపింపజేయు
నయ్యరుణుని నీలనీరదచయం బరికట్టదె యాకసంబునన్.

మిత్రమా! ప్రస్తుతసీతావృత్తాంత మిరువురకును సంతాప దాయకముగనే యున్నది. నీ విఁక త్వరితగతిం బ్రతీహార భూమి కరిగి—తపోధను లేతెంచుసమయ మాసన్నమైనది కాన ద్వారము లన్నియు దెఱచి జాగరూకులై యుండుఁ డని ప్రతీహారుల కాజ్ఞాపింపుము.

విదూ—కందమూలఫలాదులను భక్షించుచు, చినిగిన నీ ర్కా..వికోకలను ధరించి, చేత కొంకికఱ్ఱలఁ బట్టుకొని, మీసములు గడ్డములు పెంచుకొని యొక వింతయాకార ముతో నుండుముసలితాపసుల కింత గౌరవ మీయవల యునా?

రాము—ఏమంటివి? తుదకు నీకు మంచి సందేహమే తోఁచి నదే! జ్ఞానఘనులగు తపోధనులన నంత చులుకనగా నెంచు చుంటివి కాఁబోలు. జ్ఞానసంపద పరబ్రహ్మసంబంధము లగు సకలపురుషార్థములకును సాధనభూతముగదా! చూడుము—

గీ. పరఁగ నర్థగతంబును బ్రకటపఱుప
నోప దంతస్థసత్తేజ మాప్తోపదేశ
హీన మగునెడ, ననల మొకింతయేనిఁ
బ్రజ్వలించునె గాలితోడ్పాటు లేక.

విదూ—తాపససమాగమము మీరు నుడివినటులు మహదర్థసాధక మగునెడల నేనును సగౌరవముగా మీయానతిఁ గావించి వచ్చెద. (నిష్క్రమించును) (కొంచెమువేపాగి మఱల ప్రవేశించి) రాఘవా! స్నిగ్ధశ్యామలాకారులును, బాలభావభావితులును, అసంప్రాప్తప్రమాణులును, అప్రమత్తులును, రూపసంపదచే మారకుమార సుకుమారులును, సాలభూజములవలె అత్యున్నతులును, ప్రస్ఫుటాకృతులును, లోలతరులును, మహాబలులును, అత్యంతధీరులును, అత్యంతలలితులును, ఉదారులును, అగు నిరువురు తాపసకుమారులు మీయెదుట తమ గానకళానైపుణ్యమును ప్రకటింప బాలభావమున మంగళాంకురములోయన తోరణస్తంభసమీపమున కరుదెంచియున్నారు.

రాము—(సాభిప్రాయముగా) అట్లైన వారి నిటకుఁ దోడ్కొని రమ్ము.

విదూ—వా రిరువురు నిట్లు వచించుచున్నారు.

రాము—ఏమని?

విదూ—వారు వాల్మీకిమహర్షి శిష్యులఁట. వీణావాద్యమున వారి కపూర్వమగు నైపుణ్యము గలదఁట. అంతియగాక—రాజులు గానిండు, తదితరసామాన్యజనులు గానిండు. ఎవ రైనను సరియే, వారిగానమును వినునప్పుడు తాపససన్మానార్థమువారితోఁబాటు నేలపైననే గూర్చుండవలయునఁట. అనుపమపదవిన్యాసభాసురమును, మహాకవిసంగ్ర

క్షిత మహాపురుషపుణ్యకథానిబంధమును, మహదర్థగంభీర మును, అశ్రుతపూర్వమును, గాంధర్వవేదసమ్మితమును, సరస మును, యోగవర్ణితవర్ణరమణీయంబును, అగు గీతమును కర్ణరసాయనముగ గానము సేయుచుండిరఁట. వింటివా మఱొకవిచిత్రము! ఈగానమును విని సంతసించి ఏధరా కాంతుఁ డెయ్యదాచరించునో అదంతయు మఱల తన కెఱింగింపవలయునని వాల్మీకిమహర్షి వారల కాజ్ఞాపించె నఁట.

రాము—ఏమి వీరివిద్యాగౌరవము! స్వచరిత్రవర్ణనము! మిత్రమా! మఱల నరిగి వారిచరిత్రమంతయు సంపూర్ణ ముగా నెఱింగి వారినియమముల కొడంబడి త్వరగా దోడ్కొనిరమ్ము. ఆలసించిన కోపగించి మఱలిపోవుదు రేమో? పొమ్ము. త్వరగాఁ బొమ్ము.

విదూ—ఏమి యీతొందర? వారల అన్యోన్యవాత్సల్యమును ఆకారసాదృశ్యమును, కాకపక్షభూషితమగు సుందరవద నారవిందమును, చూడఁజూడ మీతమ్ముఁడు సౌమిత్రియు మీరును, దశరథునిమ్రోల నున్న రాజాస్థానము నలంక రించిన దృశ్యమంతయు స్ఫురణకు వచ్చి నానయనములు రెండును అశ్రుధారాపూర్ణములై పోవుచున్నవి.

రాము—వారియాకృతి మాబాల్యావస్థ ననుకరించుచున్నదా?

విదూ—అని వేఱె చెప్పవలయునా ?

రాము—అట్లైన వారినిం జూడక నామన సింక ఆగునట్లు లేదు. త్వరగా పోయి వెంట నిడుకొని రమ్ము.

విదూ—దేవరయాజ్ఞ. (నిష్క్రమించును)

(విదూషకుఁడు త్రోవఁ జూపుచు కుశలవులం దోడితెచ్చును.)

విదూ—తాపసకుమారులారా! ఇటు దయచేయుఁడు.

కుశుఁడు—(లవునితో) తమ్ముఁడా! ఇంతకుఁబూర్వము నేను వాల్మీకిమునికి నమస్కరించి రాజభవనమునకు బయలు దేరుసమయమున కాకపక్షమిషచే నిన్ను పర్ణశాలలోనికిఁ బిలచి మన యమ్మ నీకేమ్యాదియో వచించినట్లులున్నది. అది యేమి?

లవ—మఱేమియు లేదు. పర్ణశాలలోని కరుదెంచి మన అమ్మ నన్ను గట్టిగా కౌఁగిలించుకొని ప్రతిదినమున కంటె అతిప్రసన్నమగు వదనముతో నన్జూచుచు నాయనా! మీ రిరువురును స్వాభావికమగు గర్వమును విడనాడి నేఁడు మహారాజును దర్శించి నమస్కరించుటయే గాక కుశల ప్రశ్నకూడ చేయవలయునని చెప్పినది.

కుశ—కుశలప్రశ్నా! సరే చేయుదము. కాని నమస్కరించడ మెలాగా?

లవ—ఎలాగా? నీవెఱుఁగవా?

కుశ—మనవంశీయుల కితరులు నమస్కరింపవలయును గాని మన మితరులకు నమస్కరింపఁగూడదటఁగా?

లవ—ఇ దెవరు చెప్పిరి?

కుశ—మనఅమ్మయే చెప్పినది.

లవ—అలాగా! నమస్కరించవలెననికూడ ఆమెయే చెప్పినది. మనకీ విచారణ యేల? గురువులు చెప్పినదానిమీఁదట మనము తర్కవితర్కములు చేయఁగూడదుసుమా.

కుశ—సరే, పద. సమయానుకూలముగా చేయుదములే. (నడతురు)

విదూ—బాలురారా! యిటు రండు.

రాము—(చూచి) ఏమిది? ఈమునికుమారు లిరువురు సమీపించినకొలఁది నాహృదయ మస్తవ్యస్తమై పోవుచున్నది?

క. ఈవచ్చెడుసుకుమారకు
లేవారలవారొ, వీరిహృద్భావం బే
దో, వేద్యము కా దశ్రువు
వే వీక్షించినది మొదలు విడివడఁ దొడఁగెన్.

ఇం దాశ్చర్య మేమి?

చ. సొరిదినిఁ గూర్చునాప్తు లొకచోటను గూడినఁ దొంటి
బాంధవం బెఱుఁగకయున్న నూరక యెంతయు దిగ్భ్రమ
నొందు డెందముం దిర మొనరించుకొంద్రు, తనుతెన్నునఁ
గ్రమ్మఱి, నైందవోపలం బరయక యే ద్రవింపదె గుణా
గుణముల్ విధుఁ డేగుదేరఁగన్.

వీరియాకార మెట్టిదో పరిశీలించి చూచెదఁగాక. (చూచి కనులు తుడిచికొనుచు) అక్కటా! ఏమి చేయుదు? బాష్పధారాసమాచ్ఛాదితంబులగుకతన నా కనులు కాన

రాకున్నయది. వీరియాకారమును చూచినకొలఁది నా హృదయ మేలనో సాశ్వాస, హర్ష, శోక, అనుక్రోశ, ఖేదచిత్రమగు నవస్థావేశవిశేషపీడితమై మూర్ఛనొందు చున్నటు లున్నది. (ఇంచుక మూర్ఛిలి తెప్పిరిలి) అబ్బా! ఈ బాష్పప్రవాహ మిఁకనైన శాంతింపదేల? (కన్నులు తుడిచికొని తేఱిపార చూచి) ఆహా! ఏమి వీరి అవయవ సౌష్ఠవము! తనూవేషరచనా చాతుర్య మెంత మనోహర ముగా నున్నది! ఏమి యీవినయోపయోదాత్తమగు నడత! ఆలోచించి చూడ వీరిరువురును సత్కులసంభూతులై యుందురని తోఁచుచున్నది.

విదూ—బాలురారా! మహారాజిచటన సింహాసనాసీనుఁడై యున్నాఁడు. రండు.

కుశ—తమ్ముఁడా! నమస్కారవిషయమున నేను చెప్పిన దిపు డేమైన విచారించితివా?

లవ—ఇపుడు విచారించుట కేమున్నది?

కుశ—అంతేనా? సమీపించినకొలఁది యితనిమ్రోల నెట్లు మెలంగుదునా యను సందియముచే నాచిత్తము తత్తర మందుచున్నది. స్వాభావికమై సమానమగు నభిమానము నిపు డెట్లు విడనాడఁగలను? ఈతనిమ్రోల నిలువఁబడి నాశిర మెట్లువంతును?

లవ—నిజమే. నీవలెనే నాకును తెలియని వ్యాకులము గలుగుచునే యున్నది. ఏమైనఁ గానిమ్ము. తల్లియాజ్ఞగదా! నమస్కరింతము (ఇరువురు సమీపించి నమస్కరింతురు)

రాము — మునికుమారులారా! వలదు. వలదు. మర్యాదనతిక్రమించి మీ రిట్లు నమస్కరింపఁదగునా ? ఎంతటిదోషమునకు గురియైతిని? మునులచే నమస్కరింపఁబడుటయా ? (విషాదమును సూచించును).

విదూ — సార్వభౌమా ! ఏల ఇట్లుచింతిల్లెదవు ? ఈమునికుమారుల ప్రణామమును నీ వంగీకరింపలేవుగదా !

రాము — కౌశికా! బాగుగా నంటివి. కుమారులారా !

గీ. అధికసంభ్రమమున నాకునై యొసంగ
వినయ మొప్పార మీరు గావించినట్టి
యీప్రణామంబు మీదేశికేంద్రునమల
చరణముల కుపహారమై పరఁగుఁగాత.

విదూ — నాప్రియమిత్రుని శాసన మప్రతిహతము. ఈప్రణామపరిణామము—

కుశలవులు — (లేచి) మహారాజా! కుశలమా?

రాము — మీదర్శనముచే కుశలముగా నున్నట్లే యున్నది. అది యటులుండనిండు. నేను మీకుశలప్రశ్నకేగాని అతిథిజనోచితమగు గాఢాలింగనమునకుఁ దగనా? (కౌగిలించుకొని) ఆహా ! కుసుమసుకుమారములగు నీబాలురయవయవములను స్పృశించినంతనె నాడెంద మపరిమితానందకందళిత మగుచున్నది. (ఆలోచించి) నే నింతదనుక పుత్రపరిష్వంగసౌఖ్య మెఱుంగనుగదా! కాన నేఁ డియ్యదియే ఆమహద్భాగ్యముగాఁ దలంచెద. తపోవనపరా

ప్రముఖులగు గృహస్థు లిట్టిమాకార్యములకుం గడంగుట సహజమేగదా! (తనసింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టి కొనును)

కుశలవులు—మహారాజా! రాజసింహాసనముపై మేము కూర్చుండఁదగునా?

రాము—ఏదేని వ్యవధాన మున్న యెడల దోషము రాబోదు. కాన నాతొడపైఁ గూర్చుండుడు.

(తొడపైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకోఁ బోవును)

కుశలవ—(అతికష్టముతో) రాజా! వలదు. వలదు. మాపై నంతటి యనురాగమున్న చాలును.

రాము—బాలురారా! ఏల యీ సంకోచము?

గీ. లలి గుణాధికులకు నుపలాలనీయు
లర్భకులు వారిచిఱుతప్రాయమునఁజేసి,
భవశిరఃకైతకచ్ఛదత్వమున మెఱయు
టరయ బాలభావమునఁగదా విధుండు.

(అశ్రువులం గార్చుచు మఱలఁ గౌఁగిలించికొని తొడలపై గూర్చుండఁబెట్టుకొనును) (విదూషకునితో) కౌశికా! సీత నడవులకు పంపి ఎన్నిసంవత్సరము లైనదో నీకు జ్ఞాపకమున్నదా?

విదూ—(విచారించి) ఆ. జ్ఞాపకమున్నది. (చేతి వ్రేళ్ళను, కాలివ్రేళ్ళను లెక్కించి) ఎందుకీలెక్క? ప్రస్తుతము పదవ సంవత్సరము గడచుచున్నది.

రాము—(కుమారులం జూచి) పూర్వజన్మభాగ్యమున సీతా గర్భము ఫలించియుండిన ఆసంతానముసయితము నేఁటికి ఇంతవయస్సుతో ఇట్టిస్థితితో నాకత్యంతము సంతస మొడ గూర్చుచుండెడిదిగదా!

విదూ—అక్కటా! స్వప్నమందైనను కనుపడని రామతనయ వార్తాశ్రవణముచే నాయొడలంతయు స్తబ్ధమై పోవుచున్నది (ఏడ్చును.)

రాము—ఈతాపసకుమారులను జూచినకొలఁది నాహృదయ మున కొకవిధమగు సంతాప మధికమైపోవుచున్నది.

ఉ. సూనుల నాలిఁ గూరిచినచుట్టముల న్విడనాడి విప్రవా సానలదహ్యమానుఁడగునాతఁ డెయేదశ నొప్పునారిఁ గాఁ దా నెవ నెంచుచుండునో సతంబుఁ గుమారులఁ, దత్స దృశులెందేనియుఁ గన్నులం బడుదురేనిఁ గడుం దురపిల్లు నార్తుఁడై.

(కౌఁగిలించికొని ఏడ్చును)

విదూ—(ఆతురతతో) (కుశలవులం బట్టుకొని) రామా! రామా! త్వరగా ఈమునికుమారులను వదలివేయుము, వదలివేయుము. ఆలసింపకుము.

రాము—(తొట్రుపాటుతో వదలి) కౌశికా! ఏమది?

విదూ—రఘుకులజుఁడు కానివాఁ డెవఁడేని యీసింహాసన ముపైఁ గూర్చుండునెడల తత్క్షణమ యాతనిశిరము వ్రేయి

ప్రక్కలై పోవునని సాకేతనగర వృక్షులవలన నేను విని యుంటిని.

రాము—(తత్తరపడుచు) అట్టులైన వీరిని త్వరగా డించి వేయుము.

(కుశలవులు సింహాసనము దిగి నేలపై కూర్చుండుదురు)

రాము—కుమారులారా! మీకు తొల్లింటివలనే సేమమే గదా! మరేమియు నంగవైకల్యము లేదుగదా!

కుశలవ— రాజా! సేమముగానే యున్నాము. భయపడకుము.

విదూ—ఆశ్చర్య మాశ్చర్యము! రాఘవకులవృద్ధజ్ఞానమున్నను ఈమునికుమారులు దేహవికారమాత్రము లేక కుశల ముగా నుండిరే!

రాము— ఇం దాశ్చర్య మేలనోయి! (కుమారులం జూపుచు) తపఃసంపన్నశరీరముల కాపద లెన్నండైన రాఁగల చామటి?

గీ. అవని నప్రతిహతములౌ నాశుగములు
భిదురధారాప్రహారముల్ వృథయె సుమ్ము
అనుపమానతపఃకవచాయితమ్ము
లైన తాపసజనముల మేను లెడల.

(నవ్వుచు కుమారులతో)

మీ రిరువురు నొకరి నొకరు రాచుకొనుచు కూర్చుందు రేల?

కుశలవ—పుట్టినప్పటినుండి ఇది మా అలవాటు.

రాము—అలాగా?

విదూ—రాఘవా! నీ కిరువురు నేఁడు మన కతిథులుగా వచ్చినారు. తగురీతి నాతిథ్య మొసంగుము.

రాము—కుమారులారా! మీవయోరూపలావణ్యాతిశయముచే నినుమడించిన యుత్సాహమున నడుగుచుంటిని. బాగుగా సమాధాన మీవేఁడెద.

కుశలవ—అలాగే. అడుగుఁడు, చెప్పెదము.

రాము—మీవర్ణము, మీఆశ్రమము ఎయ్యది?

కుశుఁడు—(లవునకు కనుసైగ చేసి చెప్పుమనును)

లవ—మాదా? రెండవది వర్ణము, మొదటిది ఆశ్రమము.

రాము—బ్రాహ్మణకుమారులు కారా? అటులైన మీనమస్కారము, న్యాసనపరిగ్రహణము అంతగా అపరాధము కా దన్నమాట. సరియే, క్షత్రియకులాధిపతులగు సూర్యచంద్రులలో మీవంశకర్త యెవరో యెఱుంగుదురా?

లవ—ఆ. ఎఱుంగుదుము. సహస్రకిరణుఁడు.

రాము—మాతో సమానకులీను లేనా?

విదూ—ఇరువురి కి నొకటియేనా సమాధానము?

కుశలవ—ఆ. ఒకటియే.

రాము—మీఇరువురి కేమైన సంబంధము గలదా?

లవ—సోదరులము. ఒకతల్లిబిడ్డలము.

రాము—కావుననే ఒకేపోలికతో నున్నారు. సమానవయస్కులా?

లవ—కేవలపిల్లలము.

రాము—అలాగా. మీలో జ్యేష్ఠుఁ డెవరు? మీనామధేయము లేమి?

లవ—నాపేరు లవుఁడందురు. నా యగ్రజుని ....

కుశ—నాపేరు కుశుఁడు.

రాము—బాగుగా నున్నది.

విదూ—నామములుమాత్రమే తెలిసినవి. జ్యేష్ఠుఁ డెవరో సమాధానము రా లేదే.

రాము—నాయగ్రజుఁ డనుటవలననే కుశుఁడు జ్యేష్ఠుఁ డని తెలియుట లేదా?

విదూ—అవు నవును. పొరబడితిని.

రాము—మీగురువుగారి పేరేమి?

లవ—వాల్మీకిమహర్షి.

రాము—ఆయన మీ కెట్లుగురువు?

లవ—ఉపనయన, ఉపదేశాదికములద్వారా.

రాము—మీజనకునిపవిత్రనామము వినిపింతురా?

లవ—ఏమో, ఆతఁ డెవరో, ఆతనిపే రేమో మే మెఱుంగము. మాఆశ్రమములో నెవరును అతనినామ ముచ్చరింపరు.

రాము—నిజమా! మీ రెఱుంగరా?

కుశ—నేనుమాత్ర మొకవిధముగా నెఱుంగుదును.

రాము—ఏమని?

కుశ—కనికరము లేనివాఁడని.

రాము—(విదూషకునితో) కౌశికా! వింటివా? ఏమిపేరోయి యిది? కనికరము లేనివాఁడఁట!

విదూ—(ఆలోచించి) కనికరము లేనివాఁడని ఆతని నెవ రను చుందురు?

కుశ—మా అమ్మయే అనుచుండును.

విదూ—కోపమువచ్చినపు డిట్లనునా? లేక అది ఆమె అలవాటా?

కుశ—చిన్నతనముచే నే నెప్పుడైన కొంచె మల్లరిచేయుచున్న యెడల 'కనికరము లేనివానిపుత్రులగుటవలన మీకుగూడ నట్టిగట్టిపట్టే యలవడినది. చాలు మీచుంచగములు' అని మమ్ము దండించుచుండును.

విదూ—(రామునితో) వయస్యా! వీరలతండ్రి పేరు కనికరము లేనివాఁడగునెడల వీరితల్లి యాతనిచే నవమానింపఁబడి యడవులఁ కంపివేయఁబడియుండును. అందువలననే యాపె యాసంతాపము నాపుకొనఁజాలక కుమారుల నట్లు దండించుచుండును.

రాము—బాగుగా నూహించితివోయి! (నిట్టూర్పు పుచ్చి,) (తనలో) అక్కటా! వైదేహి మత్కృతమగు నపరాధముచే తనతనయుల నిట్టిమన్యుగర్భములగు నక్షరములచే దండించుచున్నదికాఁబోలు. (కన్నీరు నాపుకొనుచు)

(లవునితో) ఆతఁ డిప్పుడు నీతండ్రి ప్రస్తుతము మీయాశ్రమమున నున్నాఁడా ?

లవ—లేఁడు.

రాము—(తొట్రుపాటుతో) వానివిషయము నెప్పుడైన వినియుంటివా ?

(లవుఁడు కుశునిముఖమును జూచును)

కుశ—ఆతనిపాదముల కంతవరకు నొకమారైనను మేము నమస్కరించియుండలేదు. కాని మాయమ్మ ఏకవేణిచే నాతని నిశ్శ్వసితములు మాత్రము సూచింపఁబడుచున్నవి.

రాము—పోసి! ఆతఁ డెన్నఁడైన మిమ్ము తనయులనుగాఁ జేర్చియుండెనా ?

కుశ—అదియు లేదు.

రాము—(విదూషకునితో) వీరిప్రవాస మతిదారుణముగాఁ దోఁచుచున్నది. (కుశలవులతో) మీ రింతకు మీతలిదండ్రు లిరువు రొక్కచో నుండఁగా వారియెదుటఁ బడలేదన్నమాట. (విదూషకునితో జనాంతికముగా) కౌశికా! ఈబాలుర తల్లిపేరేమో తెలిసికొన నాకత్యంతోత్సాహము వొడముచున్నది. స్త్రీప్రసంగము నా కయుక్తము గదా. అందు తపోవనమున స్మరింపనైనరాదు. ఇఁకెట్లు దెలిసికొనఁదగు నుపాయ మెద్ది ?

విదూ—(జనాంతికముగా) బ్రాహ్మణుల కడుగరాని దేమున్నది ? నేనే అడుగవలసియుండును. (ప్రకాశముగా) బాలురారా! మీతల్లిపేరేమి ?

లవ—ఆమెకు రెండు పేర్లు గలవు.

విదూ—ఏమని?

లవ—తపోవనవాసులు దేవి అనియు, వాల్మీకి వధూ అనియు పిలుచుచుండు టలవాటు.

రాము—(విదూషకునితో) ఏక్షత్రియకులము వాల్మీకిముఖ నిర్గతవధూశబ్దమునకు యోగ్యమగును?

విదూ—సామాన్యముగా క్షత్రియకులమనిమాత్ర మెఱుంగుదునుగాని అం దెయ్యదియో నాకు దెలియదు.

రాము—మిత్రమా! ఒకమాఱు దగ్గఱకు రమ్ము.

విదూ—(సమీపించి) ఏమియాజ్ఞ?

రాము—వీరిచరిత్రమంతయు చూడజూడ నాకు సరిపోవుచున్నదోయి.

విదూ—ఎట్లు?

రాము—చూడుము. సీతాగర్భధారణసమయమునకు కాలము సరిపోవుచున్నయది. వీరును క్షత్రియులు. అందు సూర్యకులసంభూతులు. తండ్రి నెఱుంగరంట. రాజాసనారోహణమున నిశ్శంకులు. తనికెరము లేదనుమాట తండ్రియందును వీరియందును గల దారుణత్వమును సూచించుచున్నది. దేవిశబ్దము వీరితల్లియొక్క అలౌకిక మాహాత్మ్యమును బోధించుచున్నది. వేయేల? వీరిచరిత్రము వినినకొలంది నాకు సరిపోవుచు నాహృదయ మెంతయు వ్యాకుల మొందుచున్నది. (విషాదము నందును)

విదూ—మీరు సీతాతనయులని నీ అభిప్రాయమా?

రాము—కాదు కాదు. కాని చూడఁగా... ... ...విషయ
మంతయు నన్ను బోలియే యున్నదనుకొనుచున్నాను.
అయినను—

చ. మురిపెపుఁ బ్రాయమున్, భువనమోహనరూపము, దాచ
కవి, బంగరు నిరసించు మైమెఱుఁగు, వ్రాఁతల పుని—,
కులంబు, నిన్నిటం బరఁగెడు పిల్లలం గనఁ గుమారుల,
ధీరులఁ గాంచ సిద్ధయహా ధరణీజ బిడ్డలుం దలఁచి తత్తర
మందఁదొడంగెఁ జిత్తమున్.

(మిగుల విచారము నొందును)

(నేపథ్యములో)

ఎవరచ్చట? కుశలవులదగ్గఱ నెవరైన యుండిరా లేక ...

కుశలవ—స్వామీ! మే మిరుప్రరము నిచటనే యున్నాము

(మఱల నేపథ్యములో)

ఇచట నింత కాలయాపనము చేయుచున్నారేల?

చ. అమలుఁడు వామలూరుభవుఁ డావటఁ గూరిచినట్టి దైవ
తోత్తముఁడు పురాణపూరుషుఁ డుదారుఁడు నైన రమేశు
సచ్చరిత్రము వినిపింపఁగావలె ధరాతనయాపతి కిప్డు గాన
వేగమ నెఱవేర్చికోఁ జనుఁ డికన్ మును తెల్లఱుఁ బ్రాహ్మణ
కృత్యముల్.

కుశలవులు—రాజా! మాగురువుగారి దూత మమ్ము బిలచు
చున్నాఁడు. త్వరగాఁ బోయెదము సెల వొసంగుడు.

రాము — మునియాజ్ఞ నాకును మాననీయమే అయినను—

మ. లలితాలాపము మీర మీరలు కవల్ గానక్రియాదక్షు,
లుజ్జ్వలమా త్కృతిఁ గూర్చె నాదికవి, ద్రాక్షాసార
సుస్వాదువాక్కలితం బై ప్రథమావతీర్ణ మవనిం గావ్యంబు,
చారిత్ర మాజలజాతాక్షియశోంకితంబు, వెలుఁగే శ్రావ్య
స్థితిం బోల్చు నాఁ.

కౌశికా! వీ రిరువురును సాక్షాత్సరస్వతీయవతారమే. కావున వీరివాక్కులను సుహృజ్జనములతో సహా వినవలయునని తలంచుచున్నాను. సభ కేర్పాటు చేయుచు త్వరగా నీవేగి సౌమిత్రిని నాయొద్ద కనుపుము. నేనును ఏతచ్చిరాసనఖేదమును పరిభ్రమణముచే దూరము చేసికొనియెద.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు.)

కుందమాల

షష్ఠాంకము

(కంచుకి ప్రవేశించును)

కంచుకి—సభ తయారయినది. రామచంద్రుఁ డింకను రాకుండుటకు కారణ మేమి? కానిమ్ము, ఇంక కొంచెము సేపు నిరీక్షించి యుండెద. (ఆదరముతో) అదుగో రామచంద్రుఁడు మాటలోనే వచ్చినాఁడు.

గీ. కులమునకు నుద్దియౌ శీల మలరఁ దనదు
నను జుఁడుం గుశలవులు త న్ననుసరింప
వచ్చుచున్నాఁడు శ్రీరామభద్రుఁ డదుగొ
త్రినిగమయుతాశ్వమేధంబురీతి నిటకు.

(రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు, కుశలవులు ప్రవేశింతురు)

కంచుకి—(ఎదురుగాఁ బోయి) రాజా! విజయీభవ. అలంకృతమగు నాస్థానమంటపము, ఈసింహాసనము మీరాకకై యెదురుచూచుచున్నయవి. దయచేయుఁడు.

(అందఱు కూర్చుందురు.)

కంచుకి—(రామునితో) ఈసభాసదు లెల్లఱుఁ దమయభిషాదము లందికొన వేఁడుచున్నారు.

రాము—(గ్రహించుచు) (కంచుకితో) సమీపమున నీతెర వైచినా రెందులకు ?

కంచు—కౌసల్యాదిదేవీచిత్రములును, భరతాదులవనితాసమూహమును, ఈతెరమాటున నున్నారు.

లక్ష్మ—అగ్రజా! వైదేహీమాత్ర మీదేవీగణమందుగాని, వధూగణమందుగాని నేను లెక్కింపఁబడుటలేదుగదా!

రాము—(నిట్టూర్పు పుచ్చి) కంచుకీ! నీవును నీస్థానమున కేఁగి కూర్చుండుము.

కంచుకి—చిత్తము. (పోయి కూర్చుండును.)

రాము—కుమారులారా! మీగానమును ప్రారంభింతురా ?

కుశలవులు—ప్రభునాజ్ఞ.

గీ. కూర్మి రాణులు గాఁగఁ గైకొనియె శుభచ
రిత్ర కౌసల్య, కైక, సుమిత్ర యనఁగఁ
బొలుచు సాధ్వీమతల్లుల మువుర దశర
థుఁడను భుజబలజితధరామండలుండు.

రామలక్ష్మణులు—(సంతోషముతో) ఆహా! మనతండ్రియే యీకథానాయకుఁడుగా నున్నాఁడే. (ఇరువురు నమస్కరించి సింహాసనమునుండి దిగి నేలపైఁ గూర్చుందురు.)

కుశలవులు—గీ. జలధరశ్యాము రాముఁ గౌసల్య గాంచె

లక్ష్మ—(నమస్కరించును.)

కుశలవులు— నిరతరామసేవారతు భక్తుఁ గాఁ
కనె సుమిత్రాసతీమణి యవల శౌర్య
ధనుల లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లనెడువారి.

రాము—(లక్ష్మణునిఁ గౌఁగిలించుకొనును.)

కుశలవులు—

క. ధరణీతనయను రాముం
డురుబలుఁడగు లక్ష్మణుండు నూర్మిళ నెండ్లా
డిరి కుశకేతుతనూజల
భరతుఁడు శత్రుఘ్నుఁ డంతఁ బ్రముద మెలర్పన్.

గీ. బాల్యయౌవనమధ్యమా వయసు మెఱయఁ
గలభసుందరగమను లా నలువు రన్న
దమ్ము లనురూపరూపవత్ దమ వెలందు
లందుఁ గందర్పబాణవిద్ధాత్ము లయిరి.

లక్ష్మ—ఆహాహా! ఎంత మధురము!

రాము—వృథాకాలయాపన మేల? పాడుఁడు, పాడుఁడు.

గీ. నాన్న మూఁకాళ్ళముసలియై నలువురమును
నేము నెమ్మియీకలు ధరియించి యాడు
కొనెడునాఁడు సాకేతనిష్కుటమహీరు
హములు జానుప్రమాణమాత్రములె తలఁప.

కుశలవులు—

గీ. రామరాజ్యాభిషేకమహామహోత్స
వమున మునిఁగి తేలుచునుండఁ బట్టణంబు

భరతుఁడుం దనమాతులుపురికి నరిగి
యున్నయదనునఁ గైక దురూహ సేసి.

రాము—(తనలో) మా రెండవతల్లియే నిందింపఁబడుచున్నదే.
(ప్రకాశముగా) బాలురారా! ఈకథ చాలించి సీతాప
హరణమునుండి పాడుడు. వినదము.

కుశలవులు—

గీ. పంచవటిఁ గలుషచిత్త శూర్పణఖవలన
జానకీరూపవిభవంబుఁ దా నెఱింగి
యపహరించె శీలముఁదక్క నాపె మేను
రావణుండు ప్రపంచవిరావణుండు.

లక్ష్మ—(రాముని ముఖముఁ జూచును)
కుశలవులు—

కం. దశయోజనవిస్తృతమై
న శరధి బంధించి పోరుసన్ రావణు ఘోో
రశరములఁ దునిమి క్రమ్మఱ
దశరథసుతుఁ డేలుచుండెఁ దమిమైఁ బురికిన్.

సీ. అటుపైని శ్రీరాముఁ డపవాదభీతిమై
ననుజునిం జీరి యీయవనిసుతను
మునిసతీజనసమీక్షణాకైతవంబున
నటవిలో డించి ర మ్మని వచింప

శరభ శార్దూల కేసరి వారాహ ముఖ్య
జంతుసంతానసంచారి [illegible]
నై బాహ్యకీకరి మంతయు స్పష్ట వై[illegible]
దట్టపుటడవిలో న[illegible]ము

గీ. సింహసౌరాలాలు నిర్దుష్ట నిర్మలస్వ
భావపూత జగన్మాత భ్రాతృపత్ని
నొంటి విడనాడి, లక్ష్మణుం డుమిసి [illegible]
యేఁగె మఱలి పేటి కిడయుహ్య [illegible]చు.

లక్ష్మ — అబ్బా! ఈలక్ష్మణుఁ డెంత [illegible]?

రాము — ఇందు లక్ష్మణునిదోష మేమి? [illegible] రాముని యాజ్ఞగదా యది! తరువాత......

కుశలవ — ఈగీతము పూర్తియైనది. సెలవైన [illegible] మఱొక్కటి పాడెదము.

రాము — అట్లే కానిండు. (లక్ష్మణునితో) (ఉద్వేగముతో) సౌమిత్రీ! ఎంతకష్టముఁ సంభవించినదోయి సీతకు!

కుశలవులు —

గీ. అచట నాగర్భగుర్విణి యాత్మజీవి
తేశు మఱలఁ గన్గొనుభాగ్య మింకమీఁద
నబ్బఁబోవ దటంచు నైరాశ్యమంది
యసువులం బాయ సమకట్టె నతిరయంబు.

కుశ — (మెల్లగా లవునితో) తమ్ముఁడా! సీతావృత్తాంతశ్రవణముచే వీ రెంతయో సంతాపము నొందుచున్నటులున్నారు,

గమనించితివా? (లక్ష్మణునితో) మీరు మారామాయణ
కథానాయకులగు రామలక్ష్మణులుకారుగదా?

లక్ష్మ—ఔ. ఆమహనీయులమే.

కుశ—సీత నడవిలో దించివచ్చిన లక్ష్మణుఁడవు నీవేనా?

లక్ష్మ—(సిగ్గుతో తలవంచి) నోటిమీఁదుగా చెప్పవలయునా?

కుశ—సీత రాముని ధర్మపత్నియా?

లక్ష్మ—అవును.

కుశ—తరువాత సీతావృత్తాంతముగాని, ఆమెగర్భవిషయము
గాని మీకేమైనఁ దెలిసినదా?

లక్ష్మ—మీగానముద్వారా కొంతవఱకు దెలిసినది.

రాము—(సంభ్రమముతో) తరువాత సీత యేమయినదో
కదా! (బాలురతో) కుమారులారా! మీరు నేర్చిన కథ
యింతవఱకేనా?

కుశలవులు—అవును. మాగురువుగా రింతవఱకే నేర్పినారు.

రాము—లక్ష్మణా! కణ్వమహర్షిని బిలువనంపుము.

(లక్ష్మణుఁడు పోయి కణ్వునితోఁ బ్రవేశించును.)

కణ్వు—(దూరమునసే చూచి) అహా! సది నాభాగ్యము?

గీ. రహిని నీలాభ్రరుచిరుఁడౌ రామవిభుఁడు
ధరణిజాగర్భశుక్తిముక్తాఫలద్వ
యముతో పొలుచుచున్నాఁడు మత్యములనడుమ
సలరు నయ్యింద్రనీలమ్ము చెలువు దోఁప.

(సమీపించి) రామచంద్రా! మంగళ మగుఁగాక.

రాము—(నమస్కరించి) స్వామీ! ఈయాసన మలంకరింపుఁడు.

కణ్వ—(కూర్చుండి) నన్ను బిలువనంపిన కారణ మేమి?

రాము—స్వామీ! రామాయణ ప్రబంధము నేను వినవలయునను కుతూహలమున బిలువనంపితిని. అనుగ్రహింపుఁడు.

కణ్వ—అలాగా! ఎంత భాగ్యమోయి! అట్లే వినిపించెద. కుశలవు లెంతవఱకు గానముచేసియున్నారు?

లక్ష్మ—సీత నడవిలో విడిచి లక్ష్మణుఁడు మఱల అయోధ్యకు పోయెనఁట.

రాము—తరువాతివృత్తాంతము సెలవొసంగ వేఁడెద.

కణ్వ—

గీ. అవనిజామృతిప్రయత్నంబు వల్మీక
భవుఁడు శిష్యగణమువలన నెఱిఁగి
యరిగి యూఱడించి స్వాశ్రమంబున కాపెఁ
దోడి తెచ్చెఁ గూర్మి దోఁప నెంతొ.

రాము—ఆహా! ఏమి యీరఘుకులముపై గల అవ్యాజ దాక్షిణ్యము! నశించిపోనున్న కులమంతయు నీవాల్మీకి ఋషిసత్తమునిచే నుద్ధరింపఁబడినది. నాజన్మ సార్థకమైనది.

కుశలవ—అదృష్టవశమున సీతయు సేమమే.

(అందఱు సంతసింతురు.)

కుశ — తమ్ముఁడా! మనతాతగారి ఆశ్రమములోనే యున్నది సీత. ఆమె యెవరు! మన మెఱుఁగమే!

లవ — నాకు కాదు. ఈగీతములో నట్లు సీత యని కవి వ్రాసినాఁడుగాని ఆశ్రమములో మాకు మెఱుఁగనివా రెవరు?

రాము — తరువాత —

కణ్వ —

కం. వనితాజనమదనాయితు
లినకులరుచిరాంగు లనఘు లిద్ధచరిత్రుల్
ఘనులుదయించిరా గొమరులఁ గవ
లను నొకశుభకాలమం దిలాతనయ కనెన్.

లక్ష్మ — రాఘవకుల మవిచ్ఛిన్నమై యతిశయించుఁగాక.

కుశలవ — పుత్రోదయసంపన్నుఁడగు రామునకు జయమగుఁగాక.

రాము — సీతకుమారులు వీరే యైయుందురా?

కుశలవ — (ఒకరి నొకరు చూచుకొనుచుందురు.)

రాము — (కణ్వునితో) తరువాత —

కణ్వ —

గీ. తనకు నెచ్చెలి దశరథధరణిధవుని
మనుమలౌట జాతాదికర్మములు ప్రీతి
నాచరించి పేళ్లిడెను సంయమివరుండు
లలిఁ గవలవారలకుఁ గుశలవు లటంచు.

రాము.—ఇంక సందియమేల? వారిపుత్రులను చేరే. (తొందరగా సింహాసనమునుండి లేచి) హా! కుమారా! కుశ! లవా! (కుమారులం గౌగిలించుకొని పరస్పరము మూర్ఛిల్లుదురు)

కణ్వ.—ఎంతకష్ట మెంతకష్టము?

గీ. ధరణిజా శ్రీ సువృత్తాంత మెఱుకపఱచి
రఘుకులోపకృతిం బొనర్పంగం బోయి
రాఘవుల శూరులన్ నల్వురన్ క్షణాన
మూర్ఛిలం జలిపితి మందబుద్ధి నయితి.

(పరిశీలించి చూచి) కొంచెము శ్వాస వచ్చుచున్నటు లున్నది. ఇవంతయు త్వరగాం బోయి వాల్మీకిమహర్షి కెఱింగించెద. (నిష్క్రమించును.)

(వాల్మీకి, తత్తరపడుచు సీత ప్రవేశింతురు)

వాల్మీ.—సీతా! సీతా! ఆలసింపకుము. వారల కుపచారములు సేయవలయును. త్వరగా నడువుము. ఆలసించిన మూర్ఛవలన అపాయము రాంగలదుసుమా!

సీత.—(శోకముతో) స్వామీ! రాఘవులు సజీవులై యుందురు గదా?

వాల్మీ.—వారి కేమియు భయము లేదు, దుఃఖింపకుము. (సమీపించి) చూచితివా శ్వాసలు!

సీత.—మీయనుగ్రహముచే ధన్య నయితిని.

వాల్మీ.—

గీ. వసుమతి! ధైర్యవృత్తిమనంబు పదిలపఱచి
కూర్మిమనుమండ్రల నిటు కనుంగొనుము, విమల
భవదఖండకథాలయవాతగతిధ
రాతలాపాతితంబు నీ రఘుకులంబు.

సీత—(తల వంచి) ఆర్యపుత్రుఁడు నాకు దర్శనమునకై యాజ్ఞ నీయలేదుగదా? ఇపుడు నే నిచట నున్నచో—

వాల్మీ—(సగర్వముగా) నే నుండఁగా నాజ్ఞాపించుటకుఁ గాని అడ్డగించుటకుఁ గాని తలపెట్టువాఁ డెవఁడు? పొమ్ము. నేనే యాజ్ఞాపించుచున్నాను. పొమ్ము. వారల కుపచారములు సేయుము.

సీత—(సమీపించి) హా దైవమా! ఏమిది? వీరి కింకను చైతన్య మొసంగవా?

(నేలపైఁ బడి యేడ్చును)

వాల్మీ—సీతా! సీతా! శోకింపకుము. ఊఱడిల్లుము. నేను రామలక్ష్మణులను సచేతనులం గావించెద. నీవు నీకుమారుల మేల్కొలుపుము (రామలక్ష్మణులను సమీపించి చేతితో తట్టుచు) రామా! రామా! లక్ష్మణా! లెండు. లెండు.

సీత—కుమారా! కుశా! లవా! కండ్లు తెరువవా?

(కన్నీరు నింపుచు ముఖములపై నీరు చల్లును)

రాము—(చైతన్యము నొంది) కణ్వమునీంద్రా! వైదేహి కుశలమా?

వాల్మీ—కుశలవూ! నీయెదుట నున్న దెవరో చూడుము.

రాము—(చూచి) మహర్షిసత్తమా! ఏలా రేపు దరుదెంచి తిరి? (సిగ్గొందును.)

వాల్మీ—సిగ్గిలెద వేల? ఇట్లైన సీత నపరిగ్రహింపగా?

లక్ష్మ—(మూర్ఛ తెలిసి) అగ్రజుండు తెలివినొందెనో లేదో?

రాము—కఠినాత్ములు తెలివొందకుందురటోయి లక్ష్మణా!

కుశలవులు—(మూర్ఛ దేరి) తండ్రీ! తండ్రీ! రక్షింపుము.

(పాదములపైఁ బడి విలపింతురు.)

రామలక్ష్మణులు—(కౌఁగిలించుకొని) కుమారులారా! శోకింపకుడు, శోకింపకుడు.

వాల్మీ—(కుశలవులతో) తండ్రి కనుపడనంతవఱకు కలవరించి, కలవరించి, తన కాతండు కన్పించిన నిట్లు విలపించుటయేనా మీరాచ మర్యాద? కన్నీరు తుడుచుకొని మీజనకునిం దనివితీఱ చూచికొనుడు.

కుశలవులు—(అట్లే చేయుదురు.)

సీత—(మెల్లగా) కుమారులారా! మీయెదుట నున్న యీవ్యక్తి యెవరో తెలిసికొంటిరా?

రాము—(లక్ష్మణునితో) ఏమి యీసీత ఉదాసీనత? చిరకాల సంప్రాప్తమగు నాసన్నిధానమును చూపుచేనైన గౌరవించుటలేదే.

వాల్మీ—(కోపముతో) రామా! నీవు, అతికరుణాపూర్ణ హృదయుఁడవును, మహాకులీనుఁడవును, కార్యాకార్య విచారవివేకవంతుఁడవును గదా! ఇట్టినీకు జనకదత్తయు, దశరథుని పెద్దకోడలును, అరుంధతీకృతమంగళయు, వాల్మీకిచేఁ బోషింపఁబడినదియు, విమలచారిత్రయు, అనలునిచే పాతివ్రత్యమునకై సాక్ష్య మీఁబడినదియు, కుశలవుల కన్నతల్లియు, విశ్వంభరాతనూజాతయు, మహాసాధ్వియు, అబలయు, నగు సీతను కేవలమిథ్యాపవాదకారణమున నిరాకరించుట న్యాయమా?

రాము—(విషాదము నటించుచు తల వంచును)

వాల్మీ—లక్ష్మణా! పలుకవేల? తగునా యిది? అయిన నిందు నీదేమున్నది? చిన్నవాఁడవు. ఆజ్ఞాపాలనము నీ ధర్మము. (రామునితో) రావణుని జంపినపిదప సీతాపాతివ్రత్యమునకై సాక్ష్య మిచ్చినవా రెవరు?

రాము—అగ్నిహోత్రుఁడు.

వాల్మీ—అట్టి అగ్నిహోత్రునిపై నిపు డానమ్మకము పోవుటకు కారణ మేమి?

సీత—(జనాంతికముగా) అక్కటా! నామూలమునఁగదా నానాథుఁ డింత అధిక్షేపింపఁబడుచున్నాఁడు.

(చెవులు మూసికొనును.)

వాల్మీ—

చ. అరయఁగ మున్ జగత్త్రయభయంకరసంగరమం దరి
క్షయంకరశరవారవహ్ని దశకంఠశిరోటవి నేర్చి పేర్చి,

గుణాభరణజభావసంభ్రాంతియై నా సకలమునగు నీ పాదుకాంగను, నీ
సరణిఁ గలుగ నేల యశ్రాంతప్రవాహముల కన్నీ నిల్పితిని.

రాము—(అభిషేకమును చాలింపుమని సైగ చేయుచు వాల్మీకి
చేయి బట్టుకొనుచు.)

వాల్మీ—బలయుతమగు నీ హస్తముతో నన్నెట్లు నిర్బంధింతువు?

గీ. అనుకృతిసరళమౌ గ్రామ్యజనులసహజ
సములఁ బ్రేమ శాశ్వత, మది తాన్నపతంత్ర
సమయు నలంతికారణమును నియమమును
పులినతలమున నిలువఁగాఁ గలనె లిల్లు?

రామా! నల నా కట్లు సన్న లొనర్తువు? నుతులవుల నను
గ్రహింపుము. ఆశ్రమమునకుఁ బోదము రమ్ము.

(అని ముందునకు సాగును.)

రామలక్ష్మణులు—మహానుగ్రహము. సంతుష్టుడు.

వాల్మీ—(వెనుకకు దిరిగి) జానకీ! చూచితివా, తపోధను
లనుగూడ ఆజ్ఞాపించుచున్నాడు. ఈతనిమనసు పరిశీ
లింపుము.

సీత—నేనేమి పరిశీలింపఁగలను?

వాల్మీ—పరిశీలించిన కల్మషరహితవు కాఁగలవు.

సీత—(సిగ్గుతో) విదేహరాజతనయ అభిన్నచరిత్రయని జన
మధ్యగతనై యథార్థమును వచించుచున్నాను.

వాల్మీ—నాశీలవికారమున కనురూపమగు ప్రతీకారము....
అని బిగ్గరగా ననుము.

సీత—చిత్తము. (దోసి లొగ్గి నలువైపులం జూచుచు) ఇంద్రాది లోకపాలురారా! గగనమధ్యంగతులగు సమస్త దేవతలారా! గంధర్వసిద్ధవిద్యాధరులారా! ప్రభావప్రత్యక్షీకృతసర్వలోకరహస్యులగు విశ్వామిత్రవసిష్ఠవామదేవాది మహాఋషీశ్వరులారా! సకలలోకశుభాశుభకర్మసాక్షియు, రఘుకులపితామహుండవును అగు నోసహస్రకిరణా! మీ రెల్లరు ఈసీతవాక్కులను సావధానులరై ఆలకింపుడు.

వాల్మీ—(అందఱితో) చూచితిరా! మహాప్రభావాకృష్టమై సీతామాహాత్మ్యముచే సంభవించిన యాశ్చర్య దృశ్యమును?

అందఱు—(ఆశ్చర్యముతో)ఆశ్చర్య మత్యాశ్చర్యము. ఈసీతాసాధ్వీసత్యవచనశ్రవణాదరమున సావధానత నొందెనో యన నిశ్శబ్దమై నిష్కృత్యమై స్థావరజంగమాత్మకమగు నీప్రపంచ మంతయు నొక్కుమారుగ స్తబ్ధమైపోయినది. మఱియు—

మ. స్తిమితోత్తుంగతరంగభంగిని బ్రశాంతిం బొందెవారాశిబృం
దము, నిస్పందిత నీసదాగతియు సంస్తంభించె, నాదిత్య
శీతమయూఖుల్ గమనంబు మాని, రిభయూథం బెల్ల
నిక్కించె శ్రోత్రములన్, లోకము సావధాన మయ్యె,
సీతావాక్కు లాలింపఁగన్.

సీత—సకలలోకమహార్థప్రత్యయాపూరిత గురుశాసనుండును, ఉన్మూలిత మహామహీధరేంద్ర సహస్రరచిత సేతుబంధ విభక్తమహాసముద్రుండును, సురాసురభువనైకధనుర్ధరుండును, రఘుకులనందనుండును, అగు దాశరథి జ్యేష్ఠసుతుని విడనాడి పతివ్రతాధర్మవిరుద్ధభావమున నితరపురుషుఁడు నానయనములచే నిరీక్షితుండయి కాని, వాగుపలాలితుండయి కాని, మనసా స్మరింపఁబడి కాని, నాహృదయగతుండైన యెడల ఈసత్యవచనముచే సకలలోకప్రత్యక్షదృశ్యమాన దివ్యరూపధారిణియయి ధారుణీదేవి నాచిత్తశుద్ధి నీప్రపంచమున కంతకును వెల్లడిచేయుఁగాక.

(అందఱు నిర్భ్రాంతు లగుదురు.)

వాల్మీ—ఏమిది! రసాతలమునుండి అపూర్వమును, దారుణమును అగు నీ ధ్వని వెలువడి ప్రపంచమునంతయు తాఱుమాఱు గావించుచున్నది.

మ. త్వరితోద్వృత్తి రసాతలాగతమహాధ్వానం బాకండభ్రముం
బరిపాటింపఁ దొడంగెఁ, బల్లడలి దిగ్భాగంబు లూటాడె,
సాగరనీరం బతివేలమై తటకనత్కాంతారముల్ దాఁకి చె
చ్చెరఁ గూల్పం గమకించుచున్నయని వీచీకోటు
లుప్పొంగఁగన్.

దేవా! నీవచనములవలన ప్రపంచవిక్షోభ మసంక్షేపముగ సంభవించినది. కావున నీసత్యప్రభావమున మఱల శాంతింపఁజేయుము.

సీత—కుశలవులతండ్రి అన్యవనితా పరాఙ్ముఖుండేని స్వప్నమందైనను బాయక నే నాతనిచరణారవిందద్వయమును గొలుచుటయే గాక యితర మెఱుఁగనేని ఈ ప్రపంచక్షోభ ముపశమించుగాక.

(నేపథ్యమున)

జగత్కళ్యాణ మగుఁగాక. రాఘవకులమునకు మంగళ మగుఁగాక.

మ. క్షితిజావాగ్గతసత్యవైభవసమాకృష్టాత్మ, రత్నాకరో
న్నతకాంచీకలనాభిరామ పరిపూర్ణస్వాంత, విశ్వంభరా
సతి దివ్యాకృతి మర్త్యలోకమున కుచ్చైఃస్ఫూర్తిఁ బాతా
ళనిర్గతయై వచ్చుచునున్నయద్ది యదె సంరంభంబునన్
గంటిరే?

(అందఱు విని విస్మయము నందుదురు.)

వాల్మీ—ఏమి యీవిపరీతము? అదృష్టపూర్వమును, అభూతపూర్వమును, అశ్రుతపూర్వమును, అగు నాశ్చర్యవిషయము నాకనుల కగపడుచున్నది. ఇది ఏమైయుండును?

మ. బలిసద్మోద్గతమైన యీవెలుఁగు విశ్వంబెల్ల వ్యాపించె,
శీతలనీరజరజఃసుగంధి మృదుగాతంబుల్ దెసల్ గ్రమ్మె

సాంజలియై యెదుట నాయమ యున్నయది యాత్మకాంత, సౌమిత్రి! యిమ్ములఁ గైవార మొనర్పుమా. ఇపుఁ డీకన్ బుష్పాంజలుల్ మీ రొసఁగుఁడు.

(అందఱు కుసుమాంజలి నర్పింతురు)

(పాతాళమును బ్రద్దలు చేసికొని భూదేవి ప్రవేశించును. అనేకమంది స్త్రీ లాకేయాకారముతో నామెపై పూవులు చల్లుదురు.)

అందఱు—(దోసి లొగ్గి)

గీ. అన్నపానాదు లొసఁగి నీ వఖిలభువన
ములను బ్రోచుచు, ఫణిఫణాస్థలి వసించి
పొలుపుమీఱుదు, వంబ! నీవలనఁ గాదె
మున్ను వడసి రభీష్టార్థములను సురలు.

దేవి! నీ కిదె నమస్కారము. (నమస్కరింతురు.)

వాల్మీకి—

చ. సరసిజనేత్ర! వింధ్యకేతుపారమహీధరరాజముల్ పయో
ధరములునీకు, హారసముదాయము వ్యోమసరిద్వరంబు, సా
గరములు మేఖలారశన, కాయము విశ్వము, రత్నగర్భ! నీ
చరణసరోరుహద్వయి నచంచలభక్తి నుతింతు మెప్పుడున్.

భూదేవి—(దిక్కులం జూచి) అప్రతిహతవచనలగు పతివ్రతా శిరోమణులశాసన మనుల్లంఘ్యముగదా? కావున ఆమె తోడనే భాషించెద. కుమారీ! ఏమి నీయాజ్ఞ? ఏవ్యక్తి నీయాజ్ఞాపాలన మొనరింపవలయును?

సీత—(విస్మయముతో జూచుచు) దేవీ! నీ వెవరు?

భూదేవి—నీవు నన్నెఱుఁగవా ?

సీ. గొబ్బున రోదసీకుహర మప్రతిహత
గతితోడ వ్యాపింపఁగలుగునట్టి
తరణికిరణవార మరుగనేర దొకప్పు
డేని నెచ్చోట, నొకింతయేనిఁ
బవమానజవుఁడయ్యుఁ బతగేంద్రుఁ డేలోక
మున కేగఁ బస దక్కి మూర్ఛనొందు,
వరతపోనిరతులౌ పరమయోగులకు న
గమ్య మేపుణ్యలోకంబు, హరికి

గీ. దాన మొనరించి సర్వంబు దానవేంద్రుఁ
డరిగె నేధామవరమున కచ్చోటునుండి
నిర్గత నయితి నాఁగి ధరణీతనూజ
పలుకు లీడ్వఁగ మీనముక్కు బడిశమట్లు.

అంతియగాక కుమారీ! మఱియొక టాలింపుము.

గీ. ప్రణవసహచరి యంద్రు నన్ పరమమునులు
భువనసముదయస్థితినాశములకు నేన
కారణం బౌదుఁ బరిణతిం గాంచుఁ దపము
లన్ని నాయంద, అవని నా నామాఖ్య, యబల!

మఱియు, బిడ్డా!

గీ. నాఁడు కైటభాసురపరిపీడితనయి
యాదివారాహరూపుఁడౌ నబ్జనయను

చేత, నీనాఁడు త్వత్ప్రభావాతిశయము
నను సముద్ధృతనైతిఁ బావని! ఇలాగ.

సీత—(అంజలి మోడ్చి) దేవీ! కరుణార్ద్రచిత్తవై నాచారిత్రము సర్వథా అవికలమని యావత్ప్రపంచమునకు ప్రకటించి నన్ననుగ్రహింపుము.

భూదేవి—అలాగే కావించెద. (నలువైపులఁ జూచుచు)

చ. వరసుగుణాభిరాము నినవంశపయోనిధిపూర్ణసోము, ని
ర్జరనుతపూతనాము, రఘురామునిఁ దక్క మఱొక్క మాని
సిన్ ధరణిజ స్వప్నమందునయినం గుమతిం దలపోసి
నమ్మఁగా దొరకొనునేని శీతకరతోయజబాంధవు లుర్విఁ
గూలరే?

(ఆకాశమునుండి పుష్పవృష్టి గురియును.
దేవదుందుభులు మ్రోయును.)

అందఱు—(సంతోషముతో) ఆశ్చర్య మత్యాశ్చర్యము. పృథివీనిరూపితమగు సీతామనఃశుద్ధి నెన్నెన్ని వింతలు సంభవించుచున్నవి?

చ. మొరసె నభోవిటంకమున ఘోరున నిర్జరబృందదుందుభుల్,
కురిసెఁ బరాగసౌరభము గుప్పున రేగఁ బలంకులన్ నిరం
తరనవపారిజాతసుమధార లవారిగఁ, జెల్వమీరె మి
న్నరయ ధరాత్మజోపరిసమారచితోరువితానమో యనన్.

(నేపథ్యమున)

గీ. సత్యసంధుఁడు దశరథక్ష్మాధవుండు,
ఘనుఁడు జగదేకధన్వి రాఘవుఁడు, త్రిదశ
వర్గగీయమాన మిక్ష్వాకుకులము,
పూతచారిత్ర జగదేకమాత సీత.

భూదేవి — (అంజనిని జూచి) ఇప్పటికైన నీవైదేహి పరిశుద్ధయే యగునా ?

అంజని — (దోసి లొగ్గి)

గీ. సహజనిర్మల సీత మృషాప్రవాద
వారిదావృతమై సాక్షి, పడఁతి! నీకృ
పమెయి నీప్రొద్దు క్రమ్మఱ వన్నెఁ గాంచఁ
గలిగెఁ జంద్రికవలె శరత్కాలకలన.

(నమస్కరింతురు) ఆహా! ఈపవిత్రదంపతులు మఱల సత్యైశ్వర్యముగాఁ గలియుచున్నారు.

వాల్మీ — కౌసల్యాత్మజా! ఇఁక సీత పరమపవిత్రచరిత్రయని యనుగ్రహించి యామెను స్వీకరింపుము.

రాము — మునీంద్రులయాజ్ఞ. లక్ష్మణా! పాదాభివందన మొనరింపుము (రామలక్ష్మణు లిరువురు వాల్మీకికి నమస్కరింతురు)

సీత — (అంజలి మోడ్చి) (సంతోషముతో) ఆర్యపుత్రా! జయ మగుఁగాక.

వాల్మీ—(జనాంతికముగా) ఈతని పరిగ్రహవిధానము సముచిత ముదాత్తతాసహితమే.

లక్ష్మ—(సంతోషముతో, సిగ్గుతో) దేవి! పరమపావనియు, వధ్యుండను అగు నీలక్ష్మణుని ప్రణామ మంగీకరింపుము.

సీత—లక్ష్మణా! ఇట్లు నిందించుకొనెదవేల? గురుశాసన పరిపాలకుండవై యిట్లే చిరకాలము సుఖంబుండుము.

వాల్మీ—రామా! లక్ష్మణుని వేడికో లంతయు పూర్తియైనది. ఇక నీయంతట నీవే ఈమెను మాట్లాడించి ఆమెహస్తమును నీహస్తమునం బట్టుకొని యజ్ఞపీఠం బూన త్వరపడుము.

రాము—(సిగ్గిలును)

వాల్మీ—సిగ్గేలనోయి? ఈమెను గూడి నీవు యజ్ఞమొనర్పం బూనకున్న రాముండు మనసార సీతను గ్రహించె ననుటకు సాక్ష్య మేముండును?

రాము—గురుశాసన మనుల్లంఘనీయము.

(సీతచేయిం బట్టుకొని) జానకీ!

కం. పరిణయమునకున్ సుతు ల
ధ్వరమును నీరెండు బుధులు ఫలముగ వాకొం
దు రొకటి లభించె మన కిం
దిరముగ సాయం బగుము ద్వితీయంబునకున్.

సీత—ఆర్యపుత్రా! సుధామధురములగు మీపలుకులు నేఁటికి వినఁగలభాగ్యము గలిగినందున సమసిపో సిద్ధము లయిన నాప్రాణములు మఱల బలవంతము లగుచున్నవి.

భూదేవి—గీ. సవనవిధు లవార్యంబులై జరుగుఁగాత,
కరుణ నింద్రుఁ డొసఁగుత సకాలవృష్టిఁ
బ్రజల కెవ్వేళ సేమముల్ వఱలుఁగాత
మైథిలీరాఘవసమాగమంబువలన.

(అంతర్ధానము నొందును)

రాము—పరమపావనియగు నీభూదేవి యంతర్ధాన మొందినది.

లక్ష్మ—అగ్రజా! దేవత లెప్పుడును మనకు సన్నిహితులే గదా!

రాము—లక్ష్మణా! సర్వలక్షణ లక్షితుండవగు నిన్ను సామ్రాజ్యపట్టాభిషిక్తునిం జేయ నా కత్యంతోత్సాహము పొడముచున్నది.

లక్ష్మ—(దోసి లొగ్గి) అగ్రజా! నాపై మీ కవ్యాజమగు కరుణాకటాక్షము గలదేని యువరాజునకు సహాయకుండ నగున ట్లనుగ్రహింపుఁడు.

వాల్మీ—ఇక్ష్వాకుకులజులకు తగినట్లుంటివి నాయి.

రాము—(జనాంతికముగా) లక్ష్మణుని ప్రార్థన మనుల్లంఘనీయము. కాన నేను నట్లే యాచరించెద. లక్ష్మణా! అభిషేకసంభారముల నాయత్తపఱపింపుము.

లక్ష్మ—పరికరమంతయు సంసిద్ధముగనే యున్నది.

మ. అరయన్ వాసవుఁ డిందుగౌరమగు దివ్యచ్ఛత్రముం బట్టె
చామరముల్ చేఁగొనినిల్చి రిక్కెలంకులన్ భాగీరథీచంద్రభా
లిర్వురు వీరల్ జలపూర్ణహైమకలశంబుల్ గొంచునే తెంచిరు
ర్వర ధన్యాత్ములసంపదల్ సురనరవ్రాతప్రియంభావుకముల్.

రాము—లక్ష్మణా! మన మిరుప్పరము వేత్రహస్తులమై ద్వార పాలురముగా నుందము.

లక్ష్మ—చిత్త మలాగే.

రాము—అయినఁ నీవేత్రముం దీసికొనుము. (వాల్మీకితో) మహాత్మా! ఇఁక మీామనుమనిం బిలిపించి పట్టభద్రుని గావింపఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడ.

వాల్మీ—(కలశమును చేతః బట్టుకొని వచ్చుచు) ఓసాకేత నగరనివాసులారా! నానా దేశాగతధరణీకాంతులారా! విభీషణసుగ్రీమహానుమదాదిమహారథికవరులారా! వినుడు

గీ. అనుపమానభుజాబలఘనుఁడు జనకు
కూఁతుగారాబుకొమరుఁడు కుశుఁడు నేఁడు
భూరిరాజ్యాభిషిక్తుఁడై పొలిచె, మీారు
పరఁగ సుఖియింపుఁ డితనిపాలనమున.

(కుశునిశిరముపై చేయి నిడి) కుమారా!

కం. బలభేదికిఁ ద్రిదివంబున
నలఁ బాతాళంబునందు నహినాథునకున్

ఇల ఘనుఁడౌ మాంధాతకుఁ
గలిగిన మంగళము నీకుఁ గలుగుత సతముణ్.

(నేపథ్యమున కుశమహారాజుకు జై అను కేకలు)

రాము—లక్ష్మణునికోరిక లన్నియు ఫలించినవి.

అందఱు—(సంతసింతురు.)

రాము—(కుశునితో) కుమారా! సార్వభౌమా! నీయను
మతి యైనచో లవుని యౌవరాజ్యమున నభిషేకించెద.

కుశ—మీయనుగ్రహము.

రాము—(కలశమును దెచ్చి)

గీ. వైరిభీకరు, స్మరసుకుమారు, శుభవి
చారు, లవకుమారుని, కుశసార్వభౌము
నానచొప్పున యౌవరాజ్యాభిషిక్తుఁ
గా నొనర్చెద ముద మొప్ప మానసమున.

(అభిషేకించును. అందఱు సంతసింతురు)

వాల్మీ—రామా! నీమనోరథము లన్నియు సఫలములయినవి
గదా! ఇఁకేమైన నభిలషిత మున్నచోఁ దెలుపుము. నా
యోపినంతవట్టు పొసరించెద.

రాము—(తలవంచి, భక్తితో, నమస్కరించుచు)

మ. శుభదంబౌ భవదీయదర్శనవిధిస్ఫూర్తిణ్ ధరాపుత్రీయుణ్
శుభచారిత్ర యనింద్య నా సలరె సూనుద్వంద్వముణ్

గూర్మి నీ వభిషేకించితి రాజ్యపీఠమున ధన్యం బయ్యె నా పుట్టు వింక భవత్పాదపయోరుహద్వయికి నేఁ గావింతు సాష్టాంగముల్.

ఇంక నాకెట్టి యభిలషితమును లేదు. మీయవ్యాజకరుణా కటాక్షము నాపై నున్నఁ జాలు.

లక్ష్మి—(కుశునిమస్తకముపై చేయి నుంచి)

హరుఁ డంభోరుహసూతి, శ్రీపతి, సహస్రాంశుండు, సోముండు, సాగరముల్, గంధవహుండు, లోకములు, లోకస్వాము, లామ్నాయముల్, వరమౌనీంద్రు లపార వైభవతతుల్ ప్రాపింపఁ బాలింత్రుగాక రహిన్ నూతన సార్వభౌముఁ గుశు, సౌఖ్యం బందుతగ్ లోకముల్.

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

(జవనిక జారును.)

సమాప్తము.
